

Innovative Academy
Research Support Center

1(01)

ZAMONAVIY DUNYODA IJTIMOIY FANLAR: NAZARIY VA AMALIY IZLANISHLAR

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

zenodo   INTERNET ARCHIVE OpenAIRE

innacademy.uz

«INNOVATIVE ACADEMY» ILMIY TADQIQOTLARNI
QO'LLAB-QUVVATLASH MARKAZI

«ZAMONAVIY DUNYODA IJTIMOIY FANLAR: NAZARIY VA AMALIY IZLANISHLAR» NOMLI № 01-SONLI ILMIY, MASOFAVIY, ONLAYN KONFERENSIYASI

ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYA TO'PLAMI
СБОРНИК НАУЧНЫХ-ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЙ
SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE COLLECTION

https://doi.org/10.5281/zenodo.5254692

OpenAIRE

OPEN ACCESS zenodo INTERNET ARCHIVE

innacademy.uz

«ZAMONAVIY DUNYODA IJTIMOIY FANLAR: NAZARIY VA AMALIY IZLANISHLAR» NOMLI № 01-SONLI ILMIY, MASOFAVIY, ONLAYN KONFERENSIYASI

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING 2020 YIL 2-MART KUNGI «ILM, MA'RIFAT VA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH YILI»DA AMALGA OSHIRISHGA OID DAVLAT DASTURI TO‘G‘RISIDA»GI FARMONIDA KO‘ZDA TUTILGAN VAZIFALARNI IJROSINI TA'MINLASH MAQSADIDA «INNOVATIVE ACADEMY RSC» MCHJ TOMONIDAN TA'SIS ETILGAN «EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH (EJAR)» ILMIY-USLUBIY JURNALINING (O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTI ADMINISTRATSIYASI HUZURIDAGI AXBOROT VA OMMAVIY KOMMUNIKASIYALARNI RIVOJLANTIRISH AGENTLIGINING 1415-SONLI GUVOHNOMA HAMDA ISSN 2181-2020, WWW.INNACADEMY.UZ VEB SAYTI) «ZAMONAVIY DUNYODA IJTIMOIY FANLAR: NAZARIY VA AMALIY IZLANISHLAR» NOMLI ILMIY, MASOFAVIY, ONLAYN KONFERENSIYASI E’LON QILINADI.

KONFERENSIYA TO’PLAMI ZENODO, OPEN AIRE, OPEN ACCESS VA INTERNET ARCHIVE BAZALARIDA INDEKSLANADI. KONFERENSIYA TO’PLAMIGA DOI RAQAMI BERILADI. KONFERENSIYA TO’PLAMIGA QUYIDAGI YO‘NALISHLAR BO‘YICHA MAQOLALAR QABUL QILADI:

1. SOTSIOLOGIYA
2. FALSAFA FANLARI
3. TARIX (TURLARI BO’YICHA)
4. IJTIMOIY FANLAR (TURLARI BO’YICHA)

ESLATMA! KONFERENSIYA MATERIALLARI TO‘PLAMIGA KIRITILGAN MAQOLALARDAGI RAQAMLAR, MA’LUMOTLAR HAQQONIYLIGIGA VA KELTIRILGAN IQTIBOSLAR TO‘G‘RILIGIGA MUALLIFLAR SHAXSAN JAVOBGARDIRLAR.

MUNDARIJA

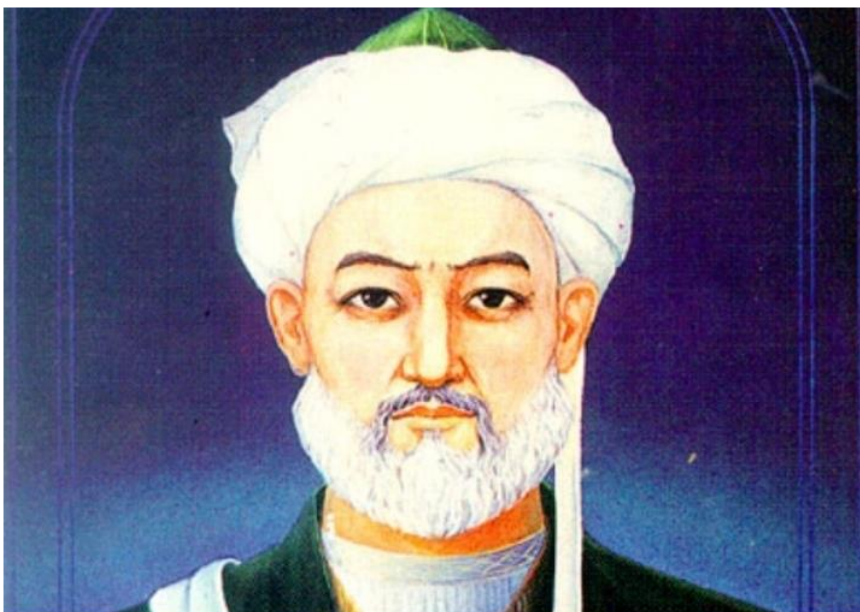
NAVOIY VA BOBUR O`ZBEK MANAVIYATINING BUYUK NAMOYONDALARI

Sobirov Jamshidbek Zokirjon o`g`li
Andijon Davlat Universiteti tarix fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotining ikki buyuk vakili Mir Alisher Navoiy hamda Zahiriddin Muhammad Bobur haqida, ularning o‘zbek ma’naviyatidagi buyuk namoyandalar ekanligini haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so`zlar: Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhamad Bobur, Majolis un-nafois, Boburnoma.

O`rta asrlarda Sharqda ikkinchi Renessans jarayonini boshlab bergan temuriylar davlatidagi millat ma’naviyati bog`ining eng gullagan davri aynan Sulton Husayn Boyqaro va amir Alisher Navoiy zamoniga to`g`ri keladi. Mir Alisher Navoiydek so`z mulkining sohibqironi “kamol olami ahlining akmali” bo`lishining ijtimoiy-ma’naviy asoslari buyuk sohibqiron Amir Temur zamonida qo`yilgandi. Buni, ayniqsa, hazrat Navoiy teran anglagan va asarlarida o`z munosabatini bayon etgan. [1]

Alisher Navoiy

Alisher Navoiygacha ham o`zbek yozma adabiy tili muayyan darajada shakllangan, she’riyatda ham an’analar mavjud edi. Alisher Navoiy o`zining turli mavzuga bag’ishlangan she’riy va nasriy asarlari orqali o`zbek adabiy tilini rivojlantirdi. U buning uchun o`zbek tili she’valari imkoniyatlaridan foydalandi, mavjud adabiy maktablarning an’analarini o`zlashtirib va umumlashtirib yagona o`zanga asos soldi. Navoiyning o`zbek tilida yozish haqidagi tashviqot va targ`ibotlari o`z davrida u kutgan darajada muvaffaqiyat qozonmagan bo`lsa ham, ammo o`zbek adabiyotining bundan keyingi taraqqiyotida juda katta ijobiy rol o`ynadi.

O`zbek adabiyotshunosligining takomili Navoiy ijodiy faoliyati bilan chambarchas bog`liq. O`zbek tilidagi tazkira janriga asos slogan “Majolis un-nafois” (“go`zal majlislar”) ilk o`zbek adabiyoti qomusi hisoblanadi. Ushbu asarda Navoiy deyarli yarim asr mobaynida o`ziga zamondosh bo`lgan 469 shoir, olim, bastakor, xattot, she’riyat homiylari haqida ma’lumot beradi. “Xoloti Pahlavon Muhammad”, “Xoloti Sayyid Hasan Ardasher”, Jomiyga bag`ishlangan “Xamsat ul-mutaxayyirin” (“Besh hayrat”) singari asarlari o`zbek adabiy portretining dastlabki

namunalaridir. Uning “Me’zon ul-avzon” (“Vaznlar o`lchovi”) asarlarida aruzning nazariy, amaliy masalalari tadqiq etilgan. [2]

Har bir xalqning tarixiy-madaniy milliy qiyofasini belgilovchi ulug` shohlari, buyuk olimlari, yirik adib va shoirlari bo`ladi. Insoniyatning abadiyatga mansub ana shunday buyuk farzandlari safida Zahiriddin Muhammad Bobur ham o`z o`rniga ega. Kishilik tarixia Boburchalik shaxsiy imkon, iqtidor va fazilatlari beqiyos kishilar juda kam uchraydi.

Zahiriddin Muhammad Bobur

Bobur shuhratda daho Alisher Navoiyning yonida turadigan mumtoz so`z san’atkori, shoir va adibdir. Badiiy mahorat bobida biror o`zbek shoh va shoiri Bobur bilab bellasha olmaydi. She’riyat uchun xos bo`lgan bir necha zaruratlar: nuktapardozlik, jozibali badiiy san’atlardan me’yorida ustalik bilan foydalanish sehrgarligi va ehtiros jo`shib turgan rangin tuyg`ular talqini boburona samimiy she’riyat fazilatlaridir. Buning ustiga uning mumtoz she’riyatga dadil kiritgan tarjimahollik hususiyati ham Bobur she’riyatni alohida nurlantirib turadi. Ana shu keyingi xususiyat shoirning vatanparvarlik tuyg`ulariga jon bag`ishlaydi. U ona shahri, vatani sog`inchlarini ifodalar ekan, Hindiston shahanshohi beihtiyor o`zining Andijonlik g`aribligiga kitobxon e’tiborini tortadi.

Ne yerda bo`lsang, ey gul, andadur chun joni Boburning,
G`aribingg`a tarahhum aylagilkim, andijoniydur. [3]

Madaniyat va ma’naviyat tariximizda XV asr – XVI asrning birinchi yarmi o`lmas asarlarga g`oyat boyligi, bu davrda xalqimiz insoniyatga ko`pgina ilm va adabiyot daholarini yetkazib bergani bilan alohida e’tiborga loyiq. Xususan, Xuroson va Movaraunnahrda yuzlab shoir-u adib, muarrix va bastakor, san’at ahli barakali ijod qildi. Forsiy va turkiy tillarda yaratilgan durdona asarlardan ham forsiyzabon, ham turkiyzabon kitobxonlar birdek ma’naviy oziq oldilar. Har ikki tilda yaratilgan badiiy, tarixiy asarlar mazmunan bir-birini boyitdi. [4]

O`zbek mumtoz adabiyoti tarixidagi ikki buyuk siymo – Alisher Navoiy hamda Zahiriddin Muhammad Bobur ijodini o`rganish orqali chinakam inson hayoti qanday bo`lishi kerakligi haqida yetarlicha tasavvurga ega bo`lish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. ZIYOUZ.COM Kutubxonasi:”Alisher Navoiy va Amir Temur”-2016y 14-yanvar.
2. O`zbekiston Milliy Ensiklopediyasi:” - T.:”O`zbekiston Milliy Ensiklopediyasi”n,2000-2005-yil, 176-177-betlar.
3. Vahob Rahmonov:”Bobursh oh: shoir va adib”-T.:”Ma’rifat”g, 2000-yil, 2-3-betlar.
4. Hasan Qudratillayev:”Bobur Armoni”-T.:”Sharq”n, 2009-yil, 3-bet.

ЁШЛАРНИ ҒАЙРИИНСОНИЙ ҒОЯЛАРДАН ҚОНУНИЙ ТАРЗДА ҲИМОЯ ҚИЛИШ ЗАРУРИЯТИ

Хўжанова Тамара Джураевна

Денов тадбиркорлик ва педагогика институти ўқитувчиси

sapayev-2017@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада ёшларни ғайриинсоний ғоялардан қонуний тарзда ҳимоя қилиш зарурияти ва инсон дунёқараши билан алоқадорлиги масалалари назарий-методологик жиҳатдан кўриб чиқилган. Ҳамда соҳа мутахассисларини бу бўйича ёндашувлари таҳлил қилинган. Шунингдек, хулоса қисмида муаллифнинг мавзуга доир фикр-мулоҳазалари келтирилади.

Калит сўзлар: миллий ғоя, тизим, элемент, дунёқараш, фикр, мулоҳаза, онг, тафаккур, тараққиёт, ислоҳот, ижтимоий ҳаёт соҳалари.

КИРИШ

"Мафкуравий профилактика – ёш авлодни ғоявий ҳимоя қилишнинг илмий-амалий концептуал асоси" деб номланган биринчи бобининг "Ёшларни ғайриинсоний ғоялардан қонуний тарзда ҳимоя қилиш зарурияти" деб номланган биринчи параграфида ёшларнинг жамият ҳаётидаги ўрни фалсафий жиҳатдан таҳлил қилиниб, уларнинг онгини заҳарловчи ғоявий-мафкуравий таҳдидларнинг мавжудлиги, уларнинг ўзбек халқини мустақилликдан маҳрум қилишдан иборат бўлган манфур мақсадларининг сир-асрорлари очиб берилган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Маълумки, мустақиллик ҳимоя қилингандагина, шукуҳли ва ишончли қўлларда бўлади. Бугун Ўзбекистонни қуролли ҳужум йўли билан маҳв этиш мумкин эмас. Шунинг учун ҳам, ғанимлар маънавий-мафкуравий таҳдид усулини қўлламоқда. Ҳар қандай таҳдид, у қандай мазмун ва шаклда бўлмасин, қонун йўли билан бартараф этиш орқали ҳал этилсагина адолатли бўлади. Шу сабабли, мамлакатимиз аҳолисини, хусусан, ёшларини етти ёт бегона ғоя ва мафкуралардан ҳимоя қилиш учун қонунчилик базасини яратиш тарихий зарурият эди. Шунинг учун ҳам, 1991 йилдан бошлаб 2020 йилгача бўлган даврда Конституция ва кодекслардан ташқари, бу соҳада 25 яқин қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 38 дан ортиқ фармони ва 18 та қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 53 та қарори, 54 та идоравий-меъёрий ҳужжатлар қабул қилинган[1]. Шулар орасида ёшларни ғайриинсоний ғоялардан қонуний тарзда ҳимоя қилишнинг илмий-амалий концептуал асосларини ташкил қилувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардан бири бўлган "Ўзбекистон Респуликасининг ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида"ги қонуни[2] нинг концептуал моҳияти ёритилган. Шунга кўра, мафкуравий профилактиканинг илмий-амалий концептуал асослари деб мамлакат аҳолисини мустақилликка садоқат руҳида тарбиялашнинг узлуксизлигини таъминлаш мақсадида, уларни ғайриинсоний ғоя ва мафкуралардан асраш, тарқалиб кетмаслигининг олдини олиш учун давлат ва илмий жамоатчилик томонидан ишлаб чиқилган илмий-амалий чора-тадбирлар тизимига айтилади, деган фалсафий таъриф берилган.

Конституция ва қонунларга риоя қилиш ва улар бўйича фаолият юритиш ҳар бир шахс учун жинси, ёши, миллати, ижтимоий келиб чиқиши ва яна бошқа сензлардан

қатъий назар, мажбурийдир. Умумий аҳолисининг ярмидан кўпи ёшлардан иборат бўлган бизнинг мамлакатимиз учун бу масала бевосита тегишлидир. Ўзбекистонда аҳолининг қарийб 35 фоизини 16 ёшгача бўлган болалар, 60 фоиздан зиёдини эса 30 ёшгача бўлган ёшлар ташкил этишини ҳисобга оладиган бўлсак, мамлакатда ёшларга оид сиёсат доирасида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг роли ва аҳамияти ўз-ўзидан тушунарли ва равшан бўлади.

НАТИЖА

Бугунги кундаги дунёнинг мафкуравий манзараси бутун инсоният олдига кенг имкониятлар эшигини очмоқда. Бу, бир томондан, тараққиёт деб номланса-да, бошқа томондан инсониятни мисли кўрилмаган хавф-хатарларга ҳам дучор қилмоқда.

Ушбу таҳликали жараён ота-оналар, кенг жамоатчилик, умуман, барчани ҳушёр этиши ва огоҳликка чорлаши лозим. Чунки ёшлар ҳар қандай давлатнинг келажаги ҳисобланади. Шундай экан, уларни бегоналар қўлига бермасдан тарбияси билан, албатта, ўзимиз шуғулланишимиз лозим.

Жамиятда энг аввало, уларнинг қалбига қулоқ солишимиз, қийнаётган муаммоларини эшита олишимиз ва бу муаммолар учун амалий ечим топишимиз зарур. Бирламчи вазифа уюшмаган ёшлар билан ишлашнинг аниқ тизимини ишлаб чиқишимиз лозим.

Бу тизимнинг асосини ўзбек давлатчилиги тарихида шаклланган ўзига хос миллий анъаналар, аждодлар томонидан қолган бой маънавий мерос ташкил этади. Демак, биринчи навбатда, Шарқона тарбия элементларини бугунги кун фан-техника ютуқлари билан уйғунлаштириш, уларда замонавий билим ва кўникмани, хорижий тилни эгаллаш даражаси – уларнинг ҳар томонлама камолотининг асоси бўлиб ҳисобланади. Ёшларни мана шундай муҳитда ўсишлари учун барча куч ҳамда имкониятларни сафарбар этиш лозим. Шу сабабли, Президентимиз Ш.М.Мирзиёев "...Бизнинг навқирон авлодимиз манфаатларини таъминлаш борасидаги фаолиятимиз яқинда қабул қилинган "Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида"ги қонун асосида қатъий давом эттирилади. "Камолот" ёшлар ижтимоий ҳаракати барча ёшларимиз интиладиган, уларнинг қобилият ва иқтидорини рўёбга чиқарадиган ва манфаатларини ҳақиқий ҳимоя қиладиган ташкилотга айланиши учун барча чораларни кўрамиз"[3], деб таъкидлайди.

МУҲОКАМА

Мустақиллик шарофати билан қабул қилинган конституциямизда айнан ёшларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари тегишли конституциявий нормалар асосида ўз ифодасини топган. Зотан, конституциянинг муқаддимасидаёқ ҳозирги ва келажак авлодлар олдидаги юксак масъулликни назарда тутувчи норма белгилаб қўйилган. Мазкур конституциявий норма бугунги ва эртанги авлод вакилларининг ҳуқуқ ва манфаатлари ифодаланганлигини англатади. Давлат ўз ёшларининг келажаги учун масъулликни зиммасига олмоқда. Сабаби, давлатимиз ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини қуришда ёшларимизнинг эртанги кун учун муносиб ворислик масаласига эътибор қаратмоқда. Умуман, ёшларга оид давлат сиёсатининг ҳуқуқий асосларини ташкил этувчи қонун ҳужжатларининг доираси жуда ҳам кенг. Бу борада "Ёшлар йили", "Соғлом она ва бола йили", "Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили"[4]. давлат дастурлари доирасида амалдаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш юзасидан ташкил этилган ишчи гуруҳ томонидан мустақиллик

йилларида қабул қилинган амалдаги қонун ҳужжатлари атрофлича таҳлил қилиниб, ёшлар ҳуқуқлари, манфаатлари ва эркинликлари белгиланган қонун ҳужжатлари тизими шакллантирилганлиги муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ишчи гуруҳ томонидан амалдаги норматив-ҳуқуқий базани, унинг ёшлар манфаатлари ва ҳуқуқларини ҳимоя қилишга оид қисмини» такомиллаштириш мақсадида инвентаризациядан ўтказиш жараёни Конституция ва кодекслардан ташқари, бу соҳада 22 қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 15 та фармони ва 11 та қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 41 та карори, 32 та идоравий-меъёрий ҳужжат мавжуд эканлигини кўрсатди. Шундан кейин ҳам, яна ўнлаб янги қонун ҳужжатлари қабул қилинганлиги ҳисобга олинса, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси нормаларига асосланган, ёшларга оид давлат сиёсатининг ҳуқуқий асосларини белгилаб берувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тизими 150 дан ортиқ қонун ҳужжатларидан ташкил топганлиги маълум бўлади[5].

ХУЛОСА

Қисқаси, қонунда кўзда тутилган асосий йўналиш ва вазифаларни амалга оширишда барча жамоалар, “элим деб, юртим деб ёниб” яшовчи ҳар бир фуқаро ўзларини бурчдор деб билишлари ва масъулиятни чуқур ҳис қилишлари лозим.

Миллий тикланиш ва тараққиёт мафкурасининг асосий ғоялари ҳар бир киши, айниқса, ёшлар онгига қанчалик тез етиб борса, жамият олдида турган вазифаларни бажаришда шунчалик тез олға босишимиз мумкин. Унинг асосий қоидалари Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти асарларида акс этган ва улар ҳаётга татбиқ этилишини таъминлаш зарур.

Юқорида баён этилганлар юзасидан қуйидаги хулосаар чиқариш мумкин:

1. Миллий мустақилликни қўлга киритиш ўзбек халқи учун маънавий янгиланиш ибтидоси, бинобарин, жамиятнинг маънавий ҳаётида, ижтимоий психология ва ижтимоий онгда содир бўлаётган жараёнларни янгича англашнинг бошланиши бўлди.

2. Давлатимизда маънавий ҳамда ахлоқий соҳадаги янгиланишнинг ўзига хос хусусиятларига миллий ва умуминсоний қадриятларга содиқлик; маънавий меросини мустаҳкамлаш ҳамда ривожлантириш, ҳар бир кишининг ўз маънавий салоҳиятини ўзи рўёбга чиқариши, ватанпарварлик ҳамда гуманизм (инсонпарварлик).

3. Аҳолининг, биринчи навбатда, ёшларнинг ижтимоий психологияси ва ижтимоий онгини шакллантириш жараёни маънавий янгиланиш асосида бошланади, у ўз халқининг тарихий анъаналарини ва ижтимоий ривожланишининг ҳозирги эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда миллий истиқлол ва тараққиёт мафкурасида ёрқин ифодасини топган янги тамойиллар ҳамда идеалларга таянади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг “Ҳуқуқий ахборот” канали материаллари асосида тайёрланган // https://uza.uz/oz/society/adliya-vazirligi-u-u-iy-masla-at-zarur-b-lganda-bizga-murozh-25-04-2020.

2. Ўзбекистон Республикасининг ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисидаги қонуни. – Тошкент: Адолат, 2016. – 80 б.

3. Файзиев Ш. Ёш авлод ҳуқуқ ва манфаатларининг муҳим кафолати. // “Ҳуқуқ ва бурч”. 2008 йил. 8-9-сон.

CHIDAMSIZLIK VA BID'ATNING MAG`LUBIYATI

Xushanov Alisher Oydin o`g`li
Nukus davlat pedagogika instituti, Turkiy tillar fakulteti,
O`zga tilli guruhlarda O`zbek tili yo`nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ernest Xemingueyning ''Chol va dengiz''asaridagi insonning matonati, chidamliligi,o'ziga bo'lgan ishonchi hamda insonni hayotiy qiyinchiliklar oldida taslim bo'lmasligi, oxir oqibatda inson mag'lubiyatga uchrasa ham haqiqatning mag'lub bo'lmaganligini ko'rishimiz mumkin.

Tayanch so'zlar. Ernest Xeminguey, "Chol va dengiz", Santyago, Charlz Tannikliff, Raymond Sheppard, Pulitser.

Amerikalik yozuvchi Ernest Xemingueyning 1952-yilda Bagama orollarida yozilgan romani bu "Chol va dengiz" asaridir. Bu asar Ernest Xemingueyning hayoti davomidagi so`ngi taniqli romani hisoblanadi. Bu asarda Kubalik baliqchi Santyago ochiq dengizda ulkan marlin bilan jang qiladi. Asarning kitob versiyasi 1952-yil 1-sentabrda chop etilgan, 50 ming nusxadan iborat bo'lib, Charlz Tannikliff va Raymond Sheppardlar chizgan oq-qora rasmlar bilan boyitilgan. 1953-yilda Xeminguey Pulitser mukofoti bilan mukofatlanadi. 1954-yilda esa adabiyot bo`yicha nobel mukofotiga sazovor bo`ladi. Asar xozirda ko`plab davlatlarda sevib o`qilib, o`rganilib kelinmoqda.

Santiyago ismli chol Kubaning bir baliqcha qishlog`ida yashar va yolg`iz o`zi baliq tutar edi. Oxirgi martada 84 kun ochiq dengizda bo`ladi, ammo birorta ham baliq tutolmaydi. Avvallar Manolin ismli bola bilan Santiyago birga baliq tutardi lekin kiyinchalik bolaning ota-onasi ruxsat berishmay qo`yadi sababi Santiyagoni omadsiz baliqchi deb bilishadi. Shu sababdan o`g`liga boshqa qayiq bilan dengizga chiqishni buyurishadi. Chol bolaga baliq tutushni o`rgatgan Ustoz hisoblanadi. Bola cholni juda yaxshi ko`rardi, hurmat qilardi, unga yordam berib turardi. Chol qashshoqlikda yashaydi va shunga ko`nikgan bo`ladi.

Bu safar ham chol yolg`iz dengizga baliq oviga ketadi, lekin bu safar unga omad kulib boqishiga yuragining tub-tubidan ishonadi. Chol avvaliga tunets balig'ini ushlaydi. U tunetslar suruvi atrofida uning xo'raklarini yaxshi ko'ruvchi katta baliq bor deb umid qiladi. Biroz vaqt o`tib chol qarmoqning yengil silkinishini sezadi. Qarmoq ipi pastga tortila boshlaydi va chol qo'lga tushgan juda katta baliqning vaznini his qiladi. Baliq cholni qayg`i bilan ochiq dengizga torta boshlaydi. Chol qarmoqni, baliqni o`ziga tortib olishga harakat qiladi, ammo udalay olmaydi. Aksiga olib qo`llari tilinib ketadi. Chol baliqni suv yuzasiga ko`tarilishini va uni nayzasi bilan o`ldirishni kutadi. Baliq ko`tarildi qarasaki ulkan nayzasimon baliq edi. U quyosh nurida tovlanar edi. Boshi va orqasi to`q binafsha rang edi. U qayiqdan ikki fut uzun edi. Biroz o`tib baliq yana chuqurlikka sho`ng`ib qayiqni yengil tortib ketar edi. Chol zerikmaslik uchun hyotidagi qiziqarli voqealarni eslaydi. Qovoqxonasidagi kuch sinashishganlari va g`labararini eslaydi. Yana bir kun o`tdi. Chol avvaliga tunets, kiyinchalik kichkina qarmog`iga ilingan makrel balig`I bilan oziqlani kuch to`plab oladi. Tunda baliq suv yuziga chiqdi va aylana suza boshlaydi. Bu baliq charchaganini belgisi edi. Chol nayzani hozirlab turadi. Keksa Santiyago bor kuchini to`plab baliqning boshiga nayza sanchadi.

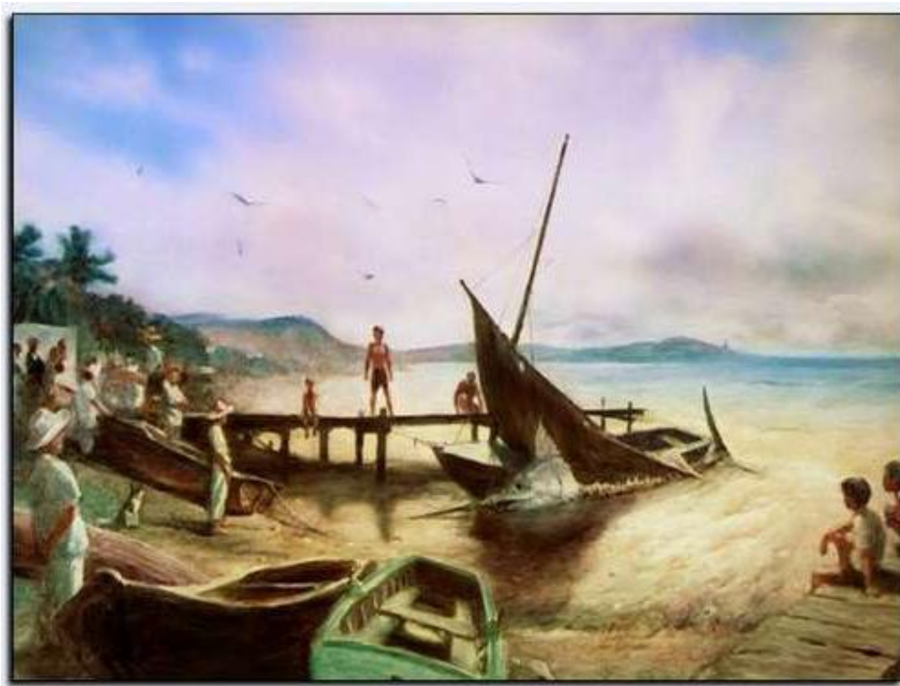
1-rasm. Santiyagoniing baliq bilan bo`lgan jangi

Baliqni qayiqning yon tarafiga bog`lab uyi tamon buriladi. Yo`lda qon hidini sezgan akula baliqqa tashlanib tishlab oladi. Chol nayza bilanuradi akula nayza arqon va baliq tishlami suv tubiga sho`ng`ib ketadi. Yo`lda yana ikkita akula hujum qiladi eshkakka bog`lab qo`ygan pichoq bilan ozini  va baliqni himoya qiladi ammo akulalar o`zi baliqning yarimini olib ketgan edi. To`rtinchi akulada picho` sinadi. Kiyinchaliq chol kuchli to`qmog`ini qo`liga oladi. U qayiqqa akulaning har bir hujumi bir parcha uzib olingan go‘shtni anglatishini va endi baliq qoni dengizda magistral kabi keng iz qoldirganligi dunyodagi barcha akulalarni chorlashini biladi.

2-rasm. Akulalar hujm qilishi

Keyingi akulalar guruhi Quyosh botishidan oldin kemaga hujum qiladi. Chol ularning boshlariga to'qmoq bilan urib, haydab yuboradi, lekin tunda ular qaytib keladi. Santyago avval yirtqichlarga qarshi to'qmoq bilan, keyin esa rumpelning o'tkir parchasi bilan kurashadi. Nihoyat, akulalar suzib ketadi: ular uchun ovqatlanishga boshqa hech narsa qolmagan edi. Kechqurun ko`rfazga kirib keldi va xonasiga borib uxladi. Bola kelib qarasa cholni qollari yaradoe edi bola hay yig`ladi. Cholga qahva olib keldi, kiyingi safar chol bilan birga baliq ovlashga ishontridi. Chunki bola hali ko`p narsa o`rganishi kerak edi.

3-rasm. Ko`rfazdagi holat.

Ko`rfazdagilar baliqning skeletini dumi uzun tumshug`ini ko`rib hayratda edilar. Chol u yoqda tush ko`rardi tushuda sherlar qirg`oqqa chiqishar edi.

Xulosa: bu asarning buyukligi sodda tuzulganida hamda asar qahramonining oddiy va keksaligida. Asarda o`z hayotimizni korishimiz mumkin. Asar chuqur va ma'noli metaforalarga qurilgan. Bunda siz Keksa chol. Dengiz bu hayot. Qayiq bu bizning prinsiplarimiz. Baliq esa bu biz hayotda erishmoqchi bo`lgan maqsadlarimiz, orzularimiz. Yozuvchi bu asari haqida shunday deydi. "Men bu asarda haqiqiy cholni, haqiqiy bolani, haqiqiy dengizni, haqiqiy baliqni va haqiqiy akulani tasvirlashga harakat qildim. Agar men bu ishni yetarli darajada uddalay olgan bo`lsam, demak ular juda ko`p ma'noni ifodalashi mumkin. Chol o`zining oezusini amalga oshirishi uchun dengizga chiqishi kerak edi. Oxir oqibat bu qarori o`zini natijasini beradi. O`zusidagi baliqni tutdi. Lekin bundan unga nima naf? Santiyago chol baliqni dengizdan sohilga olib kelgunicha baliqdan hatto asar ham qolmadi. Uni dumi va ustihoni qoldi halos. Lekin gap shundami ? Muhimi chol yengilmadi, u "Yengilmadim men ochildim" deydi. Asar qahramonini bu gapi faylasuf Epekdidni mana bu gapini yodimga soldi. "Seni mag`lub bo`lishing haqiqatni mag`lub bo`lishini anglatmaydi. Mag`lub bo`lgan narsa sening chidamsizliging va bid'atingdir"

Foydanalilgan adabiyotlar

1.Ernest Xeminguey, "Chol va dengiz" qissasi, Ibrohim G`ofurov tarjimasi, Toshkent "Yosh gvardiya" nashriyoti 1986-yil.

2. https://daryo.uz "*Daryo" kolumnisti Nurbek Alimov*.

TURKIY ARUZSHUNOSLIK TARIXI XUSUSIDA

O'rinboyeva Nazokat Zuxriddin qizi
O'zbekiston Milliy universiteti talabasi

Annotasiya: ushbu maqolada mumtoz adabiyotning aruz vazniga oid masalalardagi izlanishlari natijasida yuzaga kelgan aruzshunoslik tarixiga doir risolalar xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: aruz,she'riy o'lchov, she'riy tizim, vazn, sabab, vatad, fosila

Mumtoz adabiyotda faqatgina aruz vazni qo'llaniladi. Aruz– she'riy o'lchov, vazn hisoblanadi. Yaqin va O'rta Sharq xalqlarining asosiy she'riy tizimi deyish mumkin. Aruz nazariyasi turkiy xalqlarga, xususan o'zbek she'riyatiga arablardan o'tgan. Navoiyning "Mezon ul-avzon" asarida ko'rsatilishicha aruz vodiy, rukn nomiga to'g'ri keladi, ko'chma ma'noda "ustun" degani. Folklorshunoslikda esa , asosan, barmoq vazni keng foydalaniladi. E. Umarov aruzning o'zbek tili uchun mosligini, o'zbek tilida unli tovushlarning uzun- qisqaligi borligi bilan izohlab beradi. Aruz ilmi asoschisi sifatida Xalil ibn Ahmadni bilamiz. Dastlabki ma'lumotlar Xalil ibn Ahmadning "Kitob al-aruz"i ("Aruz kitobi")da bayon qilingan, keyinchalik Rashididdin Vatvot, Tusiy, Shams Qays Roziy, Mavlono Yusuf Aruziy Nishoburiylar tomonidan rivojlantirilgan. Turkiy xalqlarda aruzning ilk namunalari islom dini kirib kelgungacha bo'lgan davrlardagi qadimgi maqol va topishmoqlarda, "Devonu lug'otit turk"da uchraydi. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig"i shu vaznda bitilgan turkiy dostondir. Movarounnahrda aruzshunoslik ilmiga dastlabki qadamni Abu Nasr Farobiy boshlab bergan bo'lsa, keyinchalik Abu Rayxon Beruniyning " Hindiston" asari orqali aruz vazni haqida ma'lumotga ega ekanligini bilish mumkin. Shayx Ahmad Taroziyning "Funun ul-balog'a", Alisher Navoiyning "Mezon ul-avzon", Zahiriddin Muhammad Boburning "Risolai aruz" asarlari XV-XVI asrlarda turkiy aruzshunoslik alohida soha sifatida rivojlanganligini ko'rsatadi.

Aruzning kichik bo'lagi bo'lgan juzv harf va harakatlardan yasaladi, bu hol bo'g'in tushunchasiga zid emas, chunki bo'g'in ham shu unli va undosh harf (tovush)lardan tashkil topadi. Juzvlar ikkita bo'lib, ularning har biri 2 xil ko'rinishga ega. Arablar chodir uyni, ko'chma ma'noda, ikki misra she'rni ham bayt (uy) deyishgan, shu sababli, juzvni tushuntirishda chodir jihozlari bo'lgan – arqon, qoziqcha, paloye atamalaridan foydalanilgan. Juzvlar sabab (arqon), vatad (qoziqcha), fosila (palos) deb nomlangan. "Bilgilkim, she'rning avzonining madori 3 juzv biladir: sabab, vatad, fosila".

Adabiyot va san'at dunyosida eng teran qarash egasi bo'lgan mashxur Bobur Mirzo aruz ilmidagi tadqiqotlarida katta zafarlarga erishdi. Bobur hazrat Navoiyning shaxsi va ijodiga hurmat bilan munosabatda bo'lga. Uning Navoiy haqidagi : "Alisherbek naziri yo'q kishi edi. Turkiy til bila to she'r aytibturlar, hech kim oncha ko'b va xo'p aytqon emas…". Bobur o'z risolasini yaratishda aruz vazniga bag'ishlangan asarlarni, xususan Navoiyning "Mezonul avzon"ini sinchiklab o'rgangan. Boburning risolasiga ijodidan namunalar kiritilgan shoirlar orasida Alisher Navoiy birinchi o'rinda turadi. Burburshohning she'riyatida she'r va undagi mazmun, adabiy munozaraga bo'lgan qarashlarini quyidagi misra orqali bilish mumkin:

Mazmuni aning xati savodi ichra ,
Zulmat orasida oni hayvon yanglig'.

Shoir she’r xususida so‘z yuritib, uning mazmumdorligi xuddi "Obi hayvon" singari insonlarga ta’sir ko‘rsata olishi, yangi narsalarni o‘quvchiga o‘rgata bilishi zarurligini ta’kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yusupova D. Aruz vazni qoidalari va mumtoz poetika asoslari. - Toshkent: TA’LIM-MEDIA, 2019

2. Boltaboyev H. Sharq mumtoz poetikasi. - Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2008

3.Hojiahmedov A. O‘zbek aruzi lug‘ati. – T.: Sharq NMK, 1998.

TA'LIM TIZIMINI MODERNIZATSIYALASHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH.

Abdusalomova Nazokat Rustamovna.
Yangiyer shahar 6-sonli maktab texnologiya fani o'qituvchisi,
Xalq ta'limi a'lochisi, 9-sinf texnologiya fani darsligi muallifi

Annotasiya. Interfaol metodlarning afzallik tomonlari. An'anaviy va interfaol metodalrning farqini bilish natijasida ta'lim metodlarini darslarda samarali qo'llash. Interfaol usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib borishi. Interfaol metodlarning ta'lim –tarbiya jarayoniga ijobiy ta'siri. Tafakkurning rivojlanishi bilish, tushunish, qo'llash, tahlil, umumlashtirish, baholash darajalari.

Interfaol metod - ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlarni qo'llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol ta'limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma'ruzalar soni kamligi, lekin seminarlar soni ko'pligi, o'quvchilar tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega.

Interfaol mashg'ulot samaradorligi omillari

Hozirda ta'lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biri interfaol ta'lim va tarbiya usullarini joriy qilishdan iborat. Barcha fan o'qituvchilari dars mashg'ulotlari jarayonida interfaol usullardan borgan sari kengroq foydalanmoqdalar.

Interfaol usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi.

Bu masalada amerikalik psixolog va pedagog B.Blum bilish va emotsional sohalardagi pedagogik maqsadlarning taksonomiyasini yaratgan. Uni Blum taksonomiyasi deb nomlanadi. (Taksonomiya-borliqning murakkab tuzilgan sohalarini tasniflash va sistemalashtirish nazariyasi). U tafakkurni bilish qobiliyatlari rivojlanishiga muvofiq ravishdagi oltita darajaga ajratdi.

Unga ko'ra tafakkurning rivojlanishi bilish, tushunish, qo'llash, tahlil, umumlashtirish, baholash darajalarida bo'ladi. Shu har bir daraja quyidagi belgilar hamda har bir darajaga muvofiq fe'llar namunalari bilan ham ifodalanadi, jumladan:

Bilish-dastlabki tafakkur darajasi bo'lib, bunda o'quvchi atamalarni ayta oladi, aniq qoidalar, tushunchalar, faktlar va shu kabilarni biladi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe'llar namunalari: qaytara bilish, mustahkamlay olish, axborotni etkaza olish, aytib bera olish, yozish, ifodalay olish, farqlash, taniy olish, gapirib berish, takrorlash.

Tushunish darajasidagi tafakkurga ega bo'lganda esa, o'quvchi faktlar, qoidalar, sxema, jadvallarni tushunadi. Mavjud ma'lumotlar asosida kelgusi oqibatlarni taxminiy tafsiflay oladi.

Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe'llar namunalari: asoslash, almashtirish, yaqqollashtirish, belgilash, tushuntirish, tarjima qilish, qayta tuzish, yoritib berish, sharhlash, oydinlashtirish.

Qo'llash darajasidagi tafakkurda o'quvchi olgan bilimlaridan faqat an'anaviy emas, noa'nanaviy holatlarda ham foydalana oladi va ularni to'g'ri qo'llaydi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe'llar namunalari: joriy qilish, hisoblab chiqish, namoyish qilish, foydalanish, o'rgatish, aniqlash, amalga oshirish, hisob-kitob qilish, tatbiq qilish, hal etish.

Tahlil darajasidagi tafakkurda o'quvchi yaxlitning qismlarini va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni ajrata oladi, fikrlash mantiqidagi xatolarni ko'radi, faktlar va oqibatlar orasidagi farqlarni ajratadi, ma'lumotlarning ahamiyatini baholaydi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe'llar namunalari: keltirib chiqarish, ajratish, tabaqalashtirish, tasniflash, taxmin qilish, bashorat qilish, yoyish, taqsimlash, tekshirish, guruhlash.

Umumlashtirish darajasidagi tafakkurda o'quvchi ijodiy ish bajaradi, biror tajriba o'tkazish rejasini tuzadi, birnechta sohalardagi bilimlardan foydalanadi. Ma'lumotni yangilik yaratish uchun ijodiy qayta ishlaydi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe'llar namunalari: yangilik yaratish, umumlashtirish, birlashtirish, rejalashtirish, ishlab chiqish, tizimlashtirish, kombinastiyalashtirish, yaratish, tuzish, loyihalash.

Baholash darajasidagi tafakkurda o'quvchi mezonlarni ajrata oladi, ularga rioya qila oladi, mezonlarning xilma-xilligini ko'radi, xulosalarning mayjud ma'lumotlarga mosligini baholaydi, faktlar va baholovchi fikrlar orasidagi farqlarni ajratadi. Bu tafakkur darajasiga muvofiq fe'llar namunalari: tashxislash, isbotlash, o'lchash, nazorat qilish, asoslash, ma'qullash, baholash, tekshirish, solishtirish, qiyoslash.

Interfaol usullar ko'p turli bo'lib, ularning hammasi ham har qanday progressiv usullar kabi eng avalo, o'qituvchidan mashg'ulot oldidan katta tayyorgarlik ko'rishni talab qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati.

[1]. Dadajonov R. O'quvchilarda matematik qobiliyatni o'stirish haqida. Maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi asosida malaka oshirish va qayta tayyorlash sifat va samaradorligini ta'minlashning ilmiy-pedagogik asoslari. Respublika ilmiy-amaliy konferenstiyasi materiallari.-Toshkent, 2006 y.

[2]. Selevko G.K. Sovremennie obrazovatelnie texnologii. – M., 1998 g.

G'AFUR G'ULOMNING MUQIMIY HAYOTI VA IJODI BO'YICHA QARASHLARI

Sharopov Abdunazar
Guliston Davlat Universiteti 3- bosqich talabasi
abdunazar1003a@gmail.com

Kelar oxir seni ham yo'qlag'udek bir zamon yaxshi
(Muhammad Aminxo'ja Muqimiy)

Annotatsiya : Ushbu maqolada elimiz suygan shoir G'afur G'ulomning demokratik shoir Muhammad Aminxo'ja Muqimiy hayoti va ijodi haqidagi izlanishlari haqida ma'lumotga ega bo'lish mumkin.

Kalit so'zlar : G'afur G'ulom, Muhammad Aminxo'ja Muqimiy, " Tanobchilar ", "Muqimiy ",. demokratik shoir.

Annotation: In this article you can learn about the research of the beloved poet Gafur Ghulam on the life and work of the democratic poet Muhammad Aminkhoja Muqimi.

Keywords: Gafur Gulam, Muhammad Aminkhoja Muqimiy, "Tanobchilar", "Muqimiy",. democratic poet

Аннотация: В этой статье имеет подборке об исследованиях известных поэта Гафура Гулама о жизни и творчестве поэта-демократа Мухаммада Аминходжи Мукими.

Ключевые слова: Гафур Гулам, Мухаммад Аминходжа Мукимий, "Танобчилар", "Мукимий",. демократический поэт

Xalqimizning zabardast vakillaridan biri bo'lgan inson, akademik, shoir va yozuvchi G'afur G'ulom nomi barcha uchun birday tanish deb o'ylaymiz. Chunki ,u o'z asarlari bilan xalq qalbidan chuqur joy olgan ijodkor edi. Yozmishlari xaql qalbi qadar yaqin , sodda va ravon tilda edi. Shoir ijodiy bisoti juda boy ,unda : she'rlar, dostonlar , publitsistik va badiiy - tanqidiy maqolalar, ocherklar, adabiy lavhalar, nutqlar , tarjimalar va boshqa nasriy asarlarni o'z ichiga qamrab olgandir.Shuni alohida ta'kidlash o'rinliki muxlislar asosan G'afur G'ulomni shoir sifatida qabul qilishgan , bunga sabab she'rlari xalq bilan yaqinligi va hayotiyligi bilan bog'lash mumkin. Ayni damda G'afur G'ulomgagina xos bo'lgan donishmandlikni ham aynan shu she'rlarida ko'rishimiz mumkin. " Alisher " nomli she'rida sharq donishmandligi yaqqol o'z ifodasini topgan :

Hirot tongotarin tasavvur qilib ,
Yigitlik umringring kamolin koʻrdim.
Qarigan chogʻlaring qaro shomida
Xuroson oʻlkasin zavolin koʻrdim.

Zavolni bilmagan porloq ijoding,
Maʼrifat mulkida bitmas xazina!
Insoniy kamolat katta yoʻlida
Bir poya yuksakroq oltindan zina.

Gʻafur Gʻulom akademik ijodkor edi uning publitsistik va adabiy - tanqidiy maqolalari oʻz davri uchun muhim voqea sanalgan. Ularda davr ijodkorlariga munosabat, oʻtmish shoirlarining hayoti va ijodi haqida yangi faktlar , adabiyoti haqidagi chuqur oʻylari kabi juda zalvorli , eskirmaydigan mavzularni koʻramiz. Ustoz ijodkorning Muhammad Aminxoʻja Muqimiy haqidagi maqolalari ayniqsa ahamiyatli, chunki Muqimiy ijodini oʻrganish borasida olib borgan izlanishlari natijasida shoir ijodi haqida koʻplab maʼlumotlarga ega boʻlgan Gʻafur Gʻulom u haqida mazmundor maqolalar eʼlon qilgan. Aynan Gʻafur Gʻulom tomonidan tuzilgan " Muqimiy bayozi "nomli toʻplam juda katta ahamiyatga molik ishdir. Bundan tashqari " Mulla Muhammad Aminxoʻja Muqimiy" maqolasida Muqimiy hayotiy va ijodiy faoliyati haqida soʻzlab :"XlX asr shoirlari ichida omma oʻrtasida eng tarqalgani , xaqlni sevaturgani mutlaqo Muqimiydir... Furqat, Rojiy, Zavqi, Kamiy, Almaiy, Oqilxon toʻra,Toshxoʻja eshon Asiriy, Xislatlar bilan doʻst edi".Koʻrinadiki Muqimiy oʻz davridayoq mashhur boʻlgan ,lekin gʻariblik va faqirlikda hayot kechirganligini " Muqimiy "maqolasi bergan maʼlumotlardan anglashiladi : " Umrini gʻoyat fakirlikda oʻtkazdi. Uning koʻpincha hujralarda gʻazallar yozib, xat mashq qilib ,kitob oʻqib oʻtirganini koʻrish mumkin edi "

Gʻafur Gʻulom oʻzining yana bir " Muqimiy " nomli maqolasida yuqoridagi maʼlumotlarni boyitib bayon etadi : " Muqimiy gʻoyat kambagʻal hayot oʻtkazdi. Doimo moddiy qiyinchiliklar ichida yashadi. Oʻzgalarning devonini koʻchirib berish, bitta - ikkita shogirdlarini oʻqitish va chiroyli xat bilan nusxalar -- lavhalar yozishdan keladigan daromad juda oz edi. U jiyaniga yozgan maktubida : " ...men olamda bir faqir bechora kishiman " ,deydi" [1]

Oʻzi moddiy qiyinchiliklar ichida yashagani uchunmi yoki oddiy xalqqaoʻta darajada yaqin boʻlgani uchunmi Muqimiy oddiy dehqonlar, kosib va hunarmandlar dardini qalamga oldi. Uning bu boradagi ishlarini "Tanobchilar" hajviyasi yaqqol koʻrsatib bera oladi. Ekspluatator boylarning ayanchli obrazini keskin qoralaydi, xaqlni oʻylamaydigan , faqat oʻz shaxsiy manfaatlari yoʻlida oddiy dehqonlarni qiynab ular ustida nohaq boj va soliq soladigan amaldorlarni keskin qoralaydi. Gʻafur Gʻulom Muqimiy hayotini naqadar bekaslikda oʻtgani haqida maʼlumot berish barobarida uning nozik didli hassos shoir ekanligini ham qayd etadi , uning satirik asarlar yozishdagi mahoratidan oʻrnak olish ,oʻrganish kerakligini uqtiradi.

Muqimiy demokratik shoir boʻlgan , har doim xalq bilan , Haq bilan boʻlgan . Gʻarshi oʻsha paytdagi ayrim amaldorlar va boshqa tabaqa vakillariga yoqmagan boʻlsa ham u chekinmadi, qoʻrqmadi har qanday holatda ham rost gapni ayta oldi. Buni u " Kim desun " nomli gʻazalida chiroyli tarzda bayon etgan :

G‘ar qilish boshimg‘a kelsa degaymen rostin ,
So‘zki haq bo‘lsa , savolimg‘a javobim kim desun ?

G‘afur G‘ulom mumtoz adabiyoti vakillariga zo‘r hurmat bilan qaragan, ularni sevib mutolaa qilgan, Sharq kalassik adabiy durdonalardan o‘zbek tiliga ham tarjima qilgan . Bulardan : Rudakiy, Shayx Sa'diy Sheroziy, Abdurrahman Jomiy, Foniy , Mirzo Abdulqodir Bedil kabi mumtoz ijodkorlar asarlaridan qilingan tarjimalarni keltirish mumkin.

Ulug‘ mutafakkir Alisher Navoiyning fors- tojik tilida bitilgannodir g‘azalini o‘zbek tiliga tarjima qilgan , unda bevafolik qoralanadi, bevafo insonlarni yod etmaslik tavsiya qilinadi :

Yaxshi bo‘lg‘ay olam ahlin qilmasang hech yodlarin,
Olmasang hech xotiringga yodlarin, bedodlarin. [2]

U faqat shu bilan to‘xtab qolgani yo‘q albatta jahon adabiyoti durdonalari va rus adabiyotidan ham nodir tarjimalar qoldirdi: Dante, Shekspir, Shiller, Krilov, Pushkin,Shevchenko,Lermontov, Nekrasov va boshqalarni misol keltirish mumkin Bu orqali u o‘zbek tarjima adabiyotiga ham buyuk xazina qoldirdi, uni mazmundor asarlari bilan boyitdi.

Umuman olganda G‘afur G‘ulom ijodi har bir adabiyot shaydosi uchun bitmas xazinadir ,uni oralab borar ekanmiz ichidan nodir gavharlar topib olaveramiz. O‘zining40 yillik ijodiy bisotink bizga meros qilib qoldirgan akdemik shoirning ijodidan bizyuqorida ozgina tushuncha oldik xolos. Zero, G‘afur G‘ulomning Mukammal asarlar to‘plami 12 - jildda nashr etilgan va undan ijodkorning deyarli asarlari o‘rin olgan. Shoir to‘g‘risida to‘liq ma’lumot olish uchun ana shu tomlikni va yetuk adabiyotshunoslarning ilmiy maqolalaridan bahramand bo‘lishlozimdir qolamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI :

1. G‘afur G‘ulom. Mukammal asarlar to‘plami. O‘n birinchi tom. T -- 1989.
2. G‘afur G‘ulom. Asarlar. To‘qqizinchi tom.Tarjimalar. T -- 1977.

AYOLLAR VA IJTIMOIY TARAQQIYOT

Abdulazizova Nigora Muhammad qizi
Namangan davlat universiteti talabasi
nigora.muhammad@mail.ru

Anotatsiya: Ushbu maqolada ayollarning jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni, ilm-fan va ijtimoiy sohadagi izlanishlari, ayollar faolligini oshirish maqsadida olib borilayotgan keng islohotlar, yaratilayotgan zarur sharoitlar hamda gender tenglik mavzusida so'z yuritiladi.

Abstract: This article discusses the role of women in the development of society, research in science and social spheres, extensive reforms to increase women's participation, the necessary conditions and gender equality.

Kalit so'zlar: Milliy strategiya, gender tenglik, oila instituti, ishbilarmon ayol, siyosatchi ayollar, ayol rahbar.

KIRISH

Ma'lumki, o'zbek ayollari nafaqat o'zining hayosi, husn-u xulqi bilan, balki mustahkam irodasi, yuksak ma'naviyati, matonati, aql-zakovati bilan qadim-qadimdan butun dunyoni hayratga solib kelgan. Tarixga nazar soladigan bo'lsak, davlatni boshqargan buyuk amaldorlar, amirlar-u xonlarning muvaffaqiyatida ham ayollarning o'rni beqiyos bo'lgan. Ayollar orasidan shavkatli hukmdorlar, oqila maslahatgo'ylar, etuk shoiralar, zabardast olimalar, zukko san'atshunoslar etishib chiqqan. Buni birinchi Prezidentimiz I.Karimovning 1998- yil 5-dekabrda so‘zlagan nutqlaridan ham bilib olishimiz mumkin: «Xalqimiz o‘zining jasorat va matonati, aql-zakovati, nafosati va nazokati bilan tarixdan o‘chmas iz qoldirgan To‘maris, Bibixonim, Gulbadanbegim, Zebuniso, Nodira, Uvaysiy, Anbar otin va boshqa yuzlab ayollarimizni hamisha ehtirom bilan tilga oladi". Darhaqiqat, bugungi kunda ham o‘z aqli, bilimi va iste’dodi, mehnatsevarligi va shijoati bilan hayotning hal qiluvchi sohalarini tebratib kelayotgan ayollarimiz talaygina. Bir oila bekaligi bo‘ladimi, davlat va jamiyat boshqaruvi, tibbiyot, ta’lim-tarbiya, madaniyat, ilm-fan taraqqiyoti bo‘ladimi, fermerlik harakati va kasanachilik, kichik biznes, tadbirkorlik bo‘ladimi, mana shunday murakkab vazifalarni ayollar samarali ado etib kelmoqdalar. Bugungi kun ayolining ilmi, iqtidori, zakovati, ijodkorligi, yaratuvchanligi dunyoni yana bir karra lol qoldirmoqda. O‘zlikni anglash, barkamol shaxsni voyaga yetkazish, sog‘lom turmush tarzini yaratish, tarixiy qadriyatlar, milliy an’analar davomiyligini ta’minlash, hatto jamiyatni demokratlashtirish kabi global muammolarni ham ayolsiz, uning ishtirokisiz tasavvur etib bo'lmaydi desak, xato bo'lmasa kerak, nazarimda. Ayni dam xotin-qizlar orasida tadbirkorlikni rivojlantirish jahon miqyosida davom etayotgan muhim jarayonlardan biri hisoblanadi.

TAHLIL VA METODOLOGIYA

So'nggi yillarda davlatimiz tomonidan ayol-qizlarga qaratilayotgan e'tibor tahsinga sazovor. O’zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 1995 yil 2 martdagi «O’zbekiston Respublikasi davlat va ijtimoiy qurilishida xotin-qizlarning rolini oshirish chora-tadbirlari to’g’risida»gi Farmoni, 1998 yilning «Oila yili», 1999-yilning «Ayollar yili» deb e’lon qilinishi, 1999 yil 17-martdagi «Xotin-qizlarning ijtimoiy muhofazasini kuchaytirishga oid qo’shimcha

chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmon va qaror hamda qonunlar fikrimizning yorqin dalilidir. Yurtboshimiz Sh. Mirziyoyev tomonlaridan ilgari surilgan "Besh tashabbus"ning biri ham aynan xotin-qizlarni ish bilan ta'minlashga yo'naltirilganligi ham jamiyatimizda ayollarning o'rni naqadar beqiyos ekanligidan dalolat beradi. Tashabbusning ijrosini ta'minlash yuzasidan ayollar tadbirkorligini, kasanachilik va hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlovchi bir talay mexanizmlar tashkil etilmoqda. Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, 2017-2021-yillarga mo'ljallangan harakatlar strategiyasida ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, davlat va jamiyatdagi rolini kuchaytirish, ayollarni ishga joylashtirish, kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarini tadbirkorlikka keng jalb etish va oila poydevorini yanada mustahkamlash belgilangan. Ilmiy faoliyat bilan shug'ullanayotgan ayollarga ham zarur sharoitlar yaratilib, har tomonlama qo'llab-quvvatlanmoqda. Olima ayollar tajribasini ommalashtirish, innovatsion ishlanmalarini hayotga tatbiq etish hamda ilmiy to'plamlarini nashr qilishga ko'maklashish borasida zarur chora tadbirlar amalga oshirilmoqda.

MUHOKAMA

Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, aynan xotin-qizlar tadbirkorligining salohiyati jahon yalpi ichki mahsulotini ikki barobarga oshirishi mumkin. Boston Consulting Group kompaniyasi ekspertlari ham aynan shunday xulosaga keldi. Ular o‘tkazgan tadqiqot ma’lumotlariga ko‘ra, agar ayol tadbirkorlar soni erkak biznesmenlar soniga teng bo‘lganida, jahon iqtisodiyoti hajmi 2,5 trillion dollardan 5 trillion dollarga oshgan bo‘lardi.

Bugungi kunda ayollar yurtimizning mehnatga layoqatli va iqtisodiy jihatdan faol aholisining katta qismini tashkil etilishini inobatga olib, O‘zbekiston Hukumati xotin-qizlar tadbirkorligini mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyoti uchun eng muhim resurslardan biri sifatida ko‘rib chiqmoqda.

Ijtimoiy sohaga yo‘naltirilgan biznes, ya’ni bolalar va yoshlarni har tomonlama rivojlantirish va ularga ta’lim berish sohasidagi loyihalarning 90 foizi aynan xotin-qizlar tomonidan amalga oshirilayotgani ham quvonarli hol. Iqtisodiyotda xotin-qizlar tadbirkorligi ulushini oshirish uchun ayollarga oilaviy va xususiy tadbirkorlikni tashkil etish uchun imtiyozli kreditlar berilmoqda. Shuningdek, ayollar tadbirkorligini moddiy va tashkiliy jihatdan qo‘llab-quvvatlashda hamkorlik olib borilmoqda

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida “Jamiyatni siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy modernizatsiya qilish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlarimiz natijasida yangi O‘zbekiston shakllanmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizdagi demokratik o‘zgarishlar ortga qaytmaydigan tus oldi. Biz uchun gender tenglik siyosati ustuvor masalaga aylandi. Xotin-qizlarning davlat boshqaruvidagi o‘rni tobora kuchaymoqda. Yangi Parlamentimizda ayol deputatlar soni ikki barobarga ko‘paydi”, deb mazkur masalaga alohida urg‘u berdi. Darhaqiqat, davlat boshqaruvida xotin-qizlarning rolini oshirish ham milliy barqaror rivojlanishining asosiy elementlaridan biridir

Shu o'rinda Prezidentimizning so'zlarini eslab o'tishni joiz deb bildim: “Meni kishilarimizning ongida paydo bo‘lgan stereotip ko‘p o‘ylantiradi. Odatda biz ayolni avvalambor ona, oila qo‘rg‘onining qo‘riqchisi sifatida hurmat qilamiz. Bu, shubhasiz, to‘g‘ri. Ammo bugun har bir ayol oddiy kuzatuvchi emas, balki mamlakatda amalga oshirilayotgan demokratik o‘zgarishlarning faol va tashabbuskor ishtirokchisi ham bo‘lishi kerak”.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, agar biz ayol mavqeyini koʻtarsak, uning jamiyatdagi imkoniyatlarini kengaytirsak bugungi koʻplab muammolarimiz hal boʻladi. Oʻzbekistonda ayollar ijtimoiy- iqtisodiy, siyosiy va gumanitar sohalarda oʻta muhim masalalarni hal qilishda ayni kerakli mutaxassislardir. Birinchi Prezidentimiz ta'birlari bilan aytganda: "Jamiyatning demokratik o’zgarish yo’lidan nechog’li ilgarilab ketgani shu jamiyatning ayollarga bo’lgan munosabati uning madaniy-ma’naviy saviyasini belgilaydi".

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Karimov. I. A. “ Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch"- T “Ma’naviyat” 2008.

2. Karimov. I. A. “ Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz" – T “Oʻzbekiston” 2000.

3. Shavkat Mirziyoyev “ Milliy taraqqiyot yoʻlimizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga koʻtaramiz” Toshkent- “Oʻzbekiston” 2017.

4. www.standart.uz

4. www.gender.stat.uz

6. www.strategy.uz

Qonunchilik hujjatlari:

1. O’zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. -Toshkent. O’zbekiston, 2012.11 b.

2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2004 -yil 25 -mayda «Oʻzbekiston Xotin-qizlar qoʻmitasi faoliyatini qoʻllab-quvvatlash borasidagi qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida»gi PF-3434-sonli Farmoni

ПРЕЦЕДЕНТ НОМ ТУШУНЧАСИНИНГ МОҲИЯТИ

Ахмаджонов Нурбек
Фарғона давлат университети ўқитувчиси

Сўнгги пайтларда тилшуносликда маданиятлараро алоқа билан боғлиқ муаммоларга қизиқиш кучаймоқда. Турли маданият вакиллари ўртасидаги алоқа амалиётининг кенгайиши дунё манзараларида сезиларли фарқларни нафақат лингвистик код билан, балки миллий характернинг ўзига хос хусусиятларини белгилайдиган маданий фактларни билиш билан ҳам очиб беради ва ўзлаштириш зарурлигини тақозо этади. Бундай фактлар одатда “прецедент” деб номланади. Улар дунё ғоясини минималлаштирилган шаклда белгилаб берувчи лингвокультурал ҳамжамиятнинг когнитив базасининг ядро қисмидир.

Ю.Н.Караулов тилшуносликда прецедент тадқиқотининг асосчиси ҳисобланади, у маълум бир шахс учун когнитив ва ҳиссий муносабатларда муҳим бўлган бирликларни белгилаш учун прецедент матн тушунчасини илмий фойдаланишга киритди[1]. Интертекстуаллик ҳар қандай замонавий матннинг энг муҳим хусусияти ҳисобланади. Айнан интертекстуализм тушунчаси асосида “прецедент” атамаси пайдо бўлди, шу асосда прецедент бирликлар назарияси яратилди. Прецедент номлар интертекстуаллик воситаларида муҳим ўринни эгаллайди, яъни таниқли исмлар, улар матнда нафақат маълум бир шахсни белгилаш учун, балки ўзига хос маданий белги маълум фазилатлар, психотиплар, ҳодисалар, тақдирлар сифатида ҳам ишлатилади.

Қомусий олим Й.В.Гёте ҳам ўзининг “Ҳикматлар хазинаси” номли асарида прецедент сўзига қуйдагича таъриф беради: “Прецедент, бошқача қилиб айтганда, қачонлардир содир бўлган, айтилган ёки ҳал этилган нарсани далил қилиб келтиришнинг аҳамияти каттадир; бироқ фақат ўта кетган расмиятчи одамгина прецедентсиз иши битмайди”[2].

Прецедент назарияни ўрганишда И.В.Захаренко, Д.Б.Гудков, Д.В.Багаева, В.В.Красных каби машҳур олимлар катта рол ўйнадилар. Ушбу олимлар томонидан прецедент бирликларнинг турларидан бири бўлган “прецедент матн” атамаси кенг миқёсда тадқиқ қилинган.

Ю.Н.Караулов таъкидлаганидек, прецедент номлар кучайтирувчи бўлиб, муаллифга бадиий образ яратишда ёрдам беради, улар прецедент матнда мавжуд бўлган кенг кўламли когнитив ва ҳиссий-баҳоловчи жиҳатларни жойлаштириш учун ихчам шаклда бой имкониятларни ўз ичига олади[3].

Д.Б.Гудков таъбирича, прецедент ном - бу прецедент матн ёки прецедент вазият билан боғлиқ бўлган индивидуал исм ёки маълум бир сифатларнинг мос ёзувлар тўпламини кўрсатувчи рамзий номдир[4].

---

[1] Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. М., 1987. С-216

[2] Й.В.Гёте Maximen und Reflexionen . (Werke) , М.Акбаров (таржимон) “Ҳикматлар хазинаси”. Шарқ нашриёт-мабаа, аксиядорлик компанияси , Бош тахририяти, 2008 .Б-19

[3] Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность [Текст] / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987.С - 225

[4] Гудков, Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации [Текст] / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003.С-108

В.В.Красныхнинг таъкидлашича, прецедент номлар маълум бир дифференциал хусусиятлар тўпламига эга, улар бир ёки бир нечта элементлардан иборат бўлиши мумкин, лекин шу билан бирга битта тушунчани ҳам билдиради[5].

В.А.Маслова прецедент номларнинг қуйидаги таърифини беради: “Прецедент номлар - маълум миллат вакилларига маълум бўлган вазиятлар билан машҳур матнлар билан боғлиқ бўлган индивидуал номлар деб таъиклайди” [6].

Прецедент бирликлар, айниқса, прецедент номлар миллий ва жаҳон маданиятининг белгиларидир. Атоқли номлар халқ маданиятида алоҳида ўрин тутади; улар миллий ўзига хос хусусиятларни акс эттиради. Прецедент номлар бошқа онимлардан энциклопедик маълумотларнинг бойлиги билан ажралиб туради. Бу прецедент номларга маданий, тарихий ва ижтимоий маълумот беришга имкон беради. Прецедент номи, унинг маъноси билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, маълум бир тилшунос онгида шаклланган ғоя ва тасвирни ифодалашга имкон беради.

Прецедент номлар қуйидагиларга бўлинади:

- антропонимлар (одамларнинг шахсий исмлари);
- теонимлар (худоларнинг номлари);
- идеонимлар (маънавий маданият объектларининг номлари).

Илм-фандаги прецедент номлар - бу эски билимлар деб аталадиган шакл, масалан, “Пифагор теоремаси”, “Менделеев жадвали” ва ҳ.к., прецедент матнларга айланиб, атамаларга айланади, уларнинг эгалиги сўзсиз кетади. Тадқиқотчилар прецедент номларни ажратиб кўрсатиш учун қуйидагича тоифалашади:

1) тегишли номларнинг классик асарлар билан алоқаси;

2) баъзи ҳодисалар ҳақида умумий маълумот ёки уларнинг лингвистик жамият аъзоларининг кўпчилигига танишлиги;

3) мунтазам такрорланувчанлик, мос келадиган ҳодисаларни матнларда такрорлаш;

4) маданий белги вазифасида у ёки бу номнинг такрорий келиши[7].

Лингвистик материалларнинг таҳлили шуни кўрсатдики, прецедент номларни яратишнинг энг кенг тарқалган манбалари қуйдагилар: 1) Инжил; 2) қадимги мифология; 3) бадиий асарлар; 4) тарихий шахслар.

Антропонимлар, диний ва мифологик қаҳрамонларнинг исмлари, образлар, зиёратгоҳлар ва ёдгорликлар баъзи ҳолларда матнда прецедент ном вазифасини бажаради. Қуйидагилар прецедент ном сифатида ҳаракат қилиши мумкин: 1) аллюзив антропоним, яъни. интертекстда ишлатиладиган шахс, библия ёки мифологик келиб чиқиши қаҳрамони номи; 2) умумий исм туркумига ўтган ва шу билан ўқувчи онгида маълум бир тушунчани ёки прецедент вазиятни фаоллаштирадиган исм-белгиларга айланган исмлар; 3) библияга оид, мифологик, адабий, тарихий келиб чиқиш белгиларининг умумий белгиси ва маданий аҳамиятга эга бўлган аллюзив топоним.

---

[5] Красных, В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультрурология: Курс лекций [Текст] / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002.С-198-202

[6] Маслова В.А. Лингвокультурология. [Текст] //М., 2001.С-47

[7] Щурина, Ю.В. Прецедентный текст в межкультурной коммуникации (на материале вторичных комических речевых жанров) [Текст] / Ю.В.Щурина// Университетская филология - образованию: человек в мире коммуникаций: материалы Международной научно-практической конференции 85 «Коммуникативистика в современном мире: человек в мире коммуникаций» / под ред. А.А. Чувакина. – Б: Алт. ун-т, 2005.С-75

Прецедент номнинг роли - бу тилшунослик шахсининг нутқида ривожланган фикр, худди асар, ўқувчи, давр маънавий арсеналининг кенг ақлий контекстига қўшилиб кетадиган каналнинг махсус турини кўрсатишдир. Прецедент номлар дунёнинг миллий манзарасининг муҳим таркибий қисми бўлиб, воқеликни стереотиплаш ва баҳолашга ёрдам беради. Прецедент номнинг тузилиши ядро ва периферик таркибий қисмлардан иборат бўлиб, ядро таркибий қисмларига ташқи кўриниш, характер хусусиятлари ёки прецедент ҳолат каби дифференциал хусусиятлар киради, атрофи эса прецедент номнинг атрибутларидан иборат. Прецедент номларнинг ўзига хос хусусиятларини чуқурроқ ўрганиш учун, одамларнинг турли исмларини ўз ичига олган махсус исмлар - антропонимлар гуруҳининг таснифларига мурожаат қилиш мумкин: шахсий исмлар, отасининг исмлари, андронимлар, патронимлар, тахаллуслар, шу жумладан, адабий асарларнинг қаҳрамонлари (поэтонимлар).

Прецедент номларни таҳлил қилишда биз қуйидаги тўрт хил прецедент номни ажратамиз:

1. Прецедент ном - антропоним (шахс ёки одамга ўхшаш мавжудотнинг таниқли номи).

2. Прецедент ном - евентоним (фразеологик бирлик ёки тарихий ва хаёлий воқеаларнинг номаълум номи).

3. Прецедент ном - хрематоним (мамлакат моддий маданиятининг ягона объектининг таниқли индивидуал номи).

4. Прецедент ном - идеоним (мамлакатнинг маънавий маданиятининг ягона объектининг таниқли индивидуал номи.

Бадиий адабиётимиз намуналари асосида миллий прецедент бирликлар тушунчасини янада кенгроқ ёритишимиз мумкин. Ушбу бирликлар орқали миллий маданиятимизнинг яна бир ёритилиши зарур бўлган қисмини очиб бериш мумкин. Агар бирликлардан таржима жараёнида тўғри фойдалана билсак миллий адабиётимизнинг энг ёрқин дурдоналарини бутун жаҳонга танита оламиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1.Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. М., 1987.С-216

2.Й.В.Гёте Maximen und Reflexionen . (Werke) , М.Акбаров (таржимон) "Ҳикматлар хазинаси". Шарқ нашриёт-мабаа, аксиядорлик компанияси , Бош тахририяти, 2008 .Б-19

3.Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность [Текст] / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987.С - 225

4.Гудков, Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации [Текст] / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003.С-108

5.Красных, В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультрурология: Курс лекций [Текст] / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002.С-198-202

6.Маслова В.А. Лингвокультурология. [Текст] //М., 2001.С-47

7.Щурина, Ю.В. Прецедентный текст в межкультурной коммуникации (на материале вторичных комических речевых жанров) [Текст] / Ю.В.Щурина// Университетская филология - образованию: человек в мире коммуникаций: материалы Международной научно-практической конференции 85 «Коммуникативистика в современном мире: человек в мире коммуникаций» / под ред. А.А. Чувакина. – Б: Алт. ун-т, 2005.С-75

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KITOBXONLIKKA MEHR UYG'OTISHNING NAZARIY –ILMIY ASOSLARI.

Usmonov Kamoliddin Salimjonovich
Navoiy Davlat Pedagogika institute Tarix fakulteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 2-bosqich talabasi .
E-mail:kamoliddin_usmonov@bk.ru
Telfon : +998 97 917 05 56

Bolalarni tarbiyalash davlat, ahamiyatiga ega bo'lgan jarayondir, chunki unda jamiyatning barcha a'zolari ishtirok etadilar. Shuning uchun ham respublikamizda ushbu jarayonga katta ahamiyat berilmoqda. Zero yoshlar bizning kelajagimio' biz ularga qanchalik ko'p bilim va tarbiya bersak kelajagimiz shunchalik farovon, mamlakatimiz tinch va osoyishta bo'ladi. Bolalar xarakterida shakllanayotgan ilk tushuncha va hissiyotlarni o'z vaqtida ilg'ab olib ularning keyingi amaliy faoliyatiga yordam berish har bir tarbiyachi va tarbiya muassasalarining birinchi navbatdagi vazifasidir. Mamlakatimizda bola tarbiyasi bilan quyidagi ijtimoiy institular: oila, davlat tizimidagi ta'lim va tarbiya beruvchi muassasalar, madaniy – ma'rifiy tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari (matbuot, radio, televizor, kino) ularni o'rab turgan tashqi muhit, o'rtoqlari shug'ullanadi. Ayniqsa bolalarga atalgan vaqtli matbuot, bolalar va o'smirlar kitobi ularga ta'lim va tarbiya berishda juda katta o'rinni egallaydi, busiz haqiqiy insonni tarbiya beruvchi shaxs misolidir.

Bolalarga bilim va tarbiya beruvchi asosiy manbalardan biri kitobdir. Kitob o'qish uchun bo'lib ta'lim- tarbiya muassasalarida muntazam o'qish san'ati bilan tanishadilar.

Tarbiyachi bolalarga tarbiya va bilim berishda asosiy manba bo'lgan matbuot va kitobdan keng foydalanadi. Kitob kichkintoylar fikricha hamma narsani bor, hamma narsaga javob beruvchi vosita sifatida tan olinadi. Lekin shuni alohida ta'kidlash lozimki, kitob qanchalik qiziqarli, hissiyotlarga boy bo'lmasin, agar kitobxon qalbiga yetib bormasa, hayajon solmasa, bunday kitoblarning tarbiyaviy ta'siri ham bo'ladi. Bolalarga atalgan kitoblarning maqsadi ularga tabiat ato etgan his- tuyg'ularni o'stirishdan iborat. Bunday kitoblarning bilvosita ta'siri bolalarning aqliga emas balki ularning his- tuyg'ulariga qaratilmog'i kerak. His bilishdan oldin bo'ladi, haqiqatni sezmagan kishi uni tushunmaydi, bilmaydi ham...Kattalarga oid bo'lgan nasalar bolalarga ham oiddir, faqat ularni bolalar tushunchasiga muvofiq suratda bayon qilmoq kerak, bu ishning en gmuhim tomonlaridan biridir, degan edi. V.G.Belinskiy. tarbiyaviy tizimda o'qishga rahbarlik qilishda hilma- xillik yo'nalishlarda ish olib borilar ekan, tarbiyachi kitobxonni tarbiyalashda doimo yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib tarbiyaviy ta'sirini oshirishga harakat qiladi. Tarbiyaviy tizimning muhim yo'nalishlaridan biri mehnat tarbiyasidir. Bolalar uchun yozilgan barcha kitoblar axloq va odob mavzusi bilan bog'liq. Ushbu yo'nalishdagi tarbiya umumiy tarbiya tizimining bir bo'lagi hisoblanadi va doimo boshqa tarbiyaviy yo'nalishlar bilan birga olib boriladi.

Ayniqsa, respublikamiz mutsaqillikka erishgan, yangi qadriyatlar vujudga kelayotgan, milliy istiqlol mafkurasi yaratilayotgan hozirgi davrda bu yo'nalishdagi tarbiyaning ahamiyati nihoyatda kattadir. Chunki biz yosh avlodni pok, vijdonli iymonlik, insofli, intizomli, halol odobli qilib tarbiyalashni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yamiz. Bu murakkab jarayonda kitob vositasida tarbiyalashga katta e'tibor berish zarur. Ayniqsa kichik yoshdagi bolalar o'ta ta'sirchan va hissiyotga beriladigan bo'ladilar. Bu yoshda kitoblarda yozilgan narsalar, kattalar

tomonidan aytilgan nasihatlar tezda qabul qilinadi. Ular o'zlarinikidan ko'ra boshqalarning axloqiy tomonlariga qiliklariga qilgan ishlariga tezda baho beradilar. Ana shularni e'tiborga olib tarbiyachi **suhbat, ovozli va ifodali o'qish, ertak aytib berish, so'zlab berish kabi tadbirlar, mashg'ulotlar** orqali o'qilgan yoki aytilgan, ertaklar qahramonlarning xilma-xil xislatlarini, ularning o'zaro munosabatlarini, vaziyat va sharoitlarni tushuntirib berar ekan. Shunday xislatlar bolalarning o'zlarida ham borligini aytib o'tadi. Masalan, bolalarning juda ko'pchilgida uchraydigan maqtanchoqlikning yomonligi va uni nimalarga olib kelishi haqida o'zbek xalq ertaklaridan "maqtanchoq quyon"ni o'qib bersa, halollik, to'g'rilikning afzalligi haqidagi. Ug'ri va to'g'ri ertakgini aytib beradi. Do'stlik va ayyorlik haqida suhbatlashib, Gulxoniyning "Toshbaqa bilan chayon, "Bo'ri bilan Tulki" ertagini tushuntirib tulki bo'ridan bo'lganini va uni aldab qop-qonga tushurib ayyorlik qilib qochib ketganini aytib beradi.

Shunday odamlar bizning ichimizda ham bo'lib, birov boylikka, birov qo'rqqanidan, birov mansabga o'tirish uchun do'st bo'ladi va keyinchalik ular baribir aldab ketadi.

Haqiqiy do'st yaxshi va yomon kunlarda ham do'st bo'lib qolaveradi, deb xulosa qiladi. Katta guruh yoshdagi kitobxonlar bilan ishlaganda tarbiyachi yoki kitobxonchi va kutubxonachi bog'cha hayoti bilan bog'liq bo'lgan asarlarga ko'proq e'tibor beradi.Ma'lumki bog'chada turli xil hislatlarga ega bo'lgan, ya'ni bebosh, beg'am, tanbeh, to'polonchi, intizmosiz bolalar ham o'qiydi. Bu bolalarning xulqi tufayli qanchadan – qancha oynalar, kitoblar, kiyimlar iflos bo'ladi.Tarbiyachi katta guruhdagi bolalarga ya'ni bilimlarni bilishi va o'zlashtirishi lozim bo'lgan to'g'riso'lik, adolatlilik, halollik, saxiylik kabi hislatlarni kitobdan qiziqarli hikoya, ertaklardan ularning qalbiga singdirib berish lozim.Ushbu yo'nalishning harakteri xususiyati shundaki, juda ko'p bolalar yuqoridagi aytilgan hislatlarning aksi o'zlarida ham mavjud ekanligini lekin ularga tushuntirib borish darkor.

Bir guruh kitobxonlar bilan ish olib borganda tarbiyachi ota- onaga mehr – oqibat ko'rsatishni ularning aytganlarini doimo bajarish kerakligini ta'kidlaydi. Ota – onani yaxshi ko'rish bu o'zi tug'ilib o'sgan yerini, yorini, elini, Vatnnini sevishni bilan boliqligini tushuntiradi.Tarbiyachi guruhidagi javonda islom dini haqida yozilgan kitoblardan foydalanish lozim.Bolalar bilan umuman din, xususan islom dini haqida fikr yuriganda suhbatdan keng foydalanishini tavsiya etamiz.Suhbat davomida bolalarga dunyodagi hyech bir narsa o'z – o'zidan bo'lib qolmaganligini ularning har bir narsani vujudga keltiruvchi yaratuvchisi Olloh ekaniligi aytiladi.Diniy tarbiyani faqatgina bir tomonlama olib borish yaramaydi, chunki u dunyo, yeru osmonni falakni yaratgan Olloh bilishga, unga ishonishga, uning diniga e'tiqod qilishga o'rgatadi.Shuning uchun diniy tarbiya boshqa tarbiyaviy yo'nalishlar ichida alohida maveqini egallaydi.Tarbiyachi bolalarga estetik jihatdan tarbiyalash lozim.Ushbu tarbiyaviy yo'nalish asosan ruhiyatga, hisga, hayajonga asoslanganki uni olib borish tarbiyachidan katta bilim, mahorat, sab va taqotni talab qiladi.Tarbiyachi bolalarga estetik tarbiya berishda quyidagi asoslarga tayanadi: A) shoir yozuvchining mahorati, uslubi imkoniyati; Kitobning mazmuni, ma'nosi, kuchi g'oyasi badiiyligi; V) tarbiyachining tayyorgarligi, uslubi bilimi va haqozo; Mana shu uch holat birlashgandagina, hamkorlik bilan muvoffaqiyatga erishiladi.Tarbiyachi badiiy va san'at asarlari bilan ishlaganda estetik tarbiyaga ko'proq ahamiyat beradi.Chunki bu asarlarda insonning ruhiyati, xarakteri, faoliyati his- hayajoni, kechinmalari, tabiati dunyoda bo'layotgan voqea va hodisalarning hammasi bir butunligiga aks ettiriladi va bu bolaga ta'sir etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I.A. "O'zbekiston mustaqillikka erishi ostonasida" Toshkent.: 2011-yil
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas –kuch Toshkent.: 2008-yil
3. Yo'ldoshev E. Kutubxonada bolalar o'qishiga rahbarlik qilish. O'quv qo'llanma. Toshkent.: O'zbekiston nashriyoti, 2002-yil
4. Ergashev, Yo'ldoshev E. Kutubxona va kitobxon. Toshkent.: O'zbekiston nashriyoti. 2008-yil
5. Etamov X. Bolalar kitobi va ma'naviy kamolot. Toshkent.: O'qituvchi nashriyoti, 1981-yil

KORRUPSIYA ILLATINI KELIB CHIQISH SABABLARINING NAZARIY JIHATLARINI O'RGANISHNING AYRIM DOLZARB MASALALARI

Jalilov Temurbek

Urganch davlatuniversiteti talabasi

sapayev-2017@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada korrupsiya illatini kelib chiqish sabablarining nazariy jihatlarini o'rganishning ayrim dolzarb masalalari muallifning shaxsiy fikrlari va tadqiqotlari natijalari asosida tahlil qilinadi. Sohaga doir adabiyotlardagi yondashuvlar asosida muhokama qilinib, muallifning shxsiy xulosalari keltiriladi.

Kalit so'zlar: korrupsiya, ijtimoiy omil, pora, pora olish, pora berish, neopotizm, manfaatlar to'qnashuvi, pora jinoyati.

KIRISH

Korrupsiya - jamiyat va davlatning ijtimoiy -siyosiy hayotining o'ziga xos salbiy elementi bo'lib, sabablari, sharoitlari, o'ziga xos mavjudlik va rivojlanish mexanizmiga ega. "Korrupsiya— shaxsiy maqsadda foyda olish uchun davlat hokimyatini suite'mol qilishdir"[1]. Korrupsiya, uning ko'lami, o'ziga xosligi va dinamikasi mamlakatning umumiy siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy muammolarining natijasi sifatida qaralishi kerakligi ko'pgina falsafiy fanalr tadqiqotchilari tomonidan ilgari surilayotgan fikr hisoblanadi. Korrupsiya va uni keltirib chiqaradigan muammolar o'rtasidagi bog'liqlik dialektik xarakterga ega. Ya'ni, bir tomondan, bu muammolar korruptsiyani kuchaytirsa, ikkinchi tomondan, bu muammolarni hal qilish mamlakatda korruptsiya darajasini pasaytirishga yordam berishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Turli davlatlarda korrupsiyaning turli davrlarda paydo bo'lishining sabablari turli omillarga bog'lab o'rganiladi va ularning bir xil emasligi tadqiqotchilar tomonidan ta'kidlanadi. Lekin sabablarning shartliligi davlat hokimiyati faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan o'zgarishsiz qolmoqda. Korruptsiya sabablarini quyidagilarga bo'lish odat tusiga kiradi:

a) siyosiy;

b) ijtimoiy;

v) iqtisodiy;

d) psixologik.

Korrupsiyaning eng jiddiy siyosiy sabablarini siyosiy hokimiyatning umumiy beqarorligi bo'lib, korrupsiyaga qarshi kurash sohasidagi davlat arboblarining siyosiy chizig'ining yetarli darajada ifodalanmaganligini asosiy sabab qilib ko'rsatishadi. "Korrupsiyaga qarshi kurashda huquqni muhofaza qiluvchi idoralar anchalik harakat qilmasin, xalqimiz bu jirkanch illatga murosasiz bo'lmas ekan, tasirchan jamoatchilik nazoratini o'rnatmas ekan, bu baloga qarshi samarali kurashni tashkil eta olmaymiz"[2].

Albatta, korrupsiyaning siyosiy sabablari eng yaqqol ko'rinib turadigan sabablar sirasiga kiradi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov o'zining "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" asarida korrupsiya va poraxo'rlik haqida to'xtalib, "Jinoyatchilik va korrupsiyaning avj olishi davlatning konstitutsiyaviy asoslarini yemiradi, fuqarolarning huquq va erkinliklari jiddiy tarzda buzilishiga olib keladi. "Qonunlar va farmonlarni qabul qilishdan maqsad ularni chetlab o'tishdir" degan mutlaqo yaramas qoida jamiyatning eng oddiy huquqiy tartibot va jamoat

tartibini saqlab turish qobiliyatidan mahrum bo'lishiga olib boradi" deb ta'kidlaydi [3].Agar ular mavjud bo'lsa, qonuniy birlik va qonun ustuvorligi, demokratiya institutlari, inson huquqlari va erkinliklari, jamoatchilikning davlat hokimiyatiga ishonchi, davlat boshqaruvining asoslari, tenglik va ijtimoiy adolat tamoyillarini amalga oshirishga haqiqiy tahdidlar paydo bo'ladi. Davlat, ijobiy iqtisodiy rivojlanish, demokratik institutlarning barqarorligi va jamiyatning axloqiy asoslariga bu omillar jiddiy xavf keltiradi.

NATIJALAR

Korrupsiyaning iqtisodiy sabablaridan esa, birinchi navbatda, davlat institutlarining zaifligi, huquqiy nigilizm, mamlakat iqtisodiyotining umumiy beqarorligi, pul-moliya tizimining rivojlanmaganligi, iqtisodiy faoliyatda hisobga olinmagan mablag'larning mavjudligi va boshqalar kiradi. O'zbekistonda 2017-yilning 4-yanvaridan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonun kuchga kirishi bu jarayonlarda korrupsiya omilini oldini olishda kata ahamiyatga ega yangilik bo’ldi.[4]. Korrupsiyaning ijtimoiy sabablariga esa ijtimoiy hayotda insonalr turmush tarzidagi turli jihatdan tanqislikning kelib chiqiqshi sabab bo’ladi. Ular ichida:

a) kam maosh;

b) xizmatdagi mukofotlar va jazolar tizimi tomonidan xizmat vazifalarini sifatli bajarish bilan bog'liq emasligi;

v) kasbiy yutuqlar mavjud bo'lganda martaba istiqbolining yo'qligi;

d) aniq belgilangan faoliyat maqsadlarining yo'qligi;

e) boshqaruv madaniyatining pastligi;

f) hokimiyatni shaxsiylashtirish;

g) nazoratning yomon tashkil etilganligi va bajarilgan ishlar bo'yicha qarorlar qabul qilish va hisobot berish tartiblarining nomukammalligi ba voshqalar sabab bo’lishi mumkin.

MUHOKAMA

Korrupsiyaning psixologik sabablari orasida, birinchi navbatda, umuman jamiyat va xususan fuqarolarning qadriyatlari va munosabatlari tizimida korruptsiya harakatlarini bostirish yoki rad etish uchun ma'naviy to'siq yo'qligi ta'kidlangan. Odamlarning ochko'zligi ko'pincha buzuq xatti -harakatlarning asosiy sababi sifatida qaraladi.

Iste'molchilar jamiyati g’oyalarini tarqalishi (shaxsiy farovonlikka intilish jamiyat farovonligidan muhimroq bo'ladi) ham korruptsioner mansabdor shaxsning noqonuniy motivatsiyasini shakllantirishga yordam beradi.

Turli jamiyatlarda korruptsiyaning asosiy sabablari odatda quyidagilar ham bo’lishi mumkin:

jamiyatning ma'naviy tanazzuli;

iqtisodiy va ijtimoiy islohotlardagi xatolar;

boy va kambag'al qatlamlarning daromad darajasi o'rtasidagi katta farq;

siyosiy elitaning ma'lum bir qismini jinoyat deb topilishi;

davlat hokimiyati organlarining korruptsiyaga qarshi kurashda etarlicha qat'iy emasligi;

mansabdor shaxslar qo'lida haddan tashqari ko'p ma'muriy va tashkiliy vakolatlarning to'planishi;

korrupsiyaga qarshi qonunlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlar tizimining takomillashmaganligi;

korruptsionerlarni aniqlash, fosh qilish va fosh qilish darajasining pastligi;

korruptsiya huquqbuzarliklari uchun nisbatan nisbatan yumshoq yumshoq jazo;

uyushgan jinoyatchilikka qarshi samarali kurashish uchun ichki ishlar organlarining shaxsiy tarkibi, texnik va tezkor-taktik tayyorgarligi etarli emasligi.

Hozirgi vaqtda korruptsiyaning ikkita asosiy sababi bor. Ulardan biri ko’zga ko'rinadigan, tashqi (xudbinlik motivatsiya, o'zini noqonuniy yo'llar bilan moddiy manfaatlar bilan ta'minlash istagi) deb hisoblanadi. Yana bir sabab chuqurroq, bu korruptsiyaga xavfli o'yin sifatida munosabat bo’lish. Shu nuqtai nazardan shuni ta'kidlash kerakki, korruptsion xulq-atvor o'ziga qaramlik xatti - harakatlarining bir turi ("pora berish")dir. "Pora olish" to'rt bosqich bilan tavsiflanadi: 1) birinchi bosqichda, qonunga xilof "mukofot" ning bir martalik olinishi; 2) ikkinchi bosqichda giyohvandlik paydo bo'ladi (pora oluvchi bu voqeani kutadi, boshida pora olish holati tasvirini siljitadi); 3) uchinchi bosqichda depressiv holat belgilari paydo bo'ladi, faqat bitta qiymat ustuvor bo'lib qoladi - ma'lum dopingga aylanib, o'zingizni qulay his qilishingizga imkon beradi. 4) to'rtinchi bosqichda bir kishi

XULOSA

Mansabdor shaxslarning korruptsiyaga oid huquqbuzarliklarini aniqlaydigan sabablardan biri - bu mansabdor shaxslarning davlat xizmatidan o'tishi bilan bog'liq bo'lgan jarayonlar bilan bog’liq munosabatlarni ko’rsatish mumkin. Korrupsiyaning gullab-yashnashiga hissa qo'shadigan jamiyatdagi ijtimoiy-psixologik iqlimning muhim xususiyati-bu ikki tomonlama axloqiy me'yor. Bir tomondan, korruptsiya, ayniqsa, davlat hokimiyatining yuqori pog'onalarida, jamiyat tomonidan mutlaqo nomaqbul deb hisoblanadi. Boshqa tomondan, korruptsiya deb ataladigan tushunchani ayrim dunyoqarashi pas bo’lgan insonlarni buni maqbul deb baholashidir. Ekspertlarning fikricha, korruptsiyaning yuqori darajaga chiqishining asosiy sabablari quyidagilardir:

Birinchidan, ichki va tashqi cheklov mexanizmlarini (siyosiy hayotdagi muvozanat va muvozanat) ta'minlaydigan siyosiy institutlarning nomukammalligi;

Ikkinchidan, amaldagi qonunchilikning nomukammalligi ("qonunlarning noaniqligi");

Uchinchidan, fuqarolarning qonunlarni bilmasligi yoki noto'g'ri tushunishi, bu mansabdor shaxslarga o'z lavozimini suiiste'mol qilishga, byurokratik protseduralarni amalga oshirishga o'zboshimchalik bilan to'sqinlik qilishga yoki agar xohlasa, to'g'ri to'lovlarni oshirib ko'rsatishga imkon beradi;

To’rtinchidan, mamlakatdagi siyosiy vaziyatning beqarorligi;

Beshinchidan, amaldorlar ishining asosini tashkil etuvchi standartlar va tamoyillarning hukmron elita siyosatiga jiddiy bog'liqligi;

Oltinchidan, mansabdor shaxslarning kasbiy malakasining past darajasi; Yettinchidan, korruptsiyani nazorat qilish va nazorat qilishning mavjud mexanizmlaridan tashqarida maxfiy bitimlar tuzilishiga olib keladigan qarindoshlik va siyosiy homiylik;

Sakkizinchidan, ijro etuvchi hokimiyat tizimida birlik yo'qligi (vakolatni chalkashtirib yuborish - bir xil faoliyatni turli davlat organlari tomonidan tartibga solish);

To’qqizinchidan, mansabdor shaxslar faoliyatini nazorat qilishda fuqarolarning past darajadagi ishtiroki.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. BMT ning Korrupsiyaga qarshi kurashishga oid ma'lumotnomasidan.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda qilingan ma'ruzadan. // "Xalq so'zi" 2018-yil 7-dekabr.

3. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. - T.: O'zbekiston. 1997-yil.

4. 2017-2021-yillarda O'zbekistonni yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi. Toshkent, 2017-yil, 82-bet

УРАШТ ВА ЭРШИ НОМЛАРИ ВА УЛАР ЎРТАСИДА БОҒЛИҚЛИК ҲАҚИДА

Соҳибжон Умматалиев Ҳикматали ўғли
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
“Ислом тарихи ва манбашунослиги IRCICA”
кафедраси таянч докторанти
sohibjonummataliyev91@gmail.com
+998974455562

Аннотация: Мақолада Марказий Осиёда жойлашган қадимий шаҳарлардан Эрши шаҳри ҳақида сўз юритилади. Аҳмад ибн Яҳё ал-Балозурийнинг “Футуҳ ал-булдон” асарида зикр қилинган Урашт шаҳри ва Эрши ўртасидаги боғлиқлик, уларнинг ҳудудий жиҳатдан бир минтақага тўғри келиши масалалари манбалар ва археологик тадқиқот хулосалари асосида таҳлил қилинди.

Annotation: The article mentions the city of Ershi, one of the ancient cities in Central Asia. The connection between the city of Urasht and Ershi mentioned in Ahmad ibn Yahya al-Balozuri's Futuh al-Buldon, and their territorial affiliation, were analyzed on the basis of sources and the results of archeological research.

Калит сўзлар: Паркана, Урашт, Косон, Солиҳ ибн Муслим, Ибн Ҳавқал, Ҳудуд ал-‘Олам, Оқбўра, Эрши, Футуҳ ал-Булдон.

Keywords: Parkana, Urasht, Kasan, Salih ibn Muslim, Ibn Hawqal, Hudud al-‘Alam, Aqbora, Ershi, Futuh al-Buldon.

КИРИШ

Фарғона водийси Марказий осиёда муҳим ўрин тутган ҳудудлардан бири бўлиб, қадимдан цивилизация ва маданият маркази бўлган. Минтақа ҳамма тарафдан тоғлар билан ўралган. Водийнинг шимоли-ғарбида Қурама ва Чотқол, шимоли-шарқда Фарғона, жанубда эса Туркистон ва Олой тоғ тизмалари жойлашган. Хитой манбаларининг гувоҳлик беришича, Фарғона ҳудудида милоддан аввалги III-II асрларда давлат вужудга келган. Ушбу давлат Довон ёки Паркана номлари билан аталган. Хитойшунос олим Аблат Хўжаев фикрича, Довон сўзи хитой тилида, Паркана сўзи эса суғд тилида “атрофи тоғлар билан ўралган минтақа” маъносини англатади. VIII асрдан Паркана сўзи арабча талаффуз билан Фарғона деб ўзгартирилган[8].

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Араб тарихчи ва географлари ўлка тарихи, давлат бошқаруви ва шаҳарлари ҳақида кўплаб маълумот берган. Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурийнинг “Футуҳ ал-булдон” асарида арабларнинг Фарғона водийсига кириб келиши вақти ҳижрий 86/милодий 705 йил сифатида кўрсатилади. Ўша йили Қутайба ибн Муслим (669-715)нинг укаси Солиҳ ибн Муслим (ваф. 715) Фарғонанинг Косон, Урашт, Хишкат ва Биъанхар каби шаҳарларини забт этган[9]. Кудома ибн Жаъфар (873-948) “ал-Харож ва синаъа ал-китаба” асарида ал-Балозурий маълумотини келтиради[10]. Ибн Жарир ат-Табарий (839-923)нинг “Тарих ар-

---

[8] А.Хўжаев. Фарғона тарихига оид маълумотлар: Қадимий ва илк ўрта аср Хитой манбаларидан таржималар ва уларга шарҳлар. – Фарғона: “Фарғона” нашриёти, 2013. – Б. 127-128.
[9] Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий. Футуҳ ал-булдон. – Байрут: Муассаса ал-маориф, 1987. – Б. 590.
[10] Кудома ибн Жаъфар. Ал-Харож ва синаъа ал-китаба. – Бағдод: Дар ар-рошид, 1981. – Б. 407.

русул вал-мулук”[11], Иззуддин ибн ал-Асир (1160-1233)нинг “ал-Камил фи-т-тарих”[12], Исмоил ибн Касир ад-Димашқий (1301-1372)нинг “ал-Бидая ван-ниҳая”[13], Абдураҳмон ибн Халдун (1332-1406)нинг “Тариху ибн Халдун”[14] каби асарларида араблар Фарғонага 94/милодий 712-713 йилларда келганлиги ва Кошон ва Хўжанд шаҳарларини эгаллаганлиги айтилган. Уларнинг асарларида ал-Балозурий асарида номи зикр қилинган Урашт, Хишкат ва Биъанхар шаҳарлари зикр қилинмаган. Фақат Косон шаҳри Кошон (كاشان) шаклида келтирилган. Шунинг учун мазкур шаҳарлардан Урашт шаҳри ҳақида тарихий ва географик манбаларга таянган холда алоҳида тўхталиб ўтилади.

НАТИЖАЛАР

Фарғона водийсининг қадимий минтақаларидан бўлган Урашт (اورشت) шаҳри Футуҳ ал-булдонда аксар ўринларда Косон билан бирга зикр этилган. Манбаларда мазкур ҳудуд номида ҳам Косон шаҳри каби араб тилидаги син (س) ва шин (ش) ҳарфлари алмаштириб қўлланилган. Урашт илк бор 705 йилда Солиҳ ибн Муслим ва Наср ибн Саййор томонидан фатҳ қилинган[15]. “Ҳудуд ал-‘Олам”[16] га кўра, Урашт шаҳри ёнидан Уш дарёси оқиб ўтган. Дарё Ўш ва Урашт оралиғидан ўтиб Ўзган дарёси[17]га қуйилган[18]. Шунингдек, асарда Урашт Хирсоб (خرساب) шаҳри билан бирга тилга олиниб, оқар сувлари, ялангликлари бор, ноз-немат бисёр, ҳавоси соғлом дея таъриф берилган[19]. Ибн Ҳавқал (ваф. 976)нинг “Сурат ал-ард” асарида Ураст қишлоқлари кўп бўлган алоҳида вилоят сифатида қайд этилган[20]. “Ҳудуд ал-‘Олам”да ўш дарёси деб келтирилган дарё Ибн Ҳавқалда “Наҳр Ураст” ёки “Ураст” деб аталган. Дарё Хирсоб[21] ва Қубо дарёлари билан бирга Ўзган дарёсига қуйилган[22]. Ҳозир бу дарё Оқбўра деб аталади[23]. Оқбўра дарёси Қирғизистоннинг Ўш вилоятидан оқиб ўтиб, Ўзбекистоннинг Андижон вилояти ҳудудига киради ва Шаҳрихонсой каналига қуйилади. Демак, Ураст ёки Урашт деб

---

[11] Ат-Табарий. Тарих ар-русул вал-мулук, IV жуз. – Байрут: Дар ал-кутуб ал-илмийя, 1997. – Б. 21.
[12] Иззуддин ибн ал-Асир. Ал-Камил фи-т-тарих, IV жуз. – Байрут: Дар ал-кутуб ал-илмийя, 1998. – Б. 281.
[13] Исмоил ибн Касир. Ал-Бидая ван-ниҳая, IX жуз. – Байрут: Дар иҳё ат-турос ал-аробий, 1997. – Б. 75.
[14] Абдураҳмон ибн Халдун. Тариху ибн Халдун, III жуз. – Байрут: Дар ал-кутуб ал-илмийя, 2010. – Б. 63
[15] Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий. Футуҳ ал-булдон. – Байрут: Муассаса ал-маориф, 1987. – Б. 590.
[16] **Ҳудуд ал-олам** - Тўлиқ номи “Китоб ҳудуд ал-олам минал-машриқ илал-мағриб” деб аталувчит тарихий-географик асар. Номаълум муаллиф томонидан форс тилида 982-983 йилларда вилоятида ёзилган бўлиб, шу вилоят ҳокими амир Абул ХорисМуҳаммад ибн Аҳмадга бағишланган.
[17] Ҳозир Сирдарёнинг юқори оқимидаги асосий узани Марказий Тянь-Шань тоғларидан бошланувчи катта Норин ва кичик Норин дарёларининг кушилишидан хосил бўладиган ва Еттисув вилоятидан оқиб ўтадиган Норин дарёси хисобланади. Лекин ўрта асрларда Сирдарёнинг асосий ўзани Қорадарё хисобланган. Бу дарё Қора Кулжа ва Тарани қўшилишидан хосил бўлиб, хозирги Ўзганд қишлоғи ёнидан оқиб ўтган. Шунинг учун Ўрта асрларда Сирдарё Нахр Ўзканд яъни “Узканд дарёси” деб аталган.
[18] Ҳудуд ал-олам. Форс тилидан таржима, сўз боши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи Омонулла Бўриев. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – Б. 9
[19] Ҳудуд ал-олам. – Б. 16.
[20] Ибн Ҳавқал. Сувротул-ард / араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Ш.С.Камолиддин. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энсиклопедияси, 2011. – Б. 80.
[21] Хирсоб дарёси — Худуд ал-оламга кўра, Хирсоб дарёси Буттамоннинг оркасидаги тоғнинг шимолий тарафидан бошланиб, Хирсоб номли шахар ёнида Узганд дарёсига куйилади. Бу дарё хозир хам Куршоб деб аталади. “Худуд ал-олам”да Фарғона шахарларининг тавсифидан кейин Хушкоб номли шахарча хам қайд этилган.
[22] Ибн Ҳавқал. Сувротул-ард / араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Ш.С.Камолиддин. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энсиклопедияси, 2011. – Б. 78.
[23] Ал-Балазурий. Футуҳ ал-булдон, Хуросоннинг фатҳ этилиши // Сўзбоши, араб тилидан таржима, шарҳлар, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи Ш.С.Камолиддин. – Тошкент: ООО “Extremum-press”, 2017. – Б. 250.

аталувчи тарихий вилоят бугунги кунда Андижон вилоятининг шарқий қисмига тўғри келиши мумкин.

Урашт шаҳрининг номи милоддан аввалги II-I асрларда Хитой манбаларида зикр қилинган Фарғонанинг қадимий пойтахти Эрши номига ўхшайди. Атоқли археолог олим А.Асқаров ўзининг Эрши шаҳри ҳақидаги мақоласида 40 дан ортиқ асарлар муаллифи Мақдум Восилий асарларига ишора қилиб, Эрши "Қайирши" сўзидан келиб чиққанлиги ва у Андижон вилоятининг Марҳамат туманига тўғри келишини таъкидлаб ўтган[24]. Рус тадқиқотчиси А.Н.Бернштам1952 йилда нашр этилган Марказий Тяншан ва Помир минтақалари тарихий-географияси ҳақидаги мақоласида ҳам Эрши шаҳрини Андижон вилоятининг Мархамат туманида жойлашган Мингтепа ёдгорлиги ўрнига тўғри келишини айтган. Ўз даврида Н.Я.Бичурин Эрши бу Қўқон бўлиши керак, деган ғояни ўртага ташлаган. Э.Шаванна таҳлилига кўра, Эрши шаҳри Ўратепа ёки Жиззах бўлиши керак. Эрши шаҳрининг локализацияси масаласида А,Н,Бернштам таҳлилининг тарафдорлари кўпчиликни ташкил этади. кейинги йилларда Эршини локализацияси масаласида А.Анорбоев янги ғоя билан чиқиб, Эрши бу Эски Ахсикентдир, деган хулосага келади[25].

МУҲОКАМА

Фарғона тарихини ўрганган тарихчилар Эрши шаҳри қаерда бўлганлиги масаласида асосан милоддан аввалги II-I асрларга оид Хитой манбаларига ва археологик тадқиқотларга суянган. Мавзуни ўрганиш жараёнида тадқиқотчилар томонидан Эрши шаҳри ёки унинг жойлашган ўрни масаласида илк ўрта аср араб манбаларига мурожаат қилинганлиги кузатилмади. "Футуҳ ал-Булдон"да келтирилган Урашт шаҳрининг номи Эрши сўзи билан лексик жиҳатдан ўхшашлиги ва ҳар иккисининг жойлашган ўрни бир ҳудудга тўғри келиши Урашт шаҳри Эрши эканлигини ва у ҳозирги кунда Андижон вилоятининг Марҳамат туманидаги Мингтепа ёдгорлиги бўлиши мумкинлигини кўрсатади.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, араб манбаларида зикр қилинган Урашт шаҳри Фарғона водийсининг шарқий қисмига тўғри келади. Мазкур шаҳар хитой манбаларида қайд этилган Эрши шаҳри бўлиши мумкин. Чунки, икки шаҳарнинг жойлашган ўрни ва номланишидаги лексик ўхшашлик ушбу фикрни тасдиқлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. А.Хўжаев. Фарғона тарихига оид маълумотлар: Қадимий ва илк ўрта аср Хитой манбаларидан таржималар ва уларга шарҳлар. – Фарғона: "Фарғона" нашриёти, 2013.
2. Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий. Футуҳ ал-булдон. – Байрут: Муассаса ал-маориф, 1987.
3. Қудома ибн Жаъфар. Ал-Харож ва синаъа ал-китаба. – Бағдод: Дар ар-рошид, 1981.
4. Ат-Табарий. Тарих ар-русул вал-мулук, IV жуз. – Байрут: Дар ал-кутуб ал-илмийя, 1997.

[24] А.Хўжаев. Фарғона тарихига оид маълумотлар: Қадимий ва илк ўрта аср Хитой манбаларидан таржималар ва уларга шарҳлар. – Фарғона: "Фарғона" нашриёти, 2013. – Б. 140.

[25] Б. М. Абдуллаев. Некоторые замечания по проблеме древнеферганского государства и его столицы / Вестник международного института центральноазиатских исследований 30. – Самарканд: Mega bosma, 2020. – Б. 92.

5. Иззуддин ибн ал-Асир. Ал-Камил фи-т-тарих, IV жуз. – Байрут: Дар ал-кутуб ал-илмийя, 1998.
6. Исмоил ибн Касир. Ал-Бидая ван-ниҳая, IX жуз. – Байрут: Дар иҳё ат-турос ал-аробий, 1997.
7. Абдураҳмон ибн Халдун. Тариху ибн Халдун, III жуз. – Байрут: Дар ал-кутуб ал-илмийя, 2010.
8. Ҳудуд ал-олам. Форс тилидан таржима, сўз боши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи Омонулла Бўриев. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008.
9. Ибн Ҳавқал. Сувротул-ард / араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Ш.С.Камолиддин. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энсиклопедияси, 2011.
10. Ал-Балазурий. Футуҳ ал-булдон, Хуросоннинг фатҳ этилиши // Сўзбоши, араб тилидан таржима, шарҳлар, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи Ш.С.Камолиддин. – Тошкент: ООО “Extremum-press”, 2017.
11. Б. М. Абдуллаев. Некоторые замечания по проблеме древнеферганского государства и его столицы / Вестник международного института центральноазиатских исследований 30. – Самарқанд: Mega bosma, 2020.

TA'LIM SOHASIDA O`ZBEKISTONDA OLIB BORILAYOTGAN ISLOHOTLAR VA ULARNING NATIJALARI

Tojiboyev Islom Odil o`g`li
Samarqand davlat chet tillar instituti talabasi
islomtojiboyevodilovich@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda davr talabiga aylanayotgan ta'lim sifatini oshirishda yurtimizda qilinayotgan ishlar tahlili, oldingga qo`yilgan maqsadlari va bu sohada erishilgan yutuqlar, o`zgarishlar yoritilib berildi.

Kalit so`zlar: Ta'lim-tarbiya, xalqaro standart tasnifi, ta'lim sifati, zamonaviy metodikalar, uzluksiz ta'lim, xalqaro standartlar.

Davr o`tgani sayin zamon rivojlanmoqda, odamlarning fikrlashi, dunyoqarashi, hayotga bo`lgan, kelajakka bo`lgan qiziqishi ortib bormoqda. Bugungi globallashuv jarayoni esa buni talab qilmoqda. Endi eskicha yashash, eskicha qarash, eskicha nigohdan butunlay voz kechishimiz kerak. Global oʻzgarishlar ta'limga bo`lgan extiyojlarning ortib borishiga sababchi bo`lmoqda. Chunki hayotning oʻzgarish sur'atlari tezlashadi. Bunda esa avvalo ta`limga alohida e'tibor qaratish lozimdir. Chunki bularning barisining zamirida, tub- tubida mana shu mezon turibdi. Bugungi zamonaviy jamiyatda inson faoliyatining eng keng sohalaridan biri - bu ta'lim hisoblanadi. Bugungi kunda nafaqat O`zbekistonda, balkim butun dunyoda ta'lim-tarbiyaning eskicha modeli oʻrnida yangi, ya'ni hozirgi zamonda ta'lim-tarbiya soxasida dunyoda erishilgan yutuqlarga, axborot kommunikatsiya tizimi, pedagogik texnologiyalarni joriy etgan xolda ta'limni amalga oshirishga, ta'lim soxasiga yangi innovatsiyalarni joriy etishga davlat siyosati darajasida e'tibor berilmoqda. Mamlakatimizda esa yaqin yillar ichida ta`lim jarayonlarida sifatli ta'limni tashkil etishga, ta`lim standartlariga tegishli bir qancha islohotlar amalga oshirilmoqda va bular yetarlicha o`z samarasini bermoqda.

Ta'limning xalqaro standart tasnifi (ISCED) birinchi bo'lib, 1970-yillarning boshlarida Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti (YuNESKO) tomonidan "alohida mamlakatlar ichida va xalqaro miqyosda ta'lim statistikasini yig'ish, to'plash va taqdim etish uchun mos vosita sifatida ishlab chiqilgan.

ISCED aslida ta'lim to'g'risidagi ma'lumotlarni tashkil qilishning statistik asosidir. U Birlashgan Millatlar Tashkilotining xalqaro iqtisodiy va ijtimoiy tasniflar oilasiga kiradi.

Tasnifda ta'lim to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni to'plash va ta'limning ayrim jihatlarini aniqlash uchun mos bo'lgan mezonlar to'plami. Eng ko'zga ko'ringan elementlar - bu ISCED ta'lim darajalari va ISCED ta'lim yoki o'qish sohalari hisoblanadi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2018-yil 17-iyul kuni umumiy oʻrta ta'lim tizimini isloh qilish va rivojlantirish masalalariga bagʻishlangan yigʻilishdagi o`z nutqida quyidagi fikrlarni keltirib o`tdi hamda tegishli ko`rsatmalarni berdi: "Umumiy oʻrta ta'lim sifatini yangi bosqichga koʻtarish kerak. Har bir sinfda bolalarning nimalarni bilishi zarurligidan kelib chiqib, davlat ta'lim standartlari va oʻquv rejalarini qayta koʻrib chiqish lozim. Darsliklarni eng zamonaviy metodikalar asosida yaratish va chop etish, maktablarda texnologiya, muhandislik fanlari, matematika, san'at, chet tillari yoʻnalishlarini kuchaytirish, bu boradagi laboratoriyalarni qayta jihozlash talab etiladi. Maktabgacha ta'lim va oliy ta'lim tizimlari bilan uzviylikni ta'minlashga ham e'tibor berish kerak"- dedi Shavkat Mirziyoyev.

"O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi ta'lim sifatini nazorat qilish Davlat inspeksiyasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 18-iyuldagi 515-sonli qarori qabul qilindi. Bundan ko`zlangan asosiy maqsad ta'lim sifatini aniqlash, ta'lim sifatini oshirish mexanizmini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish, Universitetlarning milliy va xalqaro reytingini oshirish yo'nalishida ishlarni muvofiqlashtirish va olib borish, universitetlarning va uning tuzilmalarida ta'lim sifatini oshirishning yo'nalishlarini belgilab berishdan iborat edi.

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini tubdan takomillashtirish, ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash, shuningdek, 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi"da tegishli ko`rsatma va vazifalar belgilab o`tildi. Unda oliy ta`lim muassasalariga qabul kvotalarini oshirish, oliy ta'lim muassasalari tomonidan tegishli ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha o'quv rejalari va dasturlarini kadrlar buyurtmachilarining ehtiyojlaridan kelib chiqib, mustaqil ishlab chiqish va O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi bilan kelishilgan holda tasdiqlash, baholash tizimi va mezonlarini uzluksiz ta'lim tizimining bosqichlariga muvofiqlashtirish, ta'lim jarayonini shaffof, zamonaviy va adolatli tashkil etish, professor-o'qituvchilarni o`zining kasb-mutaxassisligidan tashqari, faoliyatiga unga bog`liq bo'lmagan keraksiz tadbirlar va yig`ilishlarga jalb etmaslik masalalari, qo'shma ta'lim dasturlari asosida talabalarni o'qitish tizimlarini tashkil etish, shuning bilan birgalikda ikki tomonlama tan olinadigan diplom berishni joriy etish va boshqa masalalar ko`rib chiqilib, tegishli ko`rsatma va vazifalar ijrosini taminlash bo`yicha topshiriqlar berilgan edi. Bu esa hayotimizda o`z aksini topdi desak mubolag`a bo`lmaydi.

2019- yil aprelida O'zbekiston Prezidenti 2030-yilga qadar Xalq ta'limi tizimini rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqladi. Ta'lim infratuzilmasini yaxshilash va kengaytirish hamda o'qitish metodikalarini takomillashtirishdan tashqari, konsepsiyada talabalar o'zlashtirishini baholashning xalqaro tadqiqoti – PISA reytingiga ko'ra O'zbekiston 2030- yilga qadar jahonning 30 ta etakchi mamlakatlari qatoriga kirishi maqsad qilib qo'yilgan. UNICEFning O'zbekistondagi vakolatxonasi rahbari Sasha Graumanning fikricha- "Kam ta'minlangan oilalarning farzandlari ta'lim oladigan maktablarda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi pastligi kuzatiladi, va bu maktablarni qo'llab-quvvatlash kerak, Barcha bolalar sifatli ta'lim olish uchun teng imkoniyatlarga ega bo'lishlari uchun bunday maktablarni zarur o'quv materiallari va yuqori malakali o'qituvchilar bilan ta'minlash zarur."

Hozirgi kunda hayotimizda uzluksiz ta'lim haqida bir-biridan farqlanuvchi bir necha nuqtai nazarlarni uchratish mumkin. Ulardan asosiylari quyidagilar: "uzluksiz ta'lim-butun hayot davomida egallaydigan ta'lim", "uzluksiz ta'lim - kattalar uchun ta'lim", "uzluksiz ta'lim - bu uzluksiz kasbiy ta'lim" kabi iboralar qo'llanilsa, jahon pedagogikasida uzluksiz ta'lim bir nechta atamalar bilan izohlanib ular ichida "davom etuvchi ta'lim", "hayot davomida o'qish", "doimiy o'qish" iboralari keng qo'llanilib kelinmoqda.

Mana so`ngi yillarda ta'lim-tarbiyaning ijtimoiy hayotimizdagi roli ortib, dunyoning ko`plab davlatlarida ta'limga bo'lgan munosabat o'zgardi. Ta'lim ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotning yetakchi omili, asosiy mezoni sifatida qaralmoqda va o`rganilmoqda. Bunday e'tiborning sababi zamonaviy jamiyatning eng muhim qadriyati va asosiy kapitali - bu yangi bilimlarni izlash, egallash va nostandart qarorlar qabul qilishga qodir bo'lgan inson

hisoblanadi. Shunday ekan, hozirgi davrda ta'lim shaxs va jamiyatni rivojlantirishda hal qiluvchi rol oʻynaydi. Keyingi yillarda mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yoʻnalishlariga hamda xalqaro standartlar talablariga mos keladigan oliy ta’lim tizimini yaratish boʻyicha keng koʻlamli ishlar amalga oshirilmoqda. Shuni ta’kidalb o`tish joizki, ta`lim sifatini oshirishda, uni xalqaro standartlarga mos keladigan darajaga chiqarishda eng avvalo quyi, ya’ni boshlang`ich  bo`g`indagi muassasa va tashkilotlarga katta e’tiborni qaratish lozimdir. Ya’ni sifatli ta’limga erishish uchun maktabgacha ta’lim muassasalari, boshlang`ich va umumiy o`rta ta’lim muassasalriga e’tibor qaratish joiz. Kelajagimiz bo`lgan yoshlarni kichik yoshidan ilmga, ma’rifatga oshno qilib, kelajakda vatan ravnaqiga o`z hissasini qo`sha oladigan komil farzand qilib tarbiyalash bizning burchimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida» 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son qarori
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti SH.MIRZIYOYEV. Toshkent shahri, 2018 yil 5 iyun
3. "Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha Harakatlar strategiyasi toʻgʻrisida"gi farmonida 2017 – 2021
4. UNESCO. 2006. *International Standard Classification of Education: ISCED 1997*
5. https://xs.uz/
6. http://www.unicef.uz/

ЯНГИ ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТ ДАВРИДА ФАРҒОНА ВИЛОЯТИ ХЎЖАЛИГИ (1924-1925 ЙИЛЛАР СТАТИСТИК МАЪЛУМОТЛАРИ АСОСИДА)

Музробжон Ғуломович Абдуллаев
АндДУ Ўзбекистон тарихи кафедраси профессори в.б., тарих фанлари доктори.
***E-mail:* muzrobjon@list.ru**

АННОТАЦИЯ

Аннотация: Мақолада Фарғона области халқ хўжалигининг 1924-1925 йиллардаги умумий аҳволи таҳлил этилган. Областда янги иқтисодий сиёсат шароитида саноат, қишлоқ хўжалиги, чорвачилик ва ҳунармандчилик ишлаб чиқаришида эришилган натижалар бўйича статистик маълумотлар уездлар кесимида умумлаштирилган.

Калит сўзлар: янги иқтисодий сиёсат, хўжалик йили, қишлоқ хўжалиги, пахтачилик, саноат, ҳунармандчилик, чорвачилик, бюджет, даромад.

ABSTRACT

Abstract: The article analyzes the general situation of the national economy of the Fergana region in 1924-1925 under the conditions of the new economic policy. The statistical data concerning the results achieved in the branches of agriculture, industry, animal husbandry and handicraft production in the counties of the Fergana region are summarized.

Key words: new economic policy, economic year, agriculture, cotton growing, industry, crafts, animal husbandry, budget, income.

КИРИШ

1921 йилда Совет мамлакатида жорий этилган янги иқтисодий сиёсат (НЭП) РСФСР таркибида бўлган Туркистон АССРда ҳам амал қила бошлади. Бу даврда Туркистон АССРнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволи мамлакатнинг марказий минтақаларидан кескин фарқ қилар ва хўжалик тузилишига кўра анча қолоқ эди. Лекин бунга қарамай, янги иқтисодий сиёсат Туркреспубликанинг маҳаллий шарт-шароитларини эътиборга олган ҳолда татбиқ этилди ва бу сиёсат келгуси йиллардаоқ ўзининг самараларини бера бошлади. Фарғона области Туркистон АССРнинг энг йирик, аҳолиси кўп ва иқтисодиёти нисбатан ривожланган таркибий қисми бўлиб, бу област Қўқон, Андижон, Наманган, Марғилон, Ўш уездларидан иборат эди. Фарғона областида суғорма деҳқончилик ривожланган бўлиб, област саноати ҳам қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашга ихтисослашган эди. Хўжаликнинг қолган областларга қараганда ривожланганлиги унинг янги иқтисодий сиёсат шароитида янада ривожланишини таъминлаган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Тарихшуносликда совет мамлакатидаги янги иқтисодий сиёсат ва унинг натижалари масаласига бағишланган бир қатор фундаментал характердаги адабиётлар [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7] мавжуд бўлиб, уларда янги иқтисодий сиёсатнинг Туркистон АССРда жорий этилиши ва унинг оқибатлари масаласи ҳам қисқача ёритиб ўтилган. Бу асарлар асосан, совет ҳокимияти йилларида яратилганлиги боис, муаммонинг барча жиҳатлари ҳам холисона талқин этилмаган, кўрилган масала коммунистик мафкура талабларига бўйсундирилган.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги йилларида яратилган фундаментал асарларда [8, 9] Туркистон АССРда янги иқтисодий сиёсатнинг жорий этилиши ва унинг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий оқибатлари янгича руҳда, анча объектив таҳлил этилган.

Ушбу мақолада кўрилган масала асосан, архив манбаларига асосланган ва Фарғона вилоят давлат архивида сақланаётган 1924-1925 йилларга оид бўлган статистик маълумотлар таҳлил этилган. Ушбу архив материалларидаги маълумотлар мавжуд илмий адабиётлардаги маълумотлар билан ўзаро таққосланган.

Мақолани тайёрлашда тарихий тадқиқотлар олиб боришнинг тизимлаштириш, қиёсий таҳлил, тарихий-статистик методларидан фойдаланилди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

XX асрнинг 1-чорагида Фарғона вилояти 86,324 кв. верст майдонга эга бўлиб, маъмурий жиҳатдан бешта уезддан ва иккита катта шаҳар (Қўқон, Андижон)дан иборат эди [10]. 1924-1925 хўжалик йилида вилоят аҳолисини 1 миллион 780 минг киши ташкил қилган [11].

Вилоятнинг деҳқончиликка яроқли жами экин ерларидан 434 минг десятинасигача турли экинлар экилган, жумладан, 122 минг десятинага пахта, 312 минг десятинага бошқа экинлар экилган [12]. 1924 йили Туркистон АССРнинг асосан ўзбеклар яшайдиган Фарғона, Самарқанд, Сирдарё вилоятларида экин майдонлари ҳам, суғориладиган экин майдонлари ҳам урушдан олдинги давр (1913 йил)нинг 60 фоизи атрофида эди. Яъни, янги иқтисодий сиёсат дастлабки йилларда ўлка халқ хўжалигининг асосий соҳаси бўлган қишлоқ хўжалигига суст таъсир кўрсатди [13].

Фарғона вилояти саноати асосан пахтага дастлабки ишлов беришга ихтисослашган бўлиб, қишлоқ хўжалигининг ривожланиб бориши билан бу билан боғлиқ саноат ҳам ривожланган. Ҳунармандчилик саноати ўтган йилларга нисбатан деярли ўзгармаган, 1924-1925 хўжалик йилида вилоятда 12 миллион 800 минг рубллик ҳунармандчилик-саноат маҳсулоти ишлаб чиқарилган [14].

Фарғона вилоят статистика бўлими маълумотига кўра, вилоят чорвачилигида 135 000 бош йирик қорамоллар, 43 000 бош от, 148 000 бош қўй, 3500 бош туя ва 4600 та чўчқа бўлган. Чорва ҳайвонлари сони ўтган хўжалик йилига нисбатан сезиларли равишда кўпайган ва бу ўсиш пул ҳисобида 1 миллион 900 минг рублни ташкил этган [15].

Савдо инспекциясининг 1924-1925 хўжалик йили 1-ярми бўйича маълумотларига кўра, Фарғона вилоятидаги савдо муносабатлари қиймати қуйидагича:

Хўжалик ташкилотлари (Хлопком билан) – 24 млн. 045 минг 917 рубл;

Ўрта ва кичик хусусий савдо ва кооперация – 16 млн. 650 минг рубл.

Ушбу суммадан 13 миллион рубли Хлопкомга тегишли бўлиб, бу сумма моҳиятан савдо айланмаси эмас, балки саноат маблағи ҳисобланган. Шунга кўра, биринчи ярим йилликда савдо айланма маблағлари вилоят бўйича 27 млн. 795 минг рублга тенг бўлган [16].

1924-1925 хўжалик йилининг 2-ярмида савдо соҳасида турғунлик кузатилган ва савдо муносабатлари 1-ярим йилликдагига нисбатан 30% га қисқарган ёки 18 млн. 795 минг рубллик савдо операциялари амалга оширилган. Умуман, хўжалик йилида вилоят бўйича 45 млн. 690 минг рубллик савдо операцияларини амалга ошириш кўзда тутилган [17].

Қишлоқ хўжалигига келганда, пахтадан ташқари барча экинлар қийматини буғдойнинг ялпи ҳосили жиҳатидан тенглаштирилиши мумкинлигини ҳисобга олиб, буғдой ҳосилдорлигини ҳар десятинадан ўртача 40 пуд ва пахта ҳосилдорлигини бир десятинадан 50 пуд миқдорида ҳисобланиб, қишлоқ хўжалиги баланси қуйидагича келтирилган:

312 000 десятина ерга буғдой ва бошқа донли экинлар экилган бўлиб, ҳар десятинадан ўртача 40 пуддан ғалла ҳосили ҳисобланиб, бир пуд ғалла 1 рубл 50 тийиндан нархланганда – жами 18миллион 720 минг рубллик ҳосил етиштирилиши кўзда тутилган.

122 000 десятина ерга пахта экилган ва бир десятинадан ўртача 50 пуддан пахта ҳосили мўлжалланиб, бир пуд пахта 4 рубл 50 тийиндан нархланган ҳолда – жами 27 млн 450 минг рубллик пахта етиштирилиши кўзда тутилган [18].

Чорвачилик даромадлари эса юқорида келтириб ўтилганидек, 1 миллион 900 минг рублни ташкил этган. Айни пайтда, ипакчиликдан келадиган даромад ўтган йилдагига нисбатан 50% кўпроқ бўлиши кўзда тутилиб, жами 4 миллион рубл миқдорида белгиланган [19].

Умуман, 1924-1925 хўжалик йилида Фарғона вилоятининг жами қишлоқ хўжалик даромадлари 52 миллион 200 минг рубл миқдорида бўлиши Госплан томонидан белгиланган ва бу 1923-1924 хўжалик йилидаги 39 млн. 600 минг рубллик ялпи даромаддан 12 млн. 600 минг рублга ёки 32% га кўпроқ бўлган. Айтиш мумкинки, вилоятда қишлоқ хўжалик экинлари ҳосили бўйича даромадларнинг бир йилда 32 фоизга кўпайишини жуда салмоқли ютуқ деб баҳолаш мумкин.

Вилоятдаги ҳунармандчилик ишлаб чиқариши 12 миллион 800 минг рубл миқдорида экани ҳамда мавжуд саноат корхоналарининг ишлаб чиқариши 5 миллион рубл миқдорида бўлишини эътиборга олганда, вилоятнинг умумий ишлаб чиқариш салоҳияти қуйидагичадир:

қишлоқ хўжалигида – 52 млн. 200 минг рубл;

ҳунармандчилик ишлаб чиқаришида – 12 млн. 800 минг рубл;

фабрика-завод саноатида – 5 млн. рубл;

Жами – 70 миллион рубл [20].

Фарғона вилоятининг 70 миллион рубллик ялпи бюджетининг даромад қисмини қишлоқ хўжалиги балансининг ўсиши билан таққослаганда кўриш мумкинки, ўтган йилга нисбатан вилоят ялпи даромадининг 32% га ошиши бюджет даромад қисмининг 65% га ошишини таъминлаган.

1924-1925 хўжалик йили учун Фарғона вилоятининг даромад сметаси 3 миллион 329 минг 164 рубл миқдорида белгиланган бўлиб, асосий даромад манбаи бўлмиш солиқлардан 1 миллион 944 минг 908 рубл даромад олиш мўлжалланган. Солиқлардан ташқари даромад киримлари 1 миллион 334 минг 122 рубл бўлиши кўзда тутилган. Ялпи даромад алоҳида ҳудудлар бўйича қуйидагича белгиланган:

Қўқон уезди ва шаҳри бўйича – 1 миллион 120 минг 856 рубл (33,7 %)

Андижон уезди ва шаҳри – 688 минг 586 рубл (20,7 %)

Наманган уезди ва шаҳри – 615 минг 796 рубл (18,4 %)

Марғилон уезди ва шаҳри – 573 минг 200 рубл (17,2 %)

Ўш уезди ва шаҳри – 229 минг 050 рубл (6,9 %)

Вилоят даромадлари – 101 минг 676 рубл (3,1 %)

Жами: 3 миллион 329 минг 164 рубл (100 %) [21].

Ҳаражатлар сметаси вилоят бўйича 6 миллион 259 минг 841 рубл миқдорида белгиланган бўлиб, ноишлаб чиқариш характеридаги ҳаражатлар суммаси 2 миллион 966 минг 344 рублни ёки жами ҳаражат суммасининг 47,4 фоизини ташкил этган. Жумладан, умумий маъмурий муассасалар учун – 1 миллион 110 минг 587 рубл (17,9%), милиция учун – 1 миллион 086 минг 543 рубл (17,4%), қамоқ жойлари учун – 236 минг 767 рубл (3,8%), ҳарбий қисмлар учун – 138 минг 589 рубл (2,2%), адлия муассасалари учун – 212 минг 443 рубл (3,4%), ижтимоий суғурта учун – 178 минг 200 рубл (2,8%), меҳнат бўлими учун – 3 минг 215 рубл (0,1%) ҳаражатлар белгиланган. Қолган 3 миллион 293 минг 497 рубллик ҳаражатлар ёки жами ҳаражатлар суммасининг 52,6 фоизи қуйидаги мақсадлар учун йўналтирилиши кўзда тутилган:

Коммунал хизматлар учун – 336 минг 401 рубл (5,4 %);

Халқ маорифи учун – 1 миллион 365 минг 222 рубл (21,8 %);

Соғлиқни сақлаш учун – 450 минг 613 рубл (7,2 %);

Қишлоқ хўжалиги учун – 781 минг 251 рубл (12,5 %) [22].

Фарғона вилоятининг хўжалик йилидаги даромади билан ҳаражатлари таққосланганда кўринадики, ҳаражат суммаси даромад суммасидан 2 миллион 930 минг 677 рубл ёки 46,8% кўпроқни ташкил этган. Алоҳида сметалар бўйича даромад камомади қуйидагича тақсимланган:

1-ЖАДВАЛ

Фарғона вилоятининг 1924-1925 хўжалик йилидаги даромад ва ҳаражат суммалари

Сметалар мазмуни	Жами даромадлар суммаси	Жами ҳаражатлар суммаси	Камомад суммаси (рубл)
Вилоят	811 317	1 586 699	774 382
Қўқон шаҳри	558 957	733 393	174 436
Қўқон уезди	281 685	629 623	347 938
Андижон шаҳри	238 598	339 634	101 036
Андижон уезди	277 842	684 788	406 946
Наманган шаҳри	225 144	289 777	64 633
Наманган уезди	197 103	579 558	382 455
Чуст	52 802	54 318	1 516
Марғилон шаҳри	138 075	185 761	47 686
Марғилон уезди	211 533	516 371	47 686
Фарғона шаҳри	107 058	196 992	89 934
Ўш шаҳри	83 097	147 154	64 057
Ўш уезди	145 953	316 703	170 750
ЖАМИ:	3 329 264	6 259 841	2 930 677

Жадвалдан кўриниб турганидек, даромад камомади вилоят ва уездлар сметалари бўйича бир хил эмас, яъни вилоятнинг даромадидан ортиқча ҳаражатлари 774 минг 382 рублни ёки даромадга нисбатан 48,7% кўпроқни ташкил этган бўлса, уездлар бўйича 1

миллион 612 минг 927 рублни ёки 43,0% ни, шаҳарлар бўйича эса 543 минг 368 рублни ёки 21,6 % кўпроқни ташкил этган [23]. Юзага келган 2 миллион 930 минг 677 рубллик бюджет тақчиллигини Марказдан бериладиган дотация ҳисобидан қоплаш кўзда тутилган.

ХУЛОСА

Умуман, айтиш мумкинки, янги иқтисодий сиёсат Туркистон АССРда зига хос тарзда кечди. Ўлка иқтисодий жиҳатдан мамлакатнинг Европа қисмига нисбатан анча қолоқ бўлганлиги учун айрим янгилик ва тадбирлар Марказга нисбатан анча кеч татбиқ этилди. Бу ҳолат янги иқтисодий сиёсатнинг зиддиятли хусусиятларини намоён этар эди. Юқорида келтириб ўтилган статистик маълумотларни таҳлил этиш асосида хулоса чиқариш мумкинки, янги иқтисодий сиёсат 1921 йилда жорий этилганига қарамай, Фарғона вилоятида 1924-1925 хўжалик йилида ҳам кутилган самараларни бермаган. Бунинг асосий сабаби, кўриб ўтилган йилларда Фарғона водийсида авжига чиққан “босмачилик” ҳаракати халқ хўжалигининг турли соҳаларини тубдан издан чиқиб кетишига сабаб бўлган эди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

7. Генкина Э.Б. (1954) Переход Советского государства к нэпу (1921-1922 гг.). – Москва: Госполитиздат. – 346 с.
8. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. 1917-1957 гг. (1957) Сборник документов. В 4 томах. Т.1. 1917-1928 годы. – Москва: Госполитиздат. – 879 с.
9. История СССР с древнейших времен до наших дней. (1967) Том 8. – Москва. – 600 с.
10. Поляков Ю.Л. (1972) Переход к НЭПу. – Москва: Знание. – 342 с.
11. История социалистической экономики СССР. Том 2. (1976) Переход к нэпу. Восстановление народного хозяйства СССР 1921-1925 гг. – Москва: Наука. – 688 с.
12. Горинов М.М. (1990) НЭП поиски путей развития. – Москва. – 264 с.
13. Валентинов Н. (1991) Новая экономическая политика и кризис партии после смерти Ленина. – Москва. – 375 с.
14. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. (2000) Тузувчилар: М.Жўраев, Р.Нуруллин, С.Камолов ва бошқ. – Тошкент: Шарқ. – 688 б.
15. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). Иккита китоб. К.1. (2019) Ўзбекистон 1917-1939 йилларда. Масъул муҳаррирлар: Р.Абдуллаев, М.Раҳимов, Қ.Ражабов. – Тошкент: O’zbekiston. – 560 б.
16. Материалы по районированию Узбекистана. (1926) Выпуск 1. Краткая характеристика проектируемых округов и районов. – Самарканд: Изд. ЦК УзССР. –Б. 22.
17. Фарғона вилоят давлат архиви (ФВДА), 121-фонд, 2-рўйхат, 241-иш, 72-в.
18. ФВДА, 121-фонд, 2-рўйхат, 138-иш, 144-в.
19. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). Иккита китоб. К.1. (2019) Ўзбекистон 1917-1939 йилларда. Масъул муҳаррирлар Р.Абдуллаев, М.Раҳимов, Қ.Ражабов. – Тошкент: O’zbekiston. – Б. 266.

ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ ИСТИҚБОЛЛИ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Абдуллаев Акмал Насриддинович
НамДУ Миллий ғоя ва ҳуқуқ таълими кафедраси
катта ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада ўзбекистонда фуқаролик жамиятини юксалтиришнинг истиқболли йўналишлари очиб берилган ҳамда замонавий жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий қадриятларни ривожлантириш муаммоларини таҳлил қилиш натижасида биз ҳуқуқнинг асосий таркибий элементларидан бири бўлган ҳуқуқ ва ҳуқуқ ўртасидаги муҳим таркибий ва моддий фарқларни аниқланган.

Калит сўзлар: фуқаролик жамияти, ҳуқуқий онг, ҳуқуқий қадриятлар, нормативлик, умумий мажбурият, консолидация.

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотации: В статье раскрываются перспективы развития гражданского общества в Узбекистане и анализируются проблемы развития правового сознания и правовых ценностей в современном обществе, выявляются важные структурные и материальные различия между правом и правом, что является одним из основные составляющие права.

Ключевые слова: гражданское общество, правовое сознание, правовые ценности, норматив, общая обязанность, консолидация.

PROSPECTIVE DIRECTIONS OF CIVIL SOCIETY IN UZBEKISTAN

Annotations: The article reveals the prospects for the development of civil society in Uzbekistan and analyzes the problems of the development of legal consciousness and legal values in modern society, identifies important structural and material differences between law and law, which is one of the main components of law.

Key words: civil society, legal consciousness, legal values, standard, common duty, consolidation.

Фуқаролик жамиятида шахснинг сиёсий ва ҳуқуқий ижтимоийлашувининг аҳамияти шубҳасиздир. Сиёсий ва ҳуқуқий ижтимоийлашув жараёни гўё икки ўзаро боғлиқ ва бир-бирига боғлиқ бўлган икки томонга ега. Бир томондан, фуқаролик жамиятининг ўзи сиёсий жиҳатдан ижтимоийлашган шахсни яратади, унга инсоният томонидан тўпланган сиёсий тажрибанинг пассив ассимилятори ролини беради. Бошқа томондан, шахс ўзини ўзи қуради ва мақсадга мувофиқ равишда мослаштиради, ҳаётнинг ижтимоий-сиёсий шароитларига мослашади, кўпинча уларни ўз манфаатлари йўлида ўзгартиришга ҳаракат қилади. Бундан ташқари, сиёсий ва ҳуқуқий социализация жараёни вақт билан чегараланмайди ва шахснинг бутун ҳаёти давомида унинг хоҳишидан қатъи назар давом этади. Шу билан бирга, инсон сиёсий ва ҳуқуқий меъёрлар ва қадриятларни ўзига хос эътиқоди, спекулятив ва амалий сиёсий ва ҳуқуқий

билимлари ҳамда ўзининг сиёсий иштироки (ҳар доим ҳам муваффақиятли бўлмаган) туфайли жуда танлаб ўзлаштиради.

Фуқаролик жамияти иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва бошқа тартибга солиш тизимлари асосида ўзини ўзи ташкил етишнинг юқори даражаси билан ажралиб туради, аммо бу жамият фаолияти мураккаблиги, чуқурлиги ва маълум даражада ҳисобга олинган ҳолда самарадорлиги, унинг ривожланишининг номувофиқлиги давлат ва ҳуқуқий таъсирдан ташқарида мавжуд бўлиши мумкин эмас. Цивилизация ривожланиб борар экан, инсонпарварлик ва эркинлик ғояларини тасдиқлаш билан бирга, одамнинг қудратли, тобора кўпайиб бораётган ижтимоий кучларга - иқтисод, қудрат, мафкурага боғлиқлиги кузатилади.

Ижтимоий ва ҳуқуқий тартибга солиш - бу махсус тартибга солувчи ва институционал тартибга солувчи сифатида қонун томонидан амалга ошириладиган ўзига хос таъсир. Ушбу таъсирнинг ўзига хослиги мақсадга йўналтирилганлиги, қонуний воситалар тизими ва самарадорлигида ифодаланади. Шу билан бирга, нафақат ҳуқуқий таъсирни талаб қиладиган, балки объектив равишда қонун билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатларгина қонунга киради.

Ҳуқуқнинг қадр-қиммати бу унинг махсус фазилатлари - нормативлик, умумий мажбурият, расмий ишонч ва бошқалар бўлиб, уни ижтимоий ва норматив тартибга солишнинг зарурий, анча самарали воситасига айлантиради. Ҳуқуқ нормалари давлат томонидан барча фуқаролар учун мажбурий талаблар сифатида белгиланади (санкцияланади), шу билан бирга уларнинг универсаллиги ҳақиқати қонунларга риоя қилишнинг энг муҳим мотивидир. Қонун ижтимоий ривожланиш жараёнларига юқори самарадорлик даражаси билан ишлайдиган мураккаб, таркибий тузилган ва динамик ижтимоий тизим сифатида таъсир қилади.

Қонунлар ижтимоий тузилиш тамойиллари - гуманизм, тенглик, ижтимоий адолат, демократия чоралари амалга оширилишини қонуний равишда кафолатлайди. Шу билан бирга, ижтимоий тараққиёт ютуқлари билан бир қаторда ушбу ижтимоий ривожланиш ғояларини амалга оширишнинг янада юқори даражаси таъминланади. Бу ерда фуқаролик жамиятининг мақсадлари, умидлари ва тамойиллари барқарор, ишончли қонунлар тизимида ўзларининг цивилизациялашган ифодасини топади, уларнинг фуқаролик жамияти институтларини шакллантиришга имкон берадиган барча ижтимоий ва меъёрий тартибга солиш тизими билан ўзаро алоқалари тобора мустаҳкамланади.

Замонавий жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий қадриятларни ривожлантириш муаммоларини таҳлил қилиш натижасида биз ҳуқуқнинг асосий таркибий элементларидан бири бўлган ҳуқуқ ва ҳуқуқ ўртасидаги муҳим таркибий ва моддий фарқларни аниқлаш муҳим. Консолидация билан ижтимоий тузилманинг рационаллигига эришиш ва маълум даражада ҳар хил ижтимоий (синфий, миллий, хусусий) манфаатларнинг бирлашиши жамиятдаги муносабатларнинг давлат, ижтимоий зарур тартибга солувчиси сифатида ҳуқуқнинг умумий аҳамиятини белгилайди. Ҳуқуқий тартибга солиш зарурати ҳар доим мавжуд, аммо бу, айниқса, ҳаёт ҳақиқатлари ўзгарган, тартибни талаб қиладиган муносабатларнинг янги йўналишлари пайдо бўлган ёки ижтимоий жараёнлар динамикаси тезлашаётган шароитларда сезилади. Ҳар қандай жамиятдаги одамлар шароитга кўра эмас, балки қонуннинг

ишончли, оқилона бошланиши остида яшашга одатланганлар, бу ушбу соҳадаги кўплаб тадқиқотлар билан тасдиқланган. Бир томондан ҳуқуқий хатти-ҳаракатлар ва бошқа томондан ижобий ҳуқуқ ўз навбатида жамиятнинг ҳуқуқий маданиятини ривожлантириш ва ўзгартириш омиллари ҳисобланади. Бироқ, замонавий жамиятда уларнинг иккаласи ҳам жамоат ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини ривожлантиришга ноаниқ ёки ҳатто салбий йўналиш беради.

Давлат ҳокимиятининг квазидемократик шакллари ва давлат бошқарувининг сиёсий тизимининг амалиёти бугунги кунда омма орасида қочиш (қочиш), бегоналашиш ва нигилизмнинг салбий ижтимоий реакциялари ривожланиб боришига олиб келади, бу айниқса, қонуний кучга, ҳуқуқий ҳимоя қилиш имкониятига ишонмаслик ва девиант ва очиқ-ойдин ноқонуний хатти-ҳаракатларни келтириб чиқарадиган ҳуқуқий муносабатлар соҳасидир.

Ҳуқуқий қурилишнинг мувофиқлаштирилмаган табиати умуман фуқароларнинг ҳуқуқий хатти-ҳаракатларига икки томонлама талабларни қўяди. Бир томондан, қонуний хатти-ҳаракатлар соҳасида зарур шарт-шароитлар яратилади ва ижтимоий ташаббус рағбатлантирилади, бошқа томондан, турли хил ҳуқуқий муносабатлар субъектларининг жавобгарликларидан қочиш имкониятлари кенгаймоқда, ҳуқуқий ноаниқлик ва тартибга солишнинг чалкашликларидан ижтимоий тирнаш хусусияти, бюрократиянинг кучайиши, коррупция ва жиноятчиликни келтириб чиқаради.

Тадқиқот натижалари, фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва замонавий жамиятнинг ҳуқуқий муносабатлари таркибидаги ҳуқуқий қадриятларни ўрганишнинг юқори долзарблиги ва амалий аҳамиятини тасдиқлашга имкон беради, бунда юридик нигилизм устунлиги ва демократик ҳуқуқий муносабатларни институционализация қилмаслик, ҳуқуқий давлат қуриш жараёни сустлашмоқда. Муаммонинг янада самарали ва энг кам ўрганилган, кейинги таҳлилларда ишлаб чиқилиши керак бўлган жиҳатлари турли хил ижтимоий гуруҳларнинг ҳуқуқий қадриятлари - ҳуқуқий онг - ҳуқуқий хулқ-атвор ўртасидаги диалектик боғлиқликларни ўрганиш эканлиги аниқланди. Жамиятнинг ижтимоий ривожланишининг янги қадрият асослари ва янги турдаги ҳуқуқий шаклланиш шаклланганлиги сабабли, ҳуқуқий таълимни тарбиялашда ҳуқуқий маданиятни таржима қилишнинг аҳамияти жиҳатидан унчалик муҳим бўлмаган яна бир муҳим йўналиш бўлиши керак. маданият бу муаммога ҳам фалсафий, ҳам авлод жиҳатини беради. Ҳуқуқий тафаккур соҳасидаги юридик нигилизм ва оғишларни бартараф етиш, тарихий хатолар натижасида юзага келган бузилишларни қоплаш, ички ҳуқуқий анъаналарда энг яхшиларига таяниш ва улардаги энг ёмонни тубдан рад этиш қонунийликни нормаллаштириш учун зарурий шартдир. Келгуси тадқиқотлар вазифаларини тўлиқ ҳал қилиш учун, шунингдек, кишиларнинг янги ҳуқуқий стандартлар ва қадриятларга маданий мослашиш имкониятларини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Фуқаролик жамияти - бу цивилизациялашган ўзаро муносабатлар жараёнида одамлар эркинликка эга бўлиш ва ўз манфаатларини амалга ошириш соҳасидир. Бундай жамиятда одамларга ҳукумат назоратисиз ижтимоий муносабатларга киришиш имконияти берилади. СССРнинг қулаши глобал миқёсда фуқаролик жамиятини шакллантириш шароитларини сезиларли даражада ўзгартирди. Умуман Марказий Осиёда ва хусусан Ўзбекистонда сиёсий кучларнинг янги йўналиши демократик

ислоҳотлар учун имкониятлар яратди. Ушбу сиёсий шароитда ҳар қандай автоном жамоат ташкилотлари пайдо бўлди, улар сиёсий тизимда ўзлари учун жой ажратишни бошладилар. Сўнгги йигирма йил ичида очиқ сиёсий режимлар муҳити фуқаролик жамиятини мустаҳкамлаш учун жуда қулай шароит яратди. Бундай режимлар ижтимоий гуруҳларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи қонунчилик ва меъёрий-ҳуқуқий базани таъминлади; улар ижтимоий ташкилотларга ўз қадриятлари ва дастурларини жамоатчиликка етказиш имкониятини берувчи фаол оммавий ахборот воситаларининг мавжуд бўлишига имкон беради; ва сиёсий элита ўзларининг хатти-ҳаракатлари ижтимоий хилма-хиллик ва сиёсий фарқларни қабул қилишга ёрдам берадиган тарзда ўзини тутишади. Шу боисдан ҳам Ф.Старр Ўрта Осиё давлатлари фуқаролик жамиятини этиштириш учун унчалик қулай тупроқ эмас деб ҳисоблайди ва бунинг қуйидаги сабабларини кўрсатиб ўтади:

1. Уларнинг маданиятларининг иерархик табиати ҳокимият пастдан юқорига (фуқаролардан ҳокимларга) эмас, балки юқоридан пастгача узатиладиган анъанани яратди.

2. Ижтимоий тизимнинг клан асослари одамларнинг фуқаролик жамиятининг асосини ташкил етувчи ихтиёрий бирлашмаларга бирлашишига имкон бермайди.

3. Совет ҳукумати одамлардан эркин фуқаролар эмас, балки бўйсунувчиларни шакллантирган.

4. Пост-совет амалиёти фақат иерархик принципни кучайтирди. Эндиликда кўнгиллилар ташаббуслари маҳаллий даражада нафақат давлат томонидан тартибга солиниши, балки назорат остида ҳам назорат қилинади.

5. Фуқаролик жамиятини озми-кўпми имкон берадиган ва ҳимоя қиладиган қонунлар, уларнинг қўлланилишини таъминловчи суд амалиёти томонидан қўллаб-қувватланмайди [1].

Фуқаролик жамиятини Ғарб ихтироси деб даъво қилиш унинг тарихий контекстини бутунлай эътиборсиз қолдириш демакдир. Аммо кимдир фуқаролик жамиятини "Ғарб орзуси" деб эълон қилса ҳам, тарих давомида фуқаролик жамияти бир хил тушунилган деб даъво қилишгача бориш мумкин эмас [2]. Мусулмон мамлакатлар тарихини ўрганишда шарқшунослар одатда фуқаролик жамиятининг йўқлигини у ерда демократик институтларни яратишга уринишлар муваффақиятга олиб келмаганлигининг асосий сабаби деб таъкидладилар. Бироқ, 90-йилларда, қайта қуриш атмосфераси таъсири остида Марказий Осиёда фуқаролик жамияти (нодавлат ташкилотлар) пайдо бўла бошлаганида, бу бехосдан содир бўлмади. Бошқа жамиятларда биз айтаётган муассасалар кўп авлодлар давомида ривожланиб келган, аммо Марказий Осиё жамиятлари узоқ ўтмишга бориб тақаладиган ўз анъаналарига эга.

Қадимги замонларга бориб тақаладиган ва Совет Иттифоқи қулаши билан қайта тикланадиган фуқаролик жамиятининг яна бир шакли мавжуд. Тўғри, баъзи бир муаллифлар Совет даврида давлатнинг мутлақ ҳукмронлиги туфайли фуқаролик жамияти ҳеч қандай шаклда мавжуд емас еди, чунки нафақат сиёсат ва иқтисод, балки ҳаёт ва жамиятнинг барча жабҳалари, шу жумладан дин, таълим, ижтимоий муносабатлар, санъат, маданият, тарих бутунлай Совет мафкурасига бўйсунган ва марказ томонидан назорат қилиш мақсадларига хизмат қилган. Аммо, бундай бостиришга қарамай, ҳар доим маҳаллий муаммолар ҳал қилинган, диний маросимлар

ўтказиладиган ва ҳоказо бўлган. Бундай баёнотни қўллаб-қувватловчи далилларни фуқаролик жамияти муаммоларини назарий муҳокама қилишнинг иккинчи тўлқини таклиф қилади. Бу 1990-йилларнинг иккинчи ярмида, фуқаролик жамияти фаолиятининг ғарбий контекстлари мунозаралар иштирокчилари эътиборига тушганида бошланди.

Ислом дунёсининг олимлари кўпинча фуқаролик жамиятини жамият ҳаётининг концепцияси ва ҳодисаси сифатида қайта кўриб чиқишнинг бошида топдилар. Агар биз еркин сайловлар, еркин оммавий ахборот воситалари ва бозор иқтисодиёти ғояларига асосланган ғарбдаги фуқаролик жамияти концепциясидан келиб чиқадиган бўлсак, Марказий Осиёда фуқаролик жамияти нолдан яратилиши кераклигини тан олиш керак еди. Бошқача қилиб айтганда, Марказий Осиёда фуқаролик жамиятини қуриш учун зарарли даражада ҳеч нарса йўқ деб айтиш керак эди.

Асрлар давомида муқаддас ислом дини ўзбек миллатининг ижтимоий-диний онги сифатида миллий маънавий маданиятнинг муҳим қисми бўлиб, мустақил Ўзбекистоннинг бугунги жамиятида улкан миллий ва давлат қадриятлари қаторида олий диний қадрият бўлиб келган. Мамлакатимизда исломнинг ахлоқий ва маънавий қадриятлари, мусулмонларнинг асосий Рамазон ва Қурбон ҳайитлари ҳамда унинг бугунги цивилизациялашган жамиятдаги маърифий ва инсонпарварлик ғояларини сингдиришдаги тарбиявий ўрни беқиёс ҳисобланади. Масалан, ўзбек халқи Рамазонни дўстлик, исломий қадриятларга муҳаббат ва қадрлаш муҳитида нишонлайди, улар асосан маънавиятни тарқатиш, ота-оналар, қариндошларни зиёрат қилиш, эзгу ишлар ва муҳтожларни қўллаб-қувватлашни ўз ичига олган.

Хуллас, ислом динининг мақсади инсоният маданиятининг янада ривожланишини таъминлаб, инсон мавжудлигининг сифат жиҳатидан янги асосларини шакллантиришдир. Шундай қилиб, ислом динининг фундаментал асоси - бу билимлар, кўникмалар, ғоялар, принциплар ва меъёрларнинг ўзига хос тўпламидир.

Адабиётлар:

1. Civil Society in Central Asia / Ed. by H. Ruffin, D. Waugh. USA: Center for Civil Society International. University of Washington Press, 1999. P. 30—31.
2. Civil Society in Central Asia / Ed. by H. Ruffin, D. Waugh. USA: Center for Civil Society International. University of Washington Press, 1999. P. 30—31.

HUQUQ FANINING TA`LIM-TARBIYAVIY VAZIFALARI.

Ibroximov Dostonbek Rustam o'gli
ADU magistranti

Mustaqillik va istiqlol yo`lini dadillik bilan belgilab olib o`z kelajagini, huquqiy davlatni qurish, fuqarolik jamiyatini bunyod etayotgan O`zbekiston Respublikasida «Ta`lim to`g`risidagi qonun», Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi ishlab chiqildi va hayotga tadbiq etilmoqda. 1997 yil 27 avgustda qabul qilingan bu hujjatlarning tashabbuskori Prezidentimiz ekanligi keng jamoatchilikka yaxshi ma`lum. Keyingi paytda ham ta`lim-tarbiya masalalariga oid qator qonun hujjatlari ishlab chiqildi. Ular jumlasiga: birinchidan, O`zbekistonda umumiy o`rta ta`limni tashkil etish to`g`risida; ikkinchidan, O`zbekistonda o`rta maxsus kasb-hunar ta`limini tashkil etish chora-tadbirlari to`g`risidagi Vazirlar Mahkamasining qarorlari kiradi. Prezidentimiz bu masalalarni hayotga tadbiq qilish sohasida tashabbus bilan faoliyat ko`rsatib kelmoqda. «Tafakkur» jurnalining muxbiriga bergan javoblarida yurtboshimiz ta`lim tarbiya masalalarini juda ham yuqori baholagan. Ta`lim-tarbiya ong mahsuli. Bu o`rinda Oliy Majlis raisi E.Halilovning «Huquqiy ongning ijtimoiy hayotdagi roli» asari muhim ahamiyat kasb etadi. Ta`lim-tarbiya tizimini o`zgartirmasdan turib, huquqiy ong va tafakkurni, belgilab olingan asosiy maqsadimiz - ozod va obod vatan, fuqarolik jamiyatini barpo etib bo`lmaydi.

«Ta`lim to`g`risida» gi qonunda, Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ta`lim mazmunini yangilash, yoshlarning intellektual rivojlanishini ta`minlash, uning modellarini yaratish va boshqa vazifalar belgilab berildi. Bu hujjatda pedagogik texnikani rivojlantirishga katta ahamiyat berildi. Fanning alohida sohasiga aylanadigan pedagogika vositasida: birinchidan, ta`lim tizimida tub o`zgarish yuz beradi; ikkinchidan, o`qituvchi faoliyati yangilanadi va takomillashadi; uchinchidan, yoshlarning hurfikrlik va insonparvarlik tuyg`ulari shakllanadi. Texnika tushunchasi texnikaviy taraqqiyot bilan bevosita bog`liq holda fanga 1872 yil kirib kelganligini ta`kidlash lozim. U yunoncha «texnos», ya`ni san`at, mahorat, hunar, shuningdek, «logos»- fan so`zlaridan tashkil topib, mahorat va hunar fani ma`nosini anglatadi. Pedagogik texnologiya o`qituvchining o`quvchi faoliyatiga bevosita ta`siri bo`lib, uning shaxsiy sifatlarini shakllantirishga amaliy yordam beradi. Metodika o`quv jarayonini tashkil etish va o`tkazish bo`yicha tavsiyalar yig`indisidir. Pedagogik texnologiya esa o`qituvchining kasbiy faoliyatini yangilovchi va natijalarini kafolotlovchi tadbirlar yig`indisidir. Milliy dastur ta`lim tarbiyaning maqsadini yangilash, uni eski mafkuraviy sarqitlardan halos etish, yuksak ma`naviy va axloqiy talablarga javob beradigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash vaazifalarini belgilab beradi. Demak, ta`lim-tarbiyaning maqsadi tubdan yangilab boriladi. Pedagogik jarayonning yangilanishi bilan inson faoliyatning chegarasi ham kengayadi. Auditoriyaga yangi texnologiya, sanoat, elektron kompyuterlar, axborot vositalari ham kirib kelmoqda. O`quvchi kompyuter tizimiga kirishi Respublika hukumatining maxsus qarori bo`lib, 1998-1999 o`quv yilida DTS asosida tuzilgan 23 ta fan dasturi yillik mutaxassis olimlar tomonidan ishlab chiqildi. Ular mamlakatimizning 346 maktabida tajriba sinovlaridan o`tgan. Bu jarayonda mingdan ortiq eksperimentator, ekspert olimlar ishtirok etdilar. Respublika hukumatining qarori bilan Xalq Ta`limi Vazirligining ko`rsatmasi asosida 1998-1999 o`quv yili mobaynida o`quv dasturining umumta`lim maktablarida sinab ko`rish bo`yicha bir qancha tadbirlar o`tkazildi.

Huquq fani o`quv dasturi quyidagi xususiyatlarga;

Birinchidan, jahon tajribasida amal qilinayotgan dasturlar bilan qiyosiy tahlil bo`lishi;

Ikkinchidan, dasturni bajarish bo`yicha uslubiy yo`l-yo`riqlar bo`lishi;

Uchinchidan, bloklarga ajratilgan mavzular bo`lishi;

To`rtinchidan, dars soatlari aniqligi;

Beshinchidan, bilim standarti darajasini belgilovchi savollar majmuasi borligi;

Oltinchidan, o`zlashtirishni ta`minlash uchun zaruriy darslik va qo`llanmalar bo`lishi shart.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida hozirgi paytda darsliklarning mazmunini ham tubdan yangilash, o`zgartirish zarurligi ko`rildi. Hozirgacha amalda bo`lgan milliy boyligimiz mashhur ota-bobolarimiz tomonidan yaratilgan va jahon taraqqiy etgan davlatlarida o`rganilayotgan manbalarimiz darslikda aks ettirilmagan edi. Masalan: Marg`iloniyning «Hidoya» asari, A.Temurning «Temur tuzuklari» yoki Husayn Shamsning 1935 yilda nashrdan chiqqan «Huquq» kitobi e`tibordan chetda edi.

Maktabda o`qitiladigan huquq darslarida o`zlarining oldilariga qo`ygan maqsad va ularning mazmuni belgilab berilganki, ular jumlasiga quyidagilar kiradi:

ular hozirgi davr huquq fani darajasida bo`lishi lozim;

darslik dastur talablariga to`la mos bo`lishi, uning mazmunini ochib berishi, o`quvchilarni dastur talabi darajasidagi bilim bilan qurollantirmog`i lozim;

darslik, mavzularning xarakteri, mazmuniga ko`ra bir-birlaridan ham mustaqil bo`lishi shart;

belgilangan mavzuni ajratilgan soatda o`tilishi, materiallar esa bolalarning tayyorgarlik darajasiga mos bo`lishi shart;

darslik mazmunan qisqa va kerakli detallarni o`z ichiga olmog`i lozim;

darslik o`quvchilar uchun tushunarli tilda sodda va ravon qilib yozilishi shart;

darslik mavzularini tez va oson o`zlashtirib olishga yordam beradigan ko`rgazmali vositalar, illyustratsiyalar bilan boyitilishi shart;

har bir darslik materiallari o`quvchilarni zeriktirmaydigan, qiynamaydigan bo`lmog`i lozim;

kitobning rang va bezaklari bolalar sog`lig`iga, ko`rish organlariga salbiy ta`sir etmasligi lozim.

Bularning hammasi huquq darsliklariga qo`yiladigan eng asosiy talablar hisoblanadi. Darslik huquqdan majburiy bilim hajmini belgilab beradi. O`quvchi yangi material va ma`lumotlarni eng avvalo o`qituvchining og`zidan eshitadi. Huquq darsida o`qituvchi bolalarni darslik bilan, uning tuzilishi bilan tanishtiradi. Mazkur fanga oid yangi tushunchalar haqida fikrlar beradi.

O`quvchilarda huquqiy tushunchalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Huquqiy tushunchalar har bir kishining dunyoqarash va axloqiy qarashlarini tartibga soladi. Huquqiy normalar yordamida nima qilish mumkinligini, nima zarurligini, nima qilish mumkin emasligini o`rgatadi. Barcha huquqiy tushunchalar huquq, huquq normasi, huquqiy munosabatlar, huquqbuzarlik, huquqiy javobgarlik, mehnat shartnomasi, huquqiy layoqat va hokazolar obyektiv haqiqatning yuridik tavsifnomasini tashkil etadi. Bunda iqtisodiy mazmun, siyosiy yo`nalish, axloqiy pozitsiya, yuridik ahamiyati singari xususiyatlar ochib berildi. Ijtimoiy hodisalarning mohiyati huquq va burchlar birligini huquqning umumiyligini ochib berish ham huquqiy tushunchalar vositasida amalga oshiriladi.

Huquqiy tushunchalarning tub mohiyati yoshlarning dunyoqarashini shakllantirish, ularning huquq normalari va huquq tartibotga munosabatlarini belgilab berishdan iborat. Huquqshunoslik fani aktual muammolaridan biri o`quvchilarda ijtimoiy haqiqat haqida tasavvur hosil qilishdan iborat.

O`qituvchi bunday tushunchalarni ochib berishi, bayon qilish uchun tegishli tayyorgarliklarni ko`rishi lozim. Masalan, ma`muriy huquq fanidan: ma`muriy qilmish tushunchasini: davlat yoki jamiyatga yetkazilgan zararlarning aniq turlarini; axloq qoidalarini buzilish asoslarigni; ma`muriy-huquqiy munosabatlarning mavjudligini; shu qilmishini muayyan qonuniy jazoga sazovorligi bayon etilmog`i lozim.

Huquqiy tushunchalarni shakllantirishda o`quvchilarning ana shu tushunchalarni to`la va puxta bilib olishi muhim rol o`ynaydi. Masalan: o`quvchilar davlat va huquq nazariyasi mavzusidan quyidagi mazmuniy yo`nalishlarini: davlatda hokimiyatning mavjudligini; hokimiyatni mustahkamlashga qaratilgan qonunlarning ishlab chiqilganligi; davlat o`zining hududiy chegarasiga ega bo`lishi singari xususiyatlarni bilib olishi shart. Bunday murakkab huquqiy tushunchalarni shakllantirishda ko`rgazmalar, tadqiqot materiallari katta ahamiyat kasb etadi. Masalan, o`qituvchi bunday tushunchalarni aniq shakllantirish uchun jamiyatning ijtimoiy tizimini nima tashkil etadi, davlat hokimiyati kimning qo`lida, qonunlar kimning manfaatini ifodalayapti; davlat qanday maqsadlarni ifodalaydi degan savollarga javob bera oladigan bo`lsin.

Yuridik tushunchalarni shakllantirish jarayonida o`qituvchi muammoli vaziyatni hosil qilishi kerakki, bu o`quvchilarda katta qiziqish hosil qiladi. Yuridik atamalarni shakllantirishda o`quvchilarning ishtirokini ta`minlash o`qituvchining pedagogik mahoratiga bog`liq, chunki u muammoli masalalarni tanlaydi, o`quvchilarni unga jalb etadi va qiziqishlarning faolligini oshiradi.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. *И.А.Каримов. «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли». – Т., «Ўзбекистон», 1992.*
2. *И.А.Каримов. «Ўзбекистон - келажаги буюк давлат». - Т., «Ўзбекистон», 1992.*
3. *И.А.Каримов. «Буюк келажагимизнинг ҳуқуқий кафолати». - Т., «Ўзбекистон», 1993.*
4. *И.А.Каримов. «Биздан озод ва обод Ватан қолсин!». – Т., «Ўзбекистон», 1993.*
5. *И.А.Каримов. «Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари». - Т., «Ўзбекистон», 1995.*
6. *1918-1920 йиллардаги Туркистон АССР Конституциялари.*
7. *1920-23 йиллардаги Хоразм Халқ Республикаси Конституциялари.*
8. *1921-23 йиллардаги Бухоро Халқ Республикаси Конституциялари.*
9. *1927-1937-1978 йиллардаги Ўзбекистон ССР Конституциялари.*
10. *www.ziyonet.uz*

ДАВЛАТ АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИ СИЁСАТИДА ЖАМИЯТ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Алиев Олимбек

Андижон давлат университети

Таянч Докторанти

АННОТАЦИЯ: Жамият бошқаруви соҳасида, жамият барқарорлигини таъминлашда замонавий ахборот коммуникацияларининг аҳамияти катта. Давлат ахборот хавфсизлиги жамият ҳаётида сезиларли ўзгаришлар қилишга қодир куч сифатида баҳоланади. Бугунги кунда ахборот хавфсизлиги аудити, юзага келиши мумкин бўлган таҳдидларни бошқариш, ахборот тизимлари, ресурслар ва шахсий маълумотлар муҳофазасини таъминлаш долзарб вазифага айланди. Шунингдек, электрон тизимларнинг заиф жойларини аниқлаш ва назорат қилиш, давлат ахборот хавфсизлиги сиёсатидакадрлар масаласига ҳам жиддий эътибор қаратиш зарур. Мақолада айни масалаларда атрофлича фикр юритилади.

Калит сўзлар: давлат, жамият, хавфсизлик, қонун, қарор, таҳдид, ахборот, ҳаёт, барқарор, ривожланиш, маълумот.

Жамият барқарорлигини таъминлашда ахборот тизимларидан фойдаланиш, ахборот хавфсизлигини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Хўш, ахборот хавфсизлигини таъминлаш ўзи нима? Ахборот хавфсизлигини таъминлаш – бу фойдаланувчинингахбортларини ҳимоялашга қўйилган меъёр ва талабларини бажаришдир. Ахборот хавфсизлиги эса бу ахборот фойдаланувчиларига ва кўплаб ахборот тизимларига зарар келтирувчи табиий ёки сунъий характерга эга тасодифий ва уюштирилган таъсирлардан ахборотларни ва ахборот коммуникация тизим объектларининг ҳимояланганлигидир.

Ахборот-коммуникация технологиялари шиддат билан ривожланиб бораётган ҳозирги даврда ҳар қандай давлатнинг ахборот ресурслари унинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва ҳарбий салоҳиятини белгиловчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

(1)Мамлакатимизда давлат ахборот хавфсизлиги сиёсати, ҳимояси қатор қонун ва қонуности ҳужжатлар билан тасдиқланган. Хусусан, айни йўналишдаги маълумотларнинг сақланиши, шахснинг, жамиятнинг ва давлатнинг маълумотлари хавфсизлигини таъминлаш масалалари Ўзбекистон Республикаси “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги қонуни билан ҳимоя қилинган.

(2)Шунингдек, 2017 йил 17 октябрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ахборот хавфсизлиги ва жамоат тартибини таъминлашга кўмаклашиш маркази фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори ҳам қабул қилинган. Унда, жумладан, давлат ахборот хавфсизлиги соҳасида жамият барқарорлигини таъминлашга қаратилган чора-тадбирларни кучайтириш, мамлакатда “Хавфсиз шаҳар” ягона аппарат-дастурий комплексини яратиш лойиҳасини амалга ошириш вазифалари ижроси бўйича муҳим бандлар белгиланган.

Давлат ахборот хавфсизлиги борасида айни вақтда таҳдидлар тўғрисида маълумотлар йиғиш, таҳлил қилиш ва тўплаш, давлат органлари ахборот тизимлари, ресурслар ва маълумотлар базасига ноқонуний кириб олиш ҳолатларини олдини олиш жуда муҳимдир. Бунинг учун биринчи навбатда ноқонуний ҳолатларни олдини олишни таъминлайдиган самарали ташкилий ва дастурий техник ечимларни оператив қабул

қилиш бўйича тизимли ва изчил режалар дастурини ишлаб чиқиш зарур. Амалдаги қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ ахборотлаштириш объектларини белгиланган меъёрларда аттестациядан ўтказиш керак. Шунда уларда жамият ривожига тўсқинлик қилишнинг олдини олувчи ахборотлар шаклланишигиа йўл қўйилмайди. Кадрлар заҳирасини шакллантиришда ҳам билим, тажриба, савия, фикрлар хилма хиллигини ажрата олиш, дунёқарашга асосий эътиборни қаратиш лозим.

Жамият барқарорлигини таъминлашда давлат ахборот хавфсизлиги сиёсати масалаларига алоҳида эътибор қаратилар экан, бу йўналишда белгиланган вазифаларга мувофиқ ахборот хавфсизлиги ва жамоат ҳуда қуқ-тартиботини профилактика қилиш ва таъминлаш соҳасида халқаро ҳамкорликни ташкил қилиш зарур. Чунки халқаро ҳар бир тажрибани ўрганиш фойдадан холи эмас.

Шу ўринда қайд этиш керакки, ахборотлаштириш соҳасида норматив-ҳуқуқий базани мустаҳкамлаш муҳим аҳамиятга эга. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 25 ноябрда “Ахборотлаштириш соҳасида норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори қабул қилинган. Унда давлат органларида ахборотни ҳужжатлаштириш, давлат ахборот ресурсларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш талаблари асослантирилган.

Ҳужжатлаштирилган ахборот аслида мулк ҳуқуқи объекти ҳисобланади. Шунингдек, у тегишли тартибда реквизитлар билан биргаликда ахборот манбаида қайд этилган алоҳида ҳужжат ёки жами ҳужжатлар шаклида ёки электрон шаклда бўлади.

Давлат ахборот хавфсизлиги сиёсатида давлат ахборот ресурслари ҳужжатлаштирилган ахборот сифатида такомиллаштирилиши, тавсифланиши ва тегишли реквизитлар билан таъминланиши керак. Давлат ахборот хавфсизлиги ҳужжатларини, ахборотларни ҳужжатлаштириш тартиби алоқа ва ахборотлаштириш соҳасидаги махсус ваколатли орган – Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларни ривожлантириш вазирлиги томонидан белгиланади.

(3) Давлат ва жамият бошқаруви соҳасига замонавий ахборот коммуникация тизимларини жорий этиш мамлакатимизда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-сиёсийислоҳтлар ва ўзгаришларни самарали амалга оширишнинг муҳим шарти ҳисобланади. Шу билан бирга, давлат органлари ва ташкилотларида ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш, ахборот хавфсизлигини таъминлаштизмини такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар кўрилаётганлигига қарамасдан, “электрон ҳукумат” тизимининг жорий этилиши ва самарали фаолият кўрсатишига, ахборот соҳасидаги таҳдидларга қарши курашишга тўсқинлик қилувчи бир қатор муаммолар сақланиб қолмоқда.

Масалан, айтайлик, ахборот хавфсизлиги соҳасида давлат сиёсатини амалга оширишга масъул ягона ваколатли органнинг мавжуд эмаслиги мазкур йўналишда амалга оширилаётган тадбирларнинг самарасизлигига сабаб бўлмоқда. Ёки яна бир сабаб шуки, бузғунчи кучларнинг замонавий ахборот-коммуникация технологияларининг ва интернет тармоқларидан фаол фойдаланиши аҳоли, айниқса, ўсиб келаётган ёш авлоднинг дунёқараши ва онгига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Яна бир муҳим сабаблардан бири ахборот ва киберхавфсизликни таъминлаш соҳасида илғор хорижий тажрибанинг етишмаслигидир. Айни тажрибани ўрганиш ва жорий қилиш бўйича тизимли ишларнинг мавжуд эмаслиги миллий ахборот маконини

ҳимоя қилишнинг замонавий усулларини амалиётга татбиқ қилиш имконини бермаяпти.

Шунинг учун ҳам юқорида келтирилгани каби сабаблар ахборот соҳасида ягона давлат сиёсати рўёбга чиқарилишининг самардорлигини ошириш, телекоммуникация, ахборот ва киберхавфсизликни таъминлаш соҳасидаги назорат тизими янада такомиллаштирилмоқда.

Давлат ахборот хавфсизлиги аслида миллий ахборот хавфсизлиги тушунчаси билан уйғун. Бугунги кунда шуни ҳисобга олган ҳолда давлат органларида фойдаланиладиган ахборот тизимларини интеграциялашувини таъминлаш мақсадида Миллий ахборот тизимини шакллантиришнинг ягона техник сиёсатини белгилаш амалга оширилмоқда.

Яна бир муҳим жиҳатни қайд этиш жоиз. Мазкур йўналишда норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар талабларига мувофиқ давлат органлари ва ташкилотлари, шунингдек, бошқа ташкилот ва идораларда “Электрон ҳукумат” тизимида инфратузилмани ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдаланилиши устидан қатъий назорат белгиланган.

Мухтасар қилиб айтганда, давлат ахборот хавфсизлиги сиёсатида жамият барқарорлигини таъминлаш жуда муҳим. Жамиятни ахборотлаштириш айни мезоннинг маҳсулидир. Турли ижтимоий муносабатлар туфайли юзага келаётган ҳуқуқбузарлик ҳолатларининг олдини олишда ҳам ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг долзарб шартидир.

(4)Глобаллашган ахборот майдонида руҳий-информацион таъсир воситаларини тўлиқ чеклаш ёки назорат қилиш имконсиз. Демократик бошқарув, фикрлар хилма хиллиги бунга йўл қўймайди. Аслида тарқатилаётган ҳар бир ахборот жамиятга етиб боргунга қадар қайта-қайта текширилган бўлиши керак. Аммо реаллик бу саробни амалга оширишга йўл қўймайди. Шунинг учун муаммонинг бошқа ечимларини излаган маъқул.

Масалан, ташқи таҳдид кучларига, жамият барқарорлигига салбий таъсир этувчи кучларга нисбатан одил муносабатни шакллантириш зарур. Яна бир томондан жамиятнинг ҳар бир қатлами, яъни фуқароларинңг билимини ва таҳлил қилиш маҳоартини ўстириш лозим. Токи уларнинг ўзи оқни қорадан, яхшини ёмондан ажрата билишлари керак бўлсин.

Яна бир ечим ахборот оқимида жамият ва давлат манфаатларига мос бўлган ахборотни одамлар тезроқ қабул қиладиган ва ишонадиган даражага олиб чиқишдир. Агар бу вазифа етарли даражада амалга оширилса, салбий ахборотларнинг ижтимоий онгга таъсири кескин тушиб кетади.

Яна бир энг самарали ечим ахборот бошқаруви ва технологиялари соҳасини малакали кадрлар билан таъминлашдир.

Ривожланган давлатларнинг халқаро ҳамжамиятга интеграциялашувининг кучайиши улардан глобал ахборот майдонида ўз имижини яратишни талаб қилмоқда. Чунки глобаллашув инсон ҳаётини қанчалик шиддаткор қилмасин, ҳар бир миллатнинг ўзига хослиги, миллий қадрият ва анъаналарига содиқлиги, умуман, умуммиллат сифатида ўзлигини сақлаб қолишига жиддий таҳдид солмоқда. Шунинг учун ҳам давлат ахборот хавфсизлиги сиёсатини тўғри олиб бориш, таъминлаш масалалари бугун

нафақат ривожланаётган, балки дунёнинг етакчи давлатларида ҳам умҳим аҳамият касб этмоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ахборот ҳимояси сиёсати. Ў.Р.Ички Ишлар Вазирлиги. https://iiv.uz бош саҳифа.

2. .“Ахборот хавфсизлиги ва жамоат тартибини таъминлашга кўмаклашиш маркази фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ў.Р.Вазирлар Маҳкамаси қарори. 2017 йил 17 октябр. 1-бет.

3. “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиштизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” Ў.Р Президенти қарори. 2018 йил. 21 ноябрь. 1-бет.

4. “Интернет ахборот хавфсизлиги” 24.09.2017 Наргис Қосимова. ф.ф.н. https://nargis.uz/?p=197 3-4 бет

Сноскалар:

4.“Интернет ахборот хавфсизлиги” 24.09.2017 Наргис Қосимова. ф.ф.н. https://nargis.uz/?p=197 3-4 бет

3.”Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиштизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” Ў.Р Президенти қарори. 2018 йил. 21 ноябрь. 1-бет.

2.“Ахборот хавфсизлиги ва жамоат тартибини таъминлашга кўмаклашиш маркази фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ў.Р.Вазирлар Маҳкамаси қарори. 2017 йил 17 октябр. 1-бет.

1.Ахборот ҳимояси сиёсати. Ў.Р.Ички Ишлар Вазирлиги. https://iiv.uz бош саҳифа.

OILA HUQUQI KAFOLATI – FAROVON JAMIYAT ASOSI

Madumarov Talantbek Tolibjonovich
Andijon davlat universiteti Ijtimoiy - iqtisodiyot fakulteti dekani, yuridik fanlari doktori, professor
Email: talantbek4848@mail.ru
G'ulomjonov Odiljon Raximjon o'g'li
Andijon davlat universiteti Ijtimoiy - iqtisodiyot fekulteti, Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 4-kurs talabasi
Email: gulomjonovandu@gmail.com

Annotatsiya: mazkur maqolada oilaning muqaddas qo'rg'on, jamiyatning bir bo'g'ini ekaanligi ta'kidlanadi. Shu qo'rg'onning mustahkamligi olila huquqi kafolatiga bog'liq ekanligi bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: oila, oila huquqi, nikoh, oila qonunchiligi, fuqarolik jamiyati, oilaviy munosabatlar

Oila atalmish muqaddas dargohda nafaqat farzand dunyoga keladi, balki ma'nan va axloqan go'zal tarbiya egasi bo'lgan inson voyaga yetadi. Oila shunday makonki, unda avlodlar kamol topadi. Ajdodlarimiz azaldan oila mustahkamligi, sog'lom avlodning yaralishi yo'lida doimo e'tiborda bo'lgan.

Oila tushunchasi, uning o'ziga xos institut sifatidagi mohiyati, o'zbek oilasining o'ziga xos xususiyatlari, oila qonunchiligining tizimi, oila — jamiyat — davlatning o'zaro munosabatlaridagi barqarorlikni tushunish bugungi kunda alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu holatlardan kelib chiqib, mustahkam oilaning huquqiy asoslari va negizlarini yoritish alohida ahamiyatga egadir

Bugun rivojlangan demokratik fuqarolik jamiyati qurish maqsadida odimlayotgan yurtimizda jamiyat va davlatning oilaga g'amxo'rligi ijtimoiy siyosatimizning muhim yo'nalishiga aylangani, oila huquqi, oilaviy munosabatlarga alohida e'tibor qaratilayotgani, oila jamiyatning asosiy bo'g'iniga aylangani bejiz emas. Umr atalmish ulug' ne'mat insonga bir bor beriladi. O'zbek xalqi kechirimliligi, mehr-oqibatliligi hamda insonparvarligi bilan boshqa millat vakillariga namuna bo'lib kelgan. Bilib bilmay xatoga yo'l qo'ygan insonga ham keyingi hayotini to'g'ri yo'lga qo'yishi, xatosini tuzatishiga yordam berish-bizning oliyjanob fazilatlarimizdan sanaladi. Bu borada faqat axloqona qadriyatlar emas, balki, qonunda ham oilaviy munosabatlarga alohida to'xtalib o'tilgan. Jumladan, oila sohasidagi huquqiy munosabatlarning asosiy manbayi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi hisoblanadi. Jumladan, asosiy qonunimizning 63-moddasida: Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega – deb belgilab qo'yilgan. Bu esa oz o'rnida bizni nafaqat axloqona qadriyalarga hurmat, balki qonun oldida ham ma'suliyatli ekanimizni anglatadi. Oila kodeksida esa: "Oila huquqi oila a'zolari o'rtasidagi shaxsiy nomulkiy va mulkiy munosabatlarni tartibga soladi. Shaxsiy nomulkiy munosabatlar er-xotinning familiyasi, bolalar tarbiyasi, oila turmushi masalalarini hal qilish, mashg'ulot turi, kasb va turar joy tanlash huquqlaridan iborat. Oilaviy huquqiy munosabatlar esa fuqarolar o'rtasida bo'ladigan va oilaviy huquqiy normalar bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlarni qamrab oladi"-deb belgilab qo'yilgan. Bundan anglaymizki, har bir oila taqdiri davlatning diqqat markazida. Yurtimizda har bir oila, har bir inson taqdiri va manfaatlari islohotning asosini tashkil etar ekan,

biz ham o'z taqdirimiz, kelajagimizga jiddiy e'tibor bersak maqsadga muvofiq bo'ladi, nazarimda.

Oila huquqi huquqning mustaqil sohasi bo'lib, nikoh. qonqarindoshlik, bolalarning nasl-nasabini belgilash, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirish shakllaridan kelib chiqadigan munosabatlarni huquqiy tartibga soladi.

Oilaviy munosabatlar yig'indisida mulkiy bo'lmagan shaxsiy munosabatlar ustun bo'lishligining sababi, avvalo, naslni davom ettirish va bolalarni tarbiyalash bilan bog'liqdir. Shunday qilib, oila huquqi nikoh tuzish tartibi va shartlari, nikohning tugatilishi, nikohning haqiqiy emasligi. oilada er va xotin o'rtasida, ota-ona bilan bolalar o'rtasida, oilaning boshqa a'zolari o'rtasida kelib chiqadigan shaxsiy va mulkiy munosabatlarni, farzandlikka olish, vasiylik va homiylik, bolalarni oilaga tarbiyaga olish tufayli kelib chiqadigan munosabatlarni, fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tartiblarini belgilaydigan huquqiy normalar yig'indisidan iborat.

Bugun oilaning benazir nufuzi, ulkan ijtimoiy ahamiyatga molik voqelik ekanligi hech kimda shubha tug'dirmaydi. Oila jamiyatning asosiy hujayrasi va ijtimoiy tayanchidir. Har bir oilaning baxtiyorligi va farovonligi pirovard natijada jamiyatning barqarorligi, gullab-yashnashi hamda farovonligi shanidir. Oila nafaqat inson naslini davom ettirish omili sifatida, balki jamiyat a'zolarini. ayniqsa, o'sib kelayotgan yosh avlodni milliy isliqlol g'oyasi asosida tarbiyalash maskani sifatida katta ahamiyatga molikdir.

Oila huquqining asosiy qoidalari:

- oilada barsha masalalarni hal qilishda er-xotinning teng huquqligi;
- onalikni muhofaza qilish va rag'batlantirish;
- balog'atga yetmagan bolalarni tarbiyalash to'g'risida g'amxo'rlik qilish;
- bir nikohlik;
- nikoh ittifoqining erkinligi va ixtiyoriyligi;
- oilaviy munosabatlar qatnashchilarining bir-birini ma'naviy va moddiy jihatdan qo'llab –quvvatlashi hamda bir-biri to'g'risida g'amxo'rlik qilishi.

Oila huquqi – huquqning mustaqil sohasi bo'lib, u oila a'zolari, ya'ni er-xotinlar, ota-onalar, bolalar, farzandlikka oluvchilar va farzandlikka olinganlar, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar, vasiylar va homiylar, fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tartibi, shuningdek chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar o'rtasidagi oilaviy munosabatlarni tartibga soladi.

Darhaqiqat, oila jamiyatning asosiy va birlamchi bo'g'inidir. Davlat va jamiyatni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Davlat va jamiyat o'rtasida uzviy bog'lanish mavjud bo'lib, jamiyatning negizini oilalar tashkil qiladi. Oila a'zolari o'rtasidagi munosabat axloq-odob, urf-odat, an'ana, vijdon qonunlari asosida tartibga solinib turilsa-da, aksari hollarda ushbu munosabatlar huquqiy me'yorlar, qonunlar bilan ham tartibga solinadi. Masalan, nikohga kirish, nikohning haqiqiy emasligi, er-xotining mulkiy huquq va majburiyatlari, nikohning tugatilishi, otaona va bolalar o'rtasidagi shaxsiy nomulkiy va mulkiy munosabatlar va shu kabi huquqiy munosabatlar bo'lib, u oila huquqi normalari bilan tartibga solinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi.

F.Otaxo'jaev. Nikoh va uning huquqiy tartibga solinishi. –T.: O'zbekiston, 1995.

H.R.Rahmonqulov. Fuqarolik huquqining predmeti, metodi va tamoyillari. – T.: TDYuI, 2003

AYOLLAR VA IJTIMOIY TARAQQIYOT

Abdulazizova Nigora Muhammad qizi
Namangan davlat universiteti talabasi
nigora.muhammad@mail.ru

Anotatsiya: Ushbu maqolada ayollarning jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni, ilm-fan va ijtimoiy sohadagi izlanishlari, ayollar faolligini oshirish maqsadida olib borilayotgan keng islohotlar, yaratilayotgan zarur sharoitlar hamda gender tenglik mavzusida so'z yurutiladi.

Abstract: This article discusses the role of women in the development of society, research in science and social spheres, extensive reforms to increase women's participation, the necessary conditions and gender equality.

Kalit so'zlar: Milliy strategiya, gender tenglik, oila instituti, ishbilarmon ayol, siyosatchi ayollar, ayol rahbar.

KIRISH

Ma'lumki, o'zbek ayollari nafaqat o'zining hayosi, husn-u xulqi bilan, balki mustahkam irodasi, yuksak ma'naviyati, matonati, aql-zakovati bilan qadim-qadimdan butun dunyoni hayratga solib kelgan. Tarixga nazar soladigan bo'lsak, davlatni boshqargan buyuk amaldorlar, amirlar-u xonlarning muvaffaqiyatida ham ayollarning o'rni beqiyos bo'lgan. Ayollar orasidan shavkatli hukmdorlar, oqila maslahatgo'ylar, etuk shoiralar, zabardast olimalar, zukko san'atshunoslar etishib chiqqan. Buni birinchi Prezidentimiz I.Karimovning 1998- yil 5-dekabrda so‘zlagan nutqlaridan ham bilib olishimiz mumkin: «Xalqimiz o‘zining jasorat va matonati, aql-zakovati, nafosati va nazokati bilan tarixdan o‘chmas iz qoldirgan To‘maris, Bibixonim, Gulbadanbegim, Zebuniso, Nodira, Uvaysiy, Anbar otin va boshqa yuzlab ayollarimizni hamisha ehtirom bilan tilga oladi". Darhaqiqat, bugungi kunda ham o‘z aqli, bilimi va iste’dodi, mehnatsevarligi va shijoati bilan hayotning hal qiluvchi sohalarini tebratib kelayotgan ayollarimiz talaygina. Bir oila bekaligi bo‘ladimi, davlat va jamiyat boshqaruvi, tibbiyot, ta’lim-tarbiya, madaniyat, ilm-fan taraqqiyoti bo‘ladimi, fermerlik harakati va kasanachilik, kichik biznes, tadbirkorlik bo‘ladimi, mana shunday murakkab vazifalarni ayollar samarali ado etib kelmoqdalar. Bugungi kun ayolining ilmi, iqtidori, zakovati, ijodkorligi, yaratuvchanligi dunyoni yana bir karra lol qoldirmoqda. O‘zlikni anglash, barkamol shaxsni voyaga yetkazish, sog‘lom turmush tarzini yaratish, tarixiy qadriyatlar, milliy an’analar davomiyligini ta’minlash, hatto jamiyatni demokratlashtirish kabi global muammolarni ham ayolsiz, uning ishtirokisiz tasavvur etib bo'lmaydi desak, xato bo'lmasa kerak, nazarimda. Ayni dam xotin-qizlar orasida tadbirkorlikni rivojlantirish jahon miqyosida davom etayotgan muhim jarayonlardan biri hisoblanadi.

TAHLIL VA METODOLOGIYA

So'nggi yillarda davlatimiz tomonidan ayol-qizlarga qaratilayotgan e'tibor tahsinga sazovor. O’zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 1995 yil 2 martdagi «O’zbekiston Respublikasi davlat va ijtimoiy qurilishida xotin-qizlarning rolini oshirish chora-tadbirlari to’g’risida»gi Farmoni, 1998 yilning «Oila yili», 1999-yilning «Ayollar yili» deb e’lon qilinishi, 1999 yil 17-martdagi «Xotin-qizlarning ijtimoiy muhofazasini kuchaytirishga oid qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida»gi Farmon va qaror hamda qonunlar fikrimizning yorqin dalilidir. Yurtboshimiz Sh. Mirziyoyev tomonlaridan ilgari surilgan "Besh tashabbus"ning biri ham aynan xotin-qizlarni ish bilan ta'minlashga yo'naltirilganligi ham jamiyatimizda ayollarning o'rni

naqadar beqiyos ekanligidan dalolat beradi. Tashabbusning ijrosini ta'minlash yuzasidan ayollar tadbirkorligini, kasanachilik va hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlovchi bir talay mexanizmlar tashkil etilmoqda. Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, 2017-2021-yillarga mo'ljallangan harakatlar strategiyasida ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, davlat va jamiyatdagi rolini kuchaytirish, ayollarni ishga joylashtirish, kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarini tadbirkorlikka keng jalb etish va oila poydevorini yanada mustahkamlash belgilangan. Ilmiy faoliyat bilan shug'ullanayotgan ayollarga ham zarur sharoitlar yaratilib, har tomonlama qo'llab-quvvatlanmoqda. Olima ayollar tajribasini ommalashtirish, innovatsion ishlanmalarini hayotga tatbiq etish hamda ilmiy to'plamlarini nashr qilishga ko'maklashish borasida zarur chora tadbirlar amalga oshirilmoqda.

MUHOKAMA

Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, aynan xotin-qizlar tadbirkorligining salohiyati jahon yalpi ichki mahsulotini ikki barobarga oshirishi mumkin. Boston Consulting Group kompaniyasi ekspertlari ham aynan shunday xulosaga keldi. Ular o‘tkazgan tadqiqot ma’lumotlariga ko‘ra, agar ayol tadbirkorlar soni erkak biznesmenlar soniga teng bo‘lganida, jahon iqtisodiyoti hajmi 2,5 trillion dollardan 5 trillion dollarga oshgan bo‘lardi.

Bugungi kunda ayollar yurtimizning mehnatga layoqatli va iqtisodiy jihatdan faol aholisining katta qismini tashkil etilishini inobatga olib, O‘zbekiston Hukumati xotin-qizlar tadbirkorligini mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyoti uchun eng muhim resurslardan biri sifatida ko‘rib chiqmoqda.

Ijtimoiy sohaga yo‘naltirilgan biznes, ya’ni bolalar va yoshlarni har tomonlama rivojlantirish va ularga ta’lim berish sohasidagi loyihalarning 90 foizi aynan xotin-qizlar tomonidan amalga oshirilayotgani ham quvonarli hol. Iqtisodiyotda xotin-qizlar tadbirkorligi ulushini oshirish uchun ayollarga oilaviy va xususiy tadbirkorlikni tashkil etish uchun imtiyozli kreditlar berilmoqda. Shuningdek, ayollar tadbirkorligini moddiy va tashkiliy jihatdan qo‘llab-quvvatlashda hamkorlik olib borilmoqda

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida “Jamiyatni siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy modernizatsiya qilish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlarimiz natijasida yangi O‘zbekiston shakllanmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizdagi demokratik o‘zgarishlar ortga qaytmaydigan tus oldi. Biz uchun gender tenglik siyosati ustuvor masalaga aylandi. Xotin-qizlarning davlat boshqaruvidagi o‘rni tobora kuchaymoqda. Yangi Parlamentimizda ayol deputatlar soni ikki barobarga ko‘paydi”, deb mazkur masalaga alohida urg‘u berdi. Darhaqiqat, davlat boshqaruvida xotin-qizlarning rolini oshirish ham milliy barqaror rivojlanishining asosiy elementlaridan biridir

Shu o'rinda Prezidentimizning so'zlarini eslab o'tishni joiz deb bildim: “Meni kishilarimizning ongida paydo bo‘lgan stereotip ko‘p o‘ylantiradi. Odatda biz ayolni avvalambor ona, oila qo‘rg‘onining qo‘riqchisi sifatida hurmat qilamiz. Bu, shubhasiz, to‘g‘ri. Ammo bugun har bir ayol oddiy kuzatuvchi emas, balki mamlakatda amalga oshirilayotgan demokratik o‘zgarishlarning faol va tashabbuskor ishtirokchisi ham bo‘lishi kerak”.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, agar biz ayol mavqeyini ko‘tarsak, uning jamiyatdagi imkoniyatlarini kengaytirsak bugungi ko‘plab muammolarimiz hal bo‘ladi. O‘zbekistonda ayollar ijtimoiy- iqtisodiy, siyosiy va gumanitar sohalarda o‘ta muhim

masalalarni hal qilishda ayni kerakli mutaxassislardir. Birinchi Prezidentimiz ta'birlari bilan aytganda: "Jamiyatning demokratik o'zgarish yo'lidan nechog'li ilgarilab ketgani shu jamiyatning ayollarga bo'lgan munosabati uning madaniy-ma'naviy saviyasini belgilaydi".

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Karimov. I. A. " Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch"- T "Ma'naviyat" 2008.

2. Karimov. I. A. " Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz" – T "O'zbekiston" 2000.

3. Shavkat Mirziyoyev " Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz" Toshkent- "O'zbekiston" 2017.

4. www.standart.uz

4. www.gender.stat.uz

6. www.strategy.uz

Qonunchilik hujjatlari:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. -Toshkent. O'zbekiston, 2012.11 b.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004 -yil 25 -mayda «O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatini qo'llab-quvvatlash borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-3434-sonli Farmoni

СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Эшонкулов Хамрокул Маматкулович
И.о.доцент кафедры русского языка и методики его преподования ДЖГПИ
Email: xamroqul2020@gmail.com

Аннотация: Понятие «технология обучения» на сегодняшний день не является общепринятым в традиционной педагогике. В документах ЮНЕСКО технология обучения рассматривается как системный метод создания, применения и определения всего процесса преподавания и усвоения знаний с учетом технических и человеческих ресурсов и их взаимодействия, ставящий своей задачей оптимизацию форм образования.

Ключевые слова: технология обучения, педагогическая технология, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), модульная технология, кейс-технология, технология интегрированного обучения, педагогика сотрудничества, технологии

С одной стороны, технология обучения – это совокупность методов и средств обработки, представления, изменения и предъявления учебной информации, с другой – это наука о способах воздействия преподавателя на учеников в процессе обучения с использованием необходимых технических или информационных средств.

Технология обучения – системная категория, структурными составляющими которой являются цели обучения, содержание обучения, средства педагогического взаимодействия, организация учебного процесса, ученик-учитель и результат деятельности.

«Педагогическая технология» — это совокупность психолого-педагогических приемов, методов обучения, воспитательных средств; организационно-методический инструмент педагогического процесса; содержательная техника реализации учебного процесса; описание процесса достижений планируемых результатов обучения.

Педагогическая технология функционирует и в качестве науки, исследующей наиболее рациональные пути обучения, и в качестве системы способов и принципов, применяемых в обучении, и в качестве реального процесса обучения.

Принципиально важной стороной в педагогической технологии является позиция ребенка в образовательном процессе, отношение к ребенку со стороны взрослых. Здесь выделяется несколько типов технологий.[1]

Проблемное обучение. Создание в учебной деятельности проблемных ситуаций и организация активной самостоятельной деятельности учащихся по их разрешению, в результате чего происходит творческое овладение знаниями, умениями, навыками, развиваются мыслительные способности [4].

Обучение способам решения проблем, умению находить способы решения учебных задач (начальное звено).

Создание условий для самостоятельного выбора способа разрешения проблемной ситуации. Системное, последовательное изложение учебного материала, предупреждение возможных ошибок и создание ситуации успеха Создание условий для

самореализации; формирование креативного мышления учащихся; создание условий, способствующих проявлению самостоятельности в освоении содержания образования на основе использования межпредметных, надпредметных и специальных умений и навыков (старшая школа).[2]

Технология перспективно-опережающего обучения. Достижение учащимися обязательного минимума содержания образования. Обучение способам решения проблем, навыкам рассмотрения возможностей и использования знаний в конкретных ситуациях (начальное звено).[3]

Современные технологии, используемые для обучения иностранному языку, реализуют личностно - ориентированный подход в обучении, обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения с учётом способностей детей, их уровня обученности, склонностей и т.д., а также способствуют формированию и развитию: а) поликультурной языковой личности, способной осуществлять продуктивное общение с носителями других культур; б) способностей учащихся осуществлять различные виды деятельности, используя иностранный язык; в) когнитивных способностей учащихся; г) их готовности к саморазвитию и самообразованию, а также способствуют повышению творческого потенциала личности к осуществлению своих профессиональных обязанностей. Какие же современные технологии мы используем? При обучении иностранному языку используются следующие образовательные технологии:

Информационно-коммуникационная технология
Технология развития критического мышления
Технология проблемного обучения
Проектная технология
Технология развивающего обучения
Здоровьесберегающие технологии
Игровые технологии
Модульная технология
Технология мастерских
Кейс-технология
Технология интегрированного обучения
Педагогика сотрудничества.
Технология интерактивного обучения

Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) - расширяют рамки образовательного процесса, повышая его практическую направленность, способствуют интенсификации самостоятельной работы учащихся и повышению познавательной активности. В рамках ИКТ выделяются 2 вида технологий: Технология использования компьютерных программ – позволяет эффективно дополнить процесс обучения языку на всех уровнях. Мультимедийные программы предназначены как для аудиторной, так и самостоятельной работы и направлены на развитие грамматических и лексических навыков.

Интернет-технологии – предоставляют широкие возможности для поиска информации, разработки международных научных проектов, ведения научных исследований.[4]

Технологии обучения здоровью (включение соответствующих тем в предметы общеобразовательного цикла)

Воспитание культуры здоровья (факультативные занятия по развитию личности учащихся, внеклассные и внешкольные мероприятия, фестивали, конкурсы и т.д.)

Каждый ученик чувствует себя личностью, ощущает внимание учителя лично к нему: на каждом уроке получает оценку своего труда; выбирает задачи по своему вкусу; его творчество получает признание и оценку; его на самом деле уважают, никто не оскорбит подозрением в неспособности, все защищены в своем классе, в своей школе.

В нынешнюю эпоху глобализации защита юридических свобод и законных интересов женщин очень важна. Также становится актуальной проблемой.[5]

Сначала ставится большая и нужная цель, а затем всячески поддерживается вера в ее выполнимость. Главное – настоящие дела, приближающие к выполнению заветной цели.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Гузеев В.В. Образовательная технология: от приема до философии. М.: Сентябрь, 1996.
2. Личностно-ориентированный подход в работе педагога: разработка и использование; под ред. Е.Н. Степанова. М.: ТЦ Сфера, 2004.
3. Головашкина Л. Сдвоенный урок как обмен житейским опытом // Педагогическая техника. 2010. No 1.
4. Ягодко Л.И. Использование технологии проблемного обучения в начальной школе // Начальная школа плюс до и после. 2010. No 1. С. 36-38.
5. ОдилжонРахимжонОглыГуломжонов (2021 г.). СОЦИАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА НА НОВОМ ЭТАПЕ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ. Научный прогресс, 1 (4), 235-242.

HUQUQIY TA'LIMNING DIDAKTIK ASOSLARI

Kutlimurodov Sardorbek Rustamovich
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
sapayev-2017@mail.ru

KIRISH

Didaktika (yunoncha "didakitos" - ko'rsatma berish, "didasko" - o'rganish) - ta'lim va tarbiyaning nazariy asoslarini eng umumiy ko'rinishida ochib beradigan pedagogika fanining bir tarmog'i. Didaktika umumiy ta'lim, kasb -hunar, o'rta maxsus, oliy ta'lim va boshqa ta'lim tizimlarida ta'lim olish va o'qitishning qonuniyatlari va xususiyatlarini o'rganadi"[1]. Ma'lumki, bu so'z birinchi marta nemis o'qituvchisi Volfgang Ratke (1571-1635) asarlarida o'qituvchilik san'atini ko'rsatish uchun paydo bo'lgan. Xuddi shunday, "hammaga hamma narsani o'rgatishning universal san'ati" sifatida Ya.A. Komeniy. Boshida. XIX asr. Nemis tili o'qituvchisi I.F. Herbart didaktikaga ta'limning yaxlit va izchil nazariyasi maqomini berdi. “Didaktikaning asosiy vazifalari V. Rathke davridan beri o'zgarishsiz qolmoqda - muammolarni ishlab chiqish: nimani o'rgatish kerak, qanday o'rgatish kerak, qachon, qaerda, kimga va nima uchun o'qitish kerakligini zamonaviy fan sifatida bunday muammolarni jadal o'rganadi”[2].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Pedagogik va huquqiy didaktika (pedagogik huquqshunoslik) masalalarini to'g'ridan - to'g'ri ko'rib chiqish uchun shuni esda tutish kerakki, didaktika, har xil mualliflarning fikriga ko'ra, boshqa o'rinni egallaydi - ba'zilar didaktikani pedagogikaning bir qismi, boshqa birlari esa, aylangan deb hisoblaydilar. mustaqil ilmiy soha. Didaktika predmeti va didaktika o'rganadigan asosiy munosabatlar bir xil aniqlanmagan.

Didaktika - bu o'qitishni u orqali o'tiladigan ta'lim mazmuni bilan birgalikda o'rganadigan pedagogika fanining bir bo'lagi. Shunday qilib, pedagogik va huquqiy didaktika - bu maxsus yuridik va umumiy yuridik fanlarni o'qitishning umumiy asoslarini, shuningdek, huquqiy ta'lim va huquqiy ongni shakllantirish masalalarini ishlab chiqadigan pedagogikaning bir bo'limi. Buni xususiy "didaktika" (individual fanlarni o'qitish nazariyalari) deb atash mumkin, chunki bu aslida o'quv fanlarini o'qitish nazariyasi, lekin bitta emas, balki o'quv materialining birlashtirilgan mazmuni, uning xususiyatlari, maqsadlar va ta'lim natijalari. fanlar.

Har bir fan, shu jumladan didaktika, o'ziga xos mavzu, ob'ekt, tamoyillar va boshqa asosiy toifalarga ega.

NATIJALAR

Pedagogikadagi sub'ekt va ob'ekt aks ettirilgan (ob'ekt) hodisa va aks ettirilgan (ob'ekt) hodisa sifatida qaraladi. Ob'ekt - bu faoliyat yo'naltirilgan haqiqat sohasi, ob'ekt esa tadqiqot predmeti va tadqiqot ob'ekti o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in bo'lib, ob'ektni o'rganish usulini aks ettiradi. Shunday qilib, pedagogik yurisprudensiyaning ob'ekti hozirgi holatidagi huquqiy ta'limdir. Pedagogik va huquqiy didaktikaning predmeti - huquqiy ta'lim mazmuni va o'quv jarayonini tashkil etish. To'liqroq aytganda, bu mavzu huquqiy ta'limning maqsadlari, mazmuni, naqshlari, usullari, tamoyillarini o'z ichiga oladi.

Didaktika uchun asosiy narsa, psixologiya nuqtai nazaridan, kognitiv munosabat, ya'ni o'quvchining o'quv materialiga munosabati.

Pedagogika nuqtai nazaridan - ikkita faoliyat - ta'lim va ta'lim o'rtasidagi munosabatlar.

O'qitish - bu o'qituvchilarning faoliyati, bu yuqori malakali mutaxassisni - huquqshunosni ham, boshqa mutaxassislikni ham tayyorlash uchun ijtimoiy tajriba, bu holda huquqiy bilimlarni uzatish va talaba shaxsining rivojlanishi bilan bog'liq. chunki hozirgi vaqtda raqobatbardosh mutaxassisning zarur fazilatlaridan biri bu uning yuridik va iqtisodiy bilimlar sohasidagi tayyorgarligidir. O'qitish - bu o'rganayotganlarning faoliyati.

Kognitiv faoliyat aniq maqsadni belgilaydigan maxsus rejaga muvofiq yo'naltirilganda paydo bo'ladigan didaktik o'qitish-o'qitish munosabati.

Pedagogik yurisprudensiya xususiy didaktika sifatida yuridik va umumiy yuridik fanlarni o'qitishda pedagogik amaliyotni asoslash va unga rahbarlik qilishga mo'ljallangan.

MUHOKAMA

Huquqiy fanlarni o’qitish metodikasi fanini o’ziga xos husuiyatlarini o’rganish uni didaktikabilan aloqadorligini namoyon qiladi. Uning quyidagi husuiyatlari mavjud :

1) yuridik fanlarni o'qitish va o'qitish o'rtasidagi bog'liqlik;

2) huquqiy ta'lim va huquqiy ta'limning birligi;

3) talabaning umumiy dunyoqarashining bir qismi sifatida yuridik bilimlarni kasb va sohada va kundalik hayotda qo'llash qobiliyatlari va ko'nikmalarini shakllantirish, shuningdek huquqiy ongni shakllantirish;

4) ta'lim mazmuni - huquqiy ta'lim jarayonida talaba o'zlashtirishi kerak bo'lgan huquqiy bilimlar, ko'nikmalar, ko'nikmalar, munosabatlar, shuningdek, mafkuraviy, axloqiy, estetik g'oyalar;

5) yuridik ta'lim pedagogik va huquqiy didaktika oldida o'rganish ob'ekti va qurilish ob'ekti sifatida paydo bo'ladi;

6) didaktika haqiqiy amaliy faoliyatga asoslangan o'qitish amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan;

7) didaktika o'qitishni ta'limga yo'naltirilgan va ilmiy asoslangan loyihaga muvofiq amalga oshiriladigan ijtimoiy buyurtmani bajarishga qaratilgan ijtimoiy faoliyatning alohida turi deb hisoblaydi[3].

Yuqorida aytib o'tganimizdek, ta'lim mazmuni huquqiy ta'lim jarayonida talaba o'zlashtirishi kerak bo'lgan huquqiy bilimlar, ko'nikmalar, ko'nikmalar, munosabatlar, shuningdek, mafkuraviy, axloqiy, estetik g'oyalardir.

Tarkibga qo'yiladigan talablar: har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishga e'tibor qaratish; ilmiy xarakter; fanning mantiqiyligi va mazmuniga muvofiqligi; sub'ektlararo aloqalarni kuzatish; nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlik; o'quvchilarning yosh xususiyatlariga muvofiqligi; nazariyaning amaliyot bilan birligi.

Huquqiy fanlarda ta'lim mazmuni bir qator hujjatlar bilan belgilanadi:

1. Davlat ta'lim standarti.

2. O'quv dasturi (ta'lim muassasasida o'qiladigan fanlarning tarkibi, ularni o'qish tartibi, ketma -ketligi, soatlar soni va boshqalar).

3. fan bo'yicha namuna va ish dasturlari (tematik rejalashtirish).

Binobarin, pedagogik va huquqiy didaktika nazariy va shu bilan birga normativ va amaliy fan hisoblanadi.

Didaktikaning huquqiy fanlarni o’qitishda quyidagi vazifalari bor:

1) ilmiy -nazariy - haqiqiy o'quv jarayonlarini o'rganish, uning turli tomonlari o'rtasidagi tabiiy aloqalarni bilish, yuridik ta'lim jarayonining tarkibiy va mazmunli elementlarining muhim xususiyatlarini ochib berish;

2) me'yoriy -amaliy - ta'lim mazmunini o'zgaruvchan maqsadlarga muvofiqlashtirish, o'qitish tamoyillarini o'rnatish, o'qituvchilar uchun maqbul imkoniyatlarni aniqlash, yangi ta'lim texnologiyalarini loyihalash va h.k.

Zamonaviy didaktika doimo rivojlanib bormoqda. U shakllanish va uzluksiz yangilanish jarayonida.

Pedagogik jarayonni tashkil etishga ta'sir ko'rsatadigan yuridik fanlar bo'yicha o'quv materiallarining mazmuni va tanlovini tuzishning bir qancha nazariyalari mavjud.

O'quv jarayoni qanday tushunilganiga qarab uchta didaktik tushunchani ajratish mumkin:

1) an'anaviy - dominant rolni o'qitish, o'qituvchining faoliyati (Ya. A. Kamenskiy, Pestalotsi, Herbart), o'qitish tuzilishi - taqdimot, tushunish, muloqot, qo'llash;

2) pedotsentrik - o'quvchining asosiy faoliyati o'qitishdir (D. Devi, G. Kershenshteyn va boshqalar). Pedagogik jarayon bolaning qiziqishlari, ehtiyojlari va qobiliyatlari asosida qurilishi kerak, bolalarning aqliy qobiliyatlari va turli ko'nikmalarini rivojlantirishga intiladi. Talabalarning bilim olishlari ularning o'z -o'zidan paydo bo'lgan faoliyati davomida sodir bo'ladi, ya'ni. harakatlar orqali o'rganish;

3) didaktikaning zamonaviy tizimi - o'qitish va o'qitish o'quv jarayonini tashkil qiladi.

XULOSA

Demak, huquq ta’limi fanini didaktik asoslari va uni o’rganish, bo’lajak huquq fani o’qituvchilariga ularni o’rgatish fanni o’qitish saramardorligiga, yoshlarda huquqiy ong va madaniyatni rivojlansihida va jamiyatda shu orqali jamiyatda qonun ustuvorligigaerishish mumkin. Shuningdek, huquq ta’limi fanining didaktik jihatlarini qonuniyat va tamoyillarni aks etishini o’rganish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Педагогика / Под ред. С.П. Баранова и др. - М., 1996. С. 251.
2. Оконь В.А. Введение в общую дидактику. - М., 1990.
3. Abdullaeva Q.A., Safarova R.G'., Bikbaeva N.U, Baxramov. Boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standarti. Boshlang'ich ta'lim jurnali №6 -2010 y.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТАЛАБАЛАРИДА АХЛОҚИЙ БУРЧНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АМАЛИЙ АҲАМИЯТИ

Султанов Оғабек

Ўзбекистон миллий университети тадқиқотчиси

sapayev-2017@mail.ru

Аннотация: Бугунги кунда таълим инсон фаолиятининг барча соҳаларига янги технологияларни жорий этиш, рақобат бардошлиликини ошириш, турмуш даражасини кўтаришнинг муҳим шартига айланиб бормоқда. Шунингдек, хулоса қисмида муаллифнинг мавзуга доир фикр-мулоҳазалари келтирилади.

Калит сўзлар: режали иқтисодиёт, қадрлар тайёрлаш миллий дастури,масъулият, меҳнат бозори, ижтимоий кўникма, инновацион иқтисодиёт.

КИРИШ

Олий таълимнинг ижтимоий масъулияти кўп жиҳатдан ҳар бир инсоннинг тез ўзгарувчан меҳнат бозорида харидоргир бўлиб қолиши, ривожланиб бораётган инновацион иқтисодиётда тўлақонли иштирок этиши ва шу йўл билан ўз фаровонлигини ҳамда умуман жамият фаровонлигини таъминлаш имконини берадиган малакавий ва ижтимоий кўникмалар олишидан иборатдир. Кўпгина мамлакатларда олий мактабнинг ошиб бораётган ролини ҳисобга олган ҳолда уни ривожлантириш стратегияси миллий стратегия устуворликлари билан белгиланади ва у олий таълим сифатини ошириш ҳамда униолиш имкониятини кенгайтиришга йўналтирилгандир[1].

Ўзбекистонда бозорислоҳотларининг бошланиши режали иқтисодиёт шароитида кадрлар тайёрлашга йўналтирилган ҳамда давлат нафақат кадрлар тайёрлашга бўлган эҳтиёжнинг майда икир-чикирларини, балки таълим шакли, услубива ғоясини ҳам белгилаб берадиган тизимни жиддий қайта қуришни тақозо этди. Янги шароитлар олий маълумотли мутахассисларни тайёрлаш тузилмаси, уларнинг билим вакўникмаларига бўлган талабни ўзгартирди. Эндиликда янги билимларни амалдақўллай оладиган, муайян касб соҳасидаги инновацион имкониятлар кўламини тушуна
оладиган кадрларга талаб юқори. Булар нафақат жорий хўжалик ва ишлаб чиқариш масалаларини малакали ҳал қиладиган, балки тўғри қарор қабул қила оладиган таҳлилий қобилиятга эга, юқори даражали мутахассислар бўлиши лозим.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ўзбекистоннинг замонавий индустриал дунёга қўшилишга интилиши ундан тез ўзгариб турувчи меҳнат бозори эҳтиёжларига мослашишга қодир бўлган олий таълим тизимини яратишни қатъий талаб қилди. Олий ўқув юртларини ривожлантириш ва улар томонидан сифатли таълим хизматлари кўрсатилишини рағбатлантирувчи рақобатни кучайтириш заруратга айланди.

1997-йилда таълимнинг барча соҳаларини, шу жумладан олий таълимни ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари ва босқичларини белгилаб берган.Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури (КТМД) қабул қилинди. Бироқ бугунги кунда олий таълимнинг давлат томонидан кенг бошқарилаётганлиги ва рақобатнинг йўқлиги олий ўқув юртларида таълим потенциалини яхшилашга ёрдам бериши мумкин бўлган таъсирчан рағбатлантириш воситалари ва омиллари яратилишини жиддий қийинлаштирмоқда. Буларнинг барчаси ўқув юртларининг меҳнат бозори эҳтиёжларига тезкор ва

мослашувчан жавоб беришига тўсқинлик қилмоқда.Ушбу таҳлилийда янги молиялаштириш манбаларини сафарбар этиш асослаб берилади, олий ўқув юртларининг мустақиллигини кенгайтириш ва рақобатни ривожлантириш масалалари кўриб чиқилади. Шу билан бир қаторда қонунчиликдаги хусусий олий ўқув юртлари ташкил этишни чекловчи айрим қарама-қаршиликларни бартараф этиш таклиф этилмоқда; олий ўқув юртларига қабул қилиш механизмини ислоҳ қилиш ва олий ўқув юртлари ва колатини кенгайтириш таклифлари киритилмоқда[2].

Ташкилий, молиявий ва таълим соҳаларида кўрилаётган чоратадбирларга қарамай, Ўзбекистон олий мактаби бугунги кунда меҳнат бозорининг янги талабларига мос келадиган малакали инсоний ресурсларни тайёрлашни тўлиқҳажмда таъминлаб бера олмаяпти.

Ижтимоий тадқиқот доирасида тадбиркорлар ўртасида ўтказилган сўровнатижалари шуни кўрсатдики, мамлакатнинг иқтисодий йўналишдаги олий ваўрта-махсус таълим муассасалари битирувчиларининг тайёргарлик даражасисўралган респондентларнинг фақат 18,2 фоизини, техник мутахассисликларбўйича 18,6 фоизини, юридик таълим бўйича 17 фоизини, ахбороттехнологиялари бўйича 28,9фоизини тўлиқ қондиради[3].

Ўзбекистонда таълим тизимини ислоҳ қилиш жараёнида ижобий чет эл тажрибасига таянган ҳолда васийлар ва кузатиш кенгашларини ташкил этиш йўли билан аста-секин таълим муассасаларини жамоатчилик томонидан бошқариш тизими жорий этилмоқда. Уларнинг таркиби, Низомга мувофиқ таъсисчи ташкилотлар, маҳаллий ҳокимият идоралари, тадбиркорлар доиралари, жамоатчилик ташкилотлари, жамғармалар ва ҳомийлар таркибидан шакллантирилиб, олий ўқув юртлари улар орқали ўз муаммоларини мустақил равишда ҳал қилишлари мумкин. Бугунги кунда бундай Кенгашлар Самарқанд Давлат университети, Навоий тоғ институти, Тошкент давлат техника университети ва бошқа айрим олий ўқув юртларида мавжуд. Вазирлар Маҳкамасининг алоҳида қарори билан Тошкент Давлат университети Ўзбекистон Миллий университетига айлантирилган ҳамда унга айрим ташкилийва молиявий масалаларни мустақил ҳал қилиш борасида қатор ваколатлар берилган. Бу қисман мустақиллик йўлидаги дастлабки ва ҳозирча ягона қадамдир.

НАТИЖА

Ўзбекистонда 2001/2002- ўқув йилидан бошлаб тижорат банклари томонидан республика олий ўқув юртларида тўлов-шартнома асосида таълим олаётган талабаларга таълим кредитларини бериш амалга жорий этилган . Бунда тижорат банкларига кредитларни уларнинг асосий суммасини ўқув юртини тамомлагандан сўнг тўлаш каби имтиёзли давр билан бериш; таълим кредитлари бўйича фоиз ставкаларини Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасидан юқори бўлмаган миқдорда белгилаш тавсия қилинган.

Бугунги кунда Ўзбекистонда таълим кредитларини ажратиш "Ўзсаноат қурилиш банк", "Ипотека банк", "Агро банк", "Ипак йўли" банки, "Алоқа банк", "Траст банк", шунингдек айрим кредит уюшмалари томонидан амалга оширилмоқда. Амал қилиш муддати: бакалавриат учун 10 йил, магистратура учун 5 йил. Таълим учун кредитни талабадан ташқари унинг отаоналари

ёки васийлари ҳам олиши мумкин. Бироқ Ўзбекистон олий ўқув юртларида таълим кредитларидан фойдаланган талабалар сони турли маълумотларга кўра, ўқиётган талабалар сонининг 10 фоиздан камроғини ташкил қилади. Бу энг аввало кредит бўйича ўзгарувчан, бироқ умуман олгандаюқори бўлган фоиз ставкаси йилига 14 фоиз, кредит қайтарилишининг таъминоти ҳақидаги ҳужжат, бошқача қилиб айтганда гаров тақдим этиш зарурлиги ва асосий қарзни қайтариш муддати жуда қисқа олий ўқув юртини тамомлагандан кейин 3 ойни ташкил этиши билан боғлиқдир[4].

МУҲОКАМА

Олий таълим асосий расмий хусусиятларига кўра, ЮНЕСКОнинг Бош конференцияси томонидан 1997-йилда қабул қилинган Таълимни Халқаро Стандарт таснифлаш (ТХСТ) томонидан тавсия этилган стандартларга жавоб беради. ТХСТ таққослама кўрсаткичларни тўплаш, қайта ишлаш ва таҳлил қилиш воситаси ҳисоблангани ҳолда миллий таълим моделларини ислоҳ қилишда тўғрилаш, баъзан эса ўзгартириш ва тузатишлар киритишга ёрдам беради. Маълумки, икки асосий йўналиш: таълим босқичи ва таълим соҳаси бўйича тавсифланадиган таълим дастурлари халқаро таснифлашда ҳисоб бошлаш бирлиги сифатида чиқади .Тадқиқотларда Япония, шунингдек “Осиё йўлбарслари” ҳисобланган тўртта бошқа мамлакат (Жанубий Корея, Тайвань, Сингапур ва Гонконг)нинг таълим тузилмаси ва таркибига алоҳида эътибор қаратилади. Уларнинг жаҳонбозорига шиддат билан кириб бориши кўп жиҳатдан устуворликларнинг тўғри танлангани билан изоҳланади. Унчалик катта бўлмаган ҳудудларга эга бўлган, бирон-бир фойдали қазилма заҳиралари мавжуд бўлмаган бир шароитда давлатлар таълимга маблағ сарфлади.

ХУЛОСА

Ушбу мамлакатлар ҳукуматларининг фикрича, фақат юқори маълумотли кишигина ўзининг ақлий қобилияти ва янгиликка интилиши билан мамлакатни камбағаллик ва техникавий қолоқликдан шиддатли ривожланишга олиб чиқиши, “иқтисодий мўъжиза” яратишга қодирдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Назарова Ҳ.М., Тўрақулова Р. Оила – соғлом ижтимоий муҳитмаскани. / Ёшлар муаммолари ва уларнинг ечими: ҳолат ва истиқбол.Т.: Ёшлар муаммолари институти. 2003.

2. “Олий таълим: Ўзбекистонда тизимни ривожлантириш ва ислоҳ қилиш босқичлари” номли таҳлилиймаълумотномада «IndexInfo» таҳлилий шарҳи, Иқтисодий тадқиқотлар маркази (ИТМ)нинг “Олий таълимсифатини таъминлашнинг миллий тизимлари”, 2009й., (кейинги ўринлардаги изоҳларда ИТМнинг таҳлилийшарҳи, 2009й), БМТнинг “Ўзбекистонда таълим: талаб ва таклиф мувозанати” н БМТРД (www.undp.uz) ва ИТМ (www.cer.uz) сайтларида жойлаштирилган.

3. Ўзбекистон тадбиркорлари: муаммолар,фикрлар, ижтимоий портрет ижтимоий тадқиқоти, ИТМ, 2006.

4. Худоёров У. Маънавий мезонларга янгича ёндошув. // Мулоқот,Тошкент, 1998, 4-сон.

ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИДА ДЕПОНИРОВАНИЯ ИНСТИТУТИНИНГ ЖОРИЙ ҚИЛИНИШИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Пўлатов Азизхон Саидакбарович
Судьялар олий мактаби таянч докторанти

Аннотация: Мазкур мақолада сўроқ қилиш институтига оид жиноят-процессуал қоидалари ўрганилган. Унинг қиёсий ҳуқуқий таҳлил келтирилган, бу далилларни депонирования қилишнинг турли ҳуқуқий режимларининг хусусиятларини аниқлаш имконини беради. Одил судловни қўллаб-қувватловчи гувоҳ иштироки самарадорлигини оширишга қаратилган амалдаги жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш бўйича таклифларни асослаб берилган. Гувоҳларни кўрсатувларини депонирования қилиш институтини жорий этиш таклиф этилади.

Калит сўзлари: жиноят-процесси, исботлаш процесси, жабрланувчи ва гувоҳларни кўрсатаву, депонирование, суд тергови, дастлабки тергов.

ОСОБЕННОСТИ ВВЕДЕНИЯ ИНСТИТУТА ДЕПОНИРОВАНИЯ В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО.

Аннотация: В статье исследованы уголовно-процессуальные положения касающиеся института допроса. Представлен его сравнительно-правовой анализ, который позволяет выявить особенности различных правовых режимов депонирования доказательств. Обосновывает предложения по совершенствованию действующего уголовно-процессуального законодательства, направленные на повышение эффективности участия свидетеля, содействующего правосудию. Предлагается введение института депонирования свидетельских показаний.

Ключевые слова: уголовный процесс; процесс доказывания; показания потерпевшего и свидетеля; депонирование; следственный судья; предварительное расследование.

FEATURES OF THE INTRODUCTION OF THE INSTITUTION OF DEPOSITING INTO CRIMINAL PROCEDURAL LAW.

Abstract. The article examines the criminal procedural provisions concerning the institution of interrogation. Its comparative legal analysis is presented, which makes it possible to identify the features of various legal regimes for the deposition of evidence. The author substantiates proposals for improving the current criminal procedural legislation aimed at increasing the effectiveness of the participation of a witness who promotes justice. The introduction of the institution of deposition of evidence is proposed.

Key words: criminal procedure; evidence process; victim and witness testimony; deposit; investigating judge; preliminary investigation.

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида амалга оширилган кенг кўламли ислоҳотлар миллий давлатчилик ва суверенитетни мустаҳкамлаш, хавфсизлик ва ҳуқуқ-

тартиботни, давлатимиз чегаралари дахлсизлигини, жамиятда қонун устуворлигини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик муҳитини таъминлаш учун муҳим пойдевор бўлди. Халқимизнинг муносиб ҳаёт кечириши, фуқароларимизнинг бунёдкорлик салоҳиятини рўёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитлар яратилди.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш, унинг шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилиш, суд ишларини юритишнинг барча босқичларида тарафларнинг тортишув тамойили қўлланилишини янада кенгайтириш ҳамда ушбу соҳада халқаро стандартлар ва илғор хорижий тажрибани жорий этишга қаратилган бир қатор қонун ҳужжатлари қабул қилинди.

Шу билан бирга, суд-тергов амалиётини таҳлил қилиш ва фуқаролар мурожаатларини ўрганиш натижалари жиноят процессида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини таъминлаш бўйича механизмлар тўлиқ ишга солинмаганлигидан, шунингдек, қонунчиликда жиноят ишларини тергов қилиш бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ваколатларини аниқ белгилаш билан боғлиқ бўшлиқлар мавжудлигидан далолат бермоқда.

Мамлакатимизда жиноят ишларини тергов қилиш фаолиятини халқаро стандартлар ва илғор хорижий тажрибани инобатга олган ҳолда яхшилаш, қонун устуворлиги ва жавобгарликнинг муқаррарлиги принципларини рўёбга чиқариш, жиноят-процессуал қонунчилигини янада такомиллаштириш, шунингдек, 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида[26] белгиланган вазифаларни изчил амалга ошириш мақсадида, Мамлакатимиз Президенти Ш. Мирзиёев томонидан, “Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғриси”да Фармони қабул қилинди.[27] Ушбу, Фармонда, суд-тергов фаолиятини янада такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари бири этиб, жиноят ишини судга қадар юритиш босқичида гувоҳ ва жабрланувчини оғир касаллиги ёки узоқ муддатга чет давлатга чиқиб кетиш зарурати туфайли кечроқ сўроқ қилиш имконияти бўлмаган тақдирда, уларнинг кўрсатувларини гумон қилинувчи, айбланувчи, жабрланувчи, гувоҳ, прокурор ёки адвокатнинг илтимосномасига кўра суд томонидан тарафларнинг иштирокида олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш (депонирование) тартибини жорий қилиш бўйича фикрлар илгари сурилди.[28]

Демак, бугунга келиб, жиноят-процессида кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш (депонирование) масаласини ҳар томонлама ўрганиш ва гувоҳлик кўрсатувини бериш институти таркибидаги барча элементларни ҳар томонлама таҳлил қилиш

[26] **2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси.** Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 31.07.2018 й., 06/18/5483/1594-сон; 11.12.2019 й., 06/19/5892/4134-сон.

[27] “Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғриси”даги ЎзР Президенти Фармони. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.08.2020 й., 06/20/6041/1151-сон.

[28] “Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғриси”даги ЎзР Президенти Фармони. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.08.2020 й., 06/20/6041/1151-сон.

долзарблигини кўрсатади. Юқорида айтилганлар ҳуқуқий тартибга солиш зарурлигини тасдиқлайди.

Қоида тариқасида, жиноят-процессида депонирования – бу жиноят иши иштирокчилари томонидан судгача бўлган процесс босқичидаги кўрсатмалари тушунилади, агар уларни кейинчалик сўроқ қилиш объектив сабабларга кўра ишни судга қадар юритиш ёки суд муҳокамаси чоғида кейинчалик сўроқ қилиш мумкин бўлмай қолади деб тахмин қилиш учун асослар мавжуд бўлганда йўл қўйилади.[29]

2021 йилда Ўзбекистон Республикасида ушбу соҳада бир қатор фундаментал норматив ҳужжатлар, шу жумладан янги Жиноят-процессуал кодекси қабул қилиниши кутилмоқда. Оҳирги муҳим янгиликлардан бири бу, Жиноят-процессуал кодексига депонирования институтини жорий қилинишидир.[30]

Шу таъкидлаш лозимки, судья қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш ёхуд қамоқда сақлаш ёки уй қамоғи муддатини узайтириш масалалари билан боғлиқ илтимоснома, шикоят ва протестни эҳтиёт чорасини қўллаш тўғрисида ажрим чиқарган судни албатта хабардор қилган ҳолда кўриб чиқиш; шахсни тиббий муассасага жойлаштириш ҳақидаги ёки айбланувчининг тиббий муассасада бўлиши муддатини узайтириш тўғрисидаги, яъни инсон ва фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларини чекловчи тўғрисидаги қарор қабул қилиш функциясини амалга оширувчи суд ҳокимияти мансабдор шахси ҳисобланади.[31] Айнан, судьяга гувоҳ ва жабрланувчини (фуқаровий даъвогарни) ишни судга қадар юритиш босқичида кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаб (депонирования) қўйиш вазифаси юклатилган.[32]

Гувоҳларнинг кўрсатмалари далилларнинг бир тури бўлиб,[33] уларсиз жиноят ишини кўриб чиқиш мумкин эмас.

Терговнинг ахборот базасини шакллантириш нуқтаи назаридан сўроқ қилиш энг муҳим тергов ҳаракатлардан биридир. Сўроқни муваффақиятли амалга ошириш учун терговчи қандай маълумотларни ва қандай усул ва воситалар билан олишни тасаввур қилишни аниқ тушуниши керак.

Ўзбекистон Республикасида гувоҳларни сўроқ қилиш ва чақириш Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси 10-бобида белгилаб қўйилган.

Аммо, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси 12^1-бобига кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш (депонирования) институтини жорий қилиниши далиллар тўплаш назарияси ва амалиётига янгича ёндашув талаб этди.

Кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш босқичидаги сўроқ қилиш Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси 12-бобида кўрсатилган гувоҳ ва жабрланувчини сўроқ қилиш тартибидан фарқли равишда ажралиб туради. Аввалом бор, сўроқнинг дастлабки, қўшимча ва такрорий, илмий-техник воситалар фойдланаган ҳолда, юзлаштириш, судга қадар юритиш босқичида ёки суд муҳокамаси

---

[29] Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси. – Т.: Ўзбекистон, 2018. 121^2-модда.
[30] 12^1-боб Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 18 февралдаги ЎРҚ-675-сонли Қонунига асосан киритилган – Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 18.02.2021 й., 03/21/675/0126-сон.
[31] Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси. – Т.: Ўзбекистон, 2018. 29-модда.
[32] Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси. – Т.: Ўзбекистон, 2018. 12^1-боб.
[33] Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси. – Т.: Ўзбекистон, 2018. 81-модда.

чоғида кейинчалик сўроқ қилиш мумкин бўлмай қолиши ва вояга етмаганни сўроқ қилишнинг ўзига хос хусусияти билан ажралиб туради.

В.В. Кальницкий гувоҳни (“классик” терговда сўроқ қилиш) (депонирования) сўроқ қилиш қуйидаги белгилар билан фарқларга ажратган:

- гувоҳни кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш судья томонидан амалга оширилиши;

- анъанавий сўроққа тўғри келмаслиги (гувоҳга гумонланувчи, айбланувчи ва унинг ҳимоячиси томонидан савол бераолмаслиги, юзлаштиришда иштирок этаолмаслиги);

- гувоҳларни кўрсатмаларни олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш судья томонидан “консервалаб қўйилган” далил манбаи сифатида текширилади ва баҳоланади;

- судга қадар иш юритиш босқичида суриштирувчи ва терговчи томонидан сўроқ қилиш йўл қўйилмайди.

Депонирования тергов процессидан ташқарида далилларни олишга имкон беради, бу, албатта, процессуал далилларни олиш бўйича тергов монолополиясини сусайтирали ва суд олдидан томонларнинг тенглисизлигини баъзи даражаларда оширишга ёрдам беради.

Шу ҳақда, Ч.Д. Кенжетаев таъкидлаганидек, судга қадар олинган депонирования келгусида салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. Яъни депонирования ва бошқа шахсларнинг кўрсатмаларда қарама-қаршиликлар мавжудлиги ҳамда депонентнинг янги кўрсатувлари мавжудлиги туфайли айбланувчи жиноий жавобгарликдан қутилиб қолиш имконини ишора қилмоқда.[34]

Шу билан бирга, депонирования гувоҳларнинг ва жабрланувчининг манфаатини ҳимоя қилиб, бироқ одил судлов манфаатларидан устун қўяди.

Кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш бевосита, ҳимоячилар, вакиллар ва прокурорни жалб қилган ҳолда ошкоралик, томонларнинг иштироки, уларнинг тенглиги ва тортушувчанлик шароитида олинган кўрсатувларнинг ишончлигига ва қабул қилиниши кафолатлари билан таъминланиши лозим.[35]

Бизнинг фикримизча, иккита нуқтаи назар четда қолмоқда: биринчидан, ишнинг натижаси билан манфаатдор иштирокчилар ва уларнинг вакиллари исбот қилиш субъектлари рўйҳатидан чиқарилди. Иккинчидан, далиллар генезиси ва юридик фактларнинг шаклланишида суд омилига эътиборсиз қолдирмоқда.

Гарчи, иш бўйича далилларни судгача аниқлаш тартиби судга тайёргарлик кўришда муҳим рол ўйнаса ҳам, унинг бошқа мақсадлари ҳам бор. Биринчидан, суд жараёни бошланишидан олдин барча фактик маълумотларга эга бўлиш даъво талабларини ва даъвогарларнинг кучли ва заиф томонларини янада аниқроқ баҳолашга ёрдам беради. Шунинг учун қарама-қарши томоннинг иш материаллари билан танишиб чиқиш, томонларга низони ҳал қилишга ёрдам бериши мумкин. Иккинчидан, агар суд жараёнини у ёки бу тарзда ўтказиш зарур бўлса, судгача далилларни аниқлаш процессидан кейин бу осонроқ ва адолатли бўлади.[36]

---

[34] Кенжетаев Ч.Д. Особенности депонирования показаний в уголовном процессе Республики Казахстан. Уголовное право и уголовный процесс. 2016. № 2 (43). С. 43-46.

[35] *Кальницкий В. В.* Следственные действия. – Омск, 2003. – С. 4.

[36] *Бернам У.* Правовая система США. М., 2006. Вып. 3. С. 395.

Дарҳақиқат, гувоҳ ва жабрланувчи томонидан берилган кўрсатувларни (депонирования) қайта кўриб чиқиш имкони бўлмайди ҳамда қарама-қарши томонга (гувоҳга ва жабрланувчига) қарши эътирозлар, қарши фикрлар, саволлар, талаблар (юзлаштириш, таниб олиш, эксперимент) каби жиноят-процессуал ҳаракатлар амалга ошириш имконияти мавжуд бўлмайди.

Судга қадар далилларни аниқлаш процессининг мақсади, келгусида қарама-қарши томондан айбига иқрорликни олишдир ҳам ҳамда ушбу кўрсатувлар суд тергови давомида унга қарши ишлатилиши мумкин.[37]

Исбот қилиш жараёнида тортушувчанлик субъектининг мавжуд эмаслиги; объектив ҳақиқат йўқ, ҳар бир томон ўз ҳақиқати мавжуд; томонларнинг ҳар бири ўз манфаатлари ҳақида ғамхорлик қилади, бу фактларни бир томонлама ёритилишини ва натижаларнинг нисбийлигини олдиндан белгилаб беради.

Аммо, суд фактори далилларнинг тўғрилигини ва ундан чиқарилган хулосаларнинг тўғрилини тасдиқлаш учун ҳам жуда муҳим саналади. Демак, қайси манбадан олинишидан қатъи назар суд томонидан процессуал қарор қабул қилинади.

Тортушувчанлик институти одил судловни, шаффофликни таъминлаш, қонунларни қўллаш соҳасидаги долзарб воқеалар маъносини аниқлаш учун рақобат муҳитини ва мақсадга самарали эришиш учун имкон беради.

А.С. Алексендров юқоридаги фикрларни тарафдори ҳисобланиб, унинг фикрича исботлашда тортушувчанлик одил судловни таъминлайди. Агар бир томон тақдим этган далил қарама-қарши томонидан текширилса ва танқид қилинса ва охир-оқибат судья томонидан ишончли қарор қабул қилишга ёки қабул қилмасликка олиб келади.[38]

Факт судьянинг ички ишончи маҳсули натижасида шаклланади “факт – судьянинг бошида”, улар “ фактлар - судда томонларнинг нутқи натижасида шаклланади”.[39]

Дарҳақиқат, тарафларнинг тортушувчанлик насижасида ҳақиқий фактлар шаклланади. Суд жараёнида олинган фатклар, жиноят иши бўйича икки томонга даҳлдор бўлган жиноят-процессуал қарорлар қабул қилишга асос бўлиши мумкин.

Шуни таъкидлаш лозимки, жиноят-процессуал қонунчилигига депонирования институтини киритилиши айбланувчига айбловларни рад этиш ва судда ёки терговда унга қарши кўрсатма бераётган шахсларга саволлар бериш ва эътирозлар билдириш имкониятидан маҳрум қилмоқда.

“Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Конвенцияда жиноят содир этган ҳар бир айбланувчига унга қарши кўрсатма берган гувоҳларни сўроқ қилиш ёки ушбу гувоҳларни сўроқ қилиш ҳуқуқига эга бўлиш ва унга қарши кўрсатма берган гувоҳлар билан бир хил шароитда унинг фойдасига гувоҳларни чақириш ва сўроқ қилиш ҳуқуқига эгадир.[40]

---

[37] *Santini K.* What are examinations for discovery? URL: http://www.kellysanti ni.com/litigation/e/guide-discovery.php.

[38] Александров А.С., Хмельницкая Т.В. К вопросу о формировании судебного доказательства в уголовном процессе // Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы: сборник научных трудов. 2012. № 2 (32). С. 33—40.

[39] Александров А.С., Бостанов Р.А. Использование производных доказательств в уголовном процессе: монография. М., 2013. С. 12—13; 5, с. 211.

[40] “Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Конвенция. г. Рим, 4.XI.1950 г.

Бундан ташқари, хориж тажрибасини ўрганиш тадқиқот ишимизга ҳамда қонун чиқарувчига ҳам фойдали бўлиши мумкин.

А.С. Гамбаряннинг фикрича, Америка Кўшма Штатларда “судга қадар далилларни ошкор қилиш” фуқаролик ишларида қўлланилади, аммо жиноят ишларида бу чекланган, чунки айбланувчи гувоҳлик бермаслик ҳуқуқига эга. Қарама-қарши томонни ва унинг гувоҳларини жиноят иши бўйича ўзларининг билганларини ошкор қилишдан анча олдин мажбурлаш учун судгача “далилларни бериш” тартибини ўрнатиш мумкин. “Жиноят иши бўйича далилларни ошкор қилиш” процедураси давомида адвокатлар одатда судда кўрсатув бериш учун чақириладиган барча гувоҳларнинг кўрсатмаларини тинглайдилар. Жиноят иши бўйича “жиноят иши бўйича далилларни ошкор қилиш” тартиби чекланган. Судланувчилар ўзларини айблашдан ҳимоя қилиш ҳуқуқлари туфайли суд бошланишидан олдин гувоҳлик бермаслик ёки бошқа усул билан маълумот беришлари шарт эмас. Ушбу процедурани амалга оширишда томонлар иш бўйича ҳар қандай маълумотга эга бўлган ҳар қандай шахсдан (асосан қарама-қарши томондан), ушбу маълумотларни қасамиёд билан тақдим этишни ва баён қилишни талаб қилишга ҳақлидирлар. Тортушувчанлик одил судлов принципига мувофиқ, “судга қадар далилларни ошкор қилиш” кўп ҳолларда тарафларнинг адвокатлари томонидан суд ёки судьядан мустақил равишда амалга оширилади.[41]

Айрим олимларнинг фикрича кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш институтини “шахсий далиллар” тушунчасига киритиш лозимлигини ҳам айтиб ўтадилар.[42]

Афсуски, бугунги кунда жиноят-процессуал кодексида вояга етмаган жабрланувчилар ва гувоҳларга психотравматик таъсирини олдини олиш бўйича депонирования учун асослар ҳали батафсил тартибга солинмаган. Авваламбор, жинсий дахлсизлик соҳасидаги жиноий ишларда жабрланган вояга етмаганларнинг тўғрисида гап кетади.

Эстония жиноят-процессуал кодексида вояга етмаган гувоҳ ва жабрланувчиларнинг кўрсатувларни олдиндан мустаҳкаблаб қўйиш (депонирования) қоидаларига ўзгача ёндашилган. Эстония ЖПК 69[1], 70 моддалирага мувофиқ агар:

ўн ёшга тўлмаган гувоҳ ва такрорий сўроқ унинг психикасига салбий таъсир қилиниши мумкин;

ўн тўрт ёшга тўлмаган гувоҳ ва сўроқ қилиш оилавий зўравонлик ёки жинсий зўровонлик муносабат билан боғлиқ бўлса;

гувоҳнинг нутқи ёки ҳиссий нуқсони, ақлий қобилиятсизлиги ёҳуд руҳий касалликка чалинганлиги (асаб тизими билан боғлиқ касалликлар).[43]

Қозоғистон Республикаси ЖПК 369 ва 370-моддаларида жабрланувчи ва гувоҳларни кўрсатувларни депонирования қилиш судья ва тарафларнинг иштирокида ошкора тортушувчанлик шароитида ҳамда томонларнинг тенг ҳуқуқлилиги асосида ўтказилиши мустаҳкамлаб қўйилган.

---

[41] А.С. Гамбарян. Правовые режимы депонирования доказательств (показаний) и их специфика в уголовном процессе Республики Армения. Судебная власть и уголовный процесс. 2016. №1.

[42] Конева С.И. Допросы в уголовном суде: монография / под науч. ред. А.С. Александрова. Н. Новгород, 2013.

[43] Уголовный-процессуальный кодекс Эстонской Республики. Вступил в законную силу 01.07.2004.

Шу билан бирга, кўрсатувларни депонирования қилиш илмий-техникавий воситаларида қайд қилган ҳолда амалга оширилади. Қозоғистон Республикаси ЖПК 371-моддасига мувофиқ вояга етмаган гувоҳ ва жабрланувчини кўрсатувларини депонирования қилиш унинг қонуний вакиллари ва педагог иштирокида амалга оширилади.[44]

Дарҳақиқат, илмий-техник тараққиёт жамиятнинг энг хилма-хил жиҳатларига таъсир қилади. Ҳақиқатдан ҳам янги техник воситалар аста-секинлик билан жиноят-процессида амалий қўлланишини номоён қилмоқда. Бинобарин сўроқ қилиш тактикасига таъсир кўрсатмоқда ва тўпланган амалиётга янгича қарашга имкон беради.

Шу муносабат билан, гувоҳни сўроқ қилиш ва кўрсатмаларни қайд қилишга тайёргарлик кўриш тартибини тартибга солиш далилларнинг қабул қилиши ва ишончлилигини кафолатлаш нуқтаи назаридан ҳам, ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш нуқтаи назаридан ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

Хорижий мамлакатлар жиноят-процессуал қонунчилигида депонирования институтини ўрганиш, замонавий давлатларнинг миллий қонунчилигида исботлаш институтининг янги стандартларини яратади.

А. Гамбарян, айбланувчининг айбига иқрорлиги тўғрисидаги кўрсатувларни суд томонидан депонирования қилиш, ҳуқуқни қўллаш амалиётида энг мақбул далиллар шаклланишига ёрдам бериши мумкинлигини айтади. Ушбу депонирования институтини амалиётда қўллаш орқали, мақбул далиллар шаклланишига тахмин қилиш мумкин.[45]

Гипотетик нуқтаи назардан, жиноят иши бўйича айбланувчининг ҳаёти учун хавфли бўлган ҳолатларда (уюшган жиноятчиликда ёҳуд жабрланувчи томонидан қасос олиш ҳолатларида) йўл қўйилиши мумкин. Бундай имкониятни истисно қилиб бўлмайди. Албатта, айбланувчини айбга иқрорлигини депонирования қилиш агар объектив сабабларга кўра ҳаётига ёҳуд соғлиғига реал хавф бўлганда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Иккинчи томондан эса, айбланувчини айбга иқрорлигини депонирования қилиш қўшимча ҳимоя воситаси сифатида ҳамда терговчи томонидан кўрсатувларни қалбакилаштиришнинг олдини олишда муҳим рол ўйнаши мумкин. Айрим қарама-қарши томон буни аксини ҳам айтмоқда.[46]

Юқоридагилардан хулоса қилиб, жиноят-процессуал кодексининг айрим моддалари қуйидаги таҳрирда баён этилса мақсадга мувофиқдир.

3-боб. ЖИНОЯТ ИШИНИ ЮРИТИШГА МАСЪУЛ БЎЛГАН ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИ ВА МАНСАБДОР ШАХСЛАР

29-модда. Суднинг ваколатлари

---

[44] Уголовный-процессуальный кодекс Республики Казахстан. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.06.2021 г.)

[45] Гамбарян А., Симонян С. Судебное депонирование признательных показаний обвиняемого (необходимость и угрозы) // Расследование преступлений. 2015. № 2 (8) С. 80.

[46] Меликян Р. «Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения написан с нуля» Квадрат. Интервью. : http://www.hraparak.am/?p=41259&l=am/qrdaty+grvel+ e+zroyic (04.11.2013).

Суднинг ваколатларига: қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш ёхуд қамоқда сақлаш ёки уй қамоғи муддатини узайтириш масалалари билан боғлиқ илтимоснома, шикоят ва протестни эҳтиёт чорасини қўллаш тўғрисида ажрим чиқарган судни албатта хабардор қилган ҳолда кўриб чиқиш; паспортнинг (ҳаракатланиш ҳужжатининг) амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисидаги илтимосномани кўриб чиқиш айбланувчини лавозимидан четлаштириш тўғрисидаги, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш ҳақидаги ёки айбланувчининг тиббий муассасада бўлиши муддатини узайтириш тўғрисидаги, мурдани эксгумация қилиш ҳақидаги, почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш тўғрисидаги илтимосномаларни кўриб чиқиш; прокурорнинг амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисидаги ёки жиноят ишини тугатиш ҳақидаги ёхуд маҳкумни жазодан озод қилиш тўғрисидаги илтимосномасини кўриб чиқиш; прокурорнинг гувоҳ, жабрланувчи ва *айбланувчининг* (фуқаровий даъвогарнинг) кўрсатувларини олдиндан мустаҳкамлаш тўғрисидаги илтимосномасини кўриб чиқиш; жиноят ишини суд муҳокамасига тайёрлаш; дастлабки эшитув ўтказиш, ишни муҳокама қилиш ва ҳукм чиқариш ёки бошқа қарор қабул қилиш; ишни апелляция, кассация тартибида кўриб чиқиш; ҳукмни ижро эттириш киради.

12[1]-боб. КЎРСАТУВЛАРНИ ОЛДИНДАН МУСТАҲКАМЛАБ ҚЎЙИШ

121[1]модда. Кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш

Кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш гувоҳ, жабрланувчи ва *айбланувчини* (фуқаровий даъвогарни) ишни судга қадар юритиш босқичида прокурорнинг илтимосига биноан сўроқ қилишдан иборат бўлиб, у ушбу Кодексда назарда тутилган суд муҳокамаси қоидаларига кўра суд томонидан амалга оширилади деб ўзгартиш киритиш мақсадга мувофиқдир.

121[2]-модда. Кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш учун асослар

Гувоҳни, жабрланувчини ва *айбланувчини* (фуқаровий даъвогарни) объектив сабабларга кўра (Ўзбекистон Республикасидан ташқарига чиқиб кетиши, уларда жиноят ишини юритишда иштирок этишни истисно қиладиган оғир ва давомли касаллик мавжудлиги) ишни судга қадар юритиш ёки суд муҳокамаси чоғида кейинчалик сўроқ қилиш мумкин бўлмай қолади деб тахмин қилиш учун асослар мавжуд бўлган ҳолларда, уларнинг кўрсатувлари олдиндан мустаҳкамлаб қўйилиши мумкин. Шунингдек, вояга етмаган гувоҳлар ва жабрланувчиларнинг руҳий босим таъсирини олдини олиш (сўроқ қилиш оиладаги зўравонлик ёки номуносиб жинсий алоқа билан боғлиқ бўлса) учун кейинги сўроқларини истисно қилиш мақсадида.

Кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаш йўл қўйилмайди. Агар, депоентга нисбатан иккинчи жиноий-процессуал таъқиб мавжуд (депонентга нисбатан жиноят иши қўзғатилган) бўлса.

Бундай ҳолатлар, ёлғон кўрсатувларни олишга олиб келиши мумкин.

Кўриб чиқилаётган институтни янада ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси 15-боб. Кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш, 20-боб. Олиб қўйиш ва тинтув ва 15-боб. Тафтиш каби

ҳаракатларни суриштирувчи, терговчи, суд гумон қилинувчилар, айбланувчилар, судланувчилар, гувоҳлар ҳамда жабрланувчиларнинг кўрсатувларини ҳодиса содир бўлган жойда текширилаётганда, олиб қўйиш ва тинтув ҳамда тафтиш каби ҳаракатларни амалга оширилаётганда бевосита ***ҳимоячи*** ёҳуд ***вакил*** иштирокини таъминлаш мақсадга мувофиқдир. Шу мақсадда Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси 15-боб. Кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш, 20-боб. Олиб қўйиш ва тинтув ва 15-боб. Тафтиш каби бобларига тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш лозим.

Бу, бир томондан, ҳимоячи ва вакилларнинг ваколатини таъминласа, бошқа томондан, ишда далилларни тўплаш ва тақдим этиш ҳуқуқини ҳимоя қилади (ЖПК 16-модда. Одил судлов, 22-модда. Ҳақиқатни аниқлаш ва 24-модда. Гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчини ҳимояланиш ҳуқуқи билан таъминлаш принципларига риоя этилган ҳисобланади).

Хулоса қилиб шуни таъкидлашни истардимки, депонирования институтини жорий қилиш учун ишнинг ҳолатини ҳар томонлама объектив ўрганиш ва адолатли қарорлар қабул қилиш зарур ҳисобланади. Албатта, миллий ва халқаро стандартлар қиёсий таққослаш орқали, янги принципларни ишлаб чиқишга ва жиноят-процессуал қонунчиликда мавжуд муаммоларни ечимини топишга ёрдам беради. Мамлакатизмизга хорижий давлатлар тажрибасини жорий этилиши бу муаммони қисман ҳал қилишга олиб келиши мумкин.

Бизнинг фикримизча, депонирования институти назарий ва қонунчилик жиҳатдан тартибга солинган, аммо суд амалиётини ўрганиш орқали ушбу муносабатларда юзага келаётган муаммоларни кўришимиз мумкин.

Депонирования институтини жорий қилиниши жиноий иш юритишини тезлаштириши ва соддалаштиришига ёрдам беради, чунки судга иштирок этиш учун чақирилган тарафлар келишини таъминлаш учун суд мажлисларини кейинга қолдиришлик ҳолати бўлмайди.

Қайд этишни хоҳлардимки, депонирования институти жорий қилиниши, ўзаро тортишувчанлик принципини амалга оширишмига йўл қўймаслигига олиб келиши мумкин. Бу эса, инсон ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини бузилишига олиб келиши мумкин.

CONCEPTS OF EASTERN AND WESTERN THINKERS ON FACTORS OF CULTURAL DEVELOPMENT OF SOCIETY

Turdiyev Bekhruz Sobirovich
A doctor of philosophy (PhD) in philosophy sciences
Bukhara State University, Uzbekistan, Bukhara city
bekiuz0302@yahoo.com

Annotation: Today, without an in-depth and comprehensive analysis of various ideas and views on spiritual renewal in the development of society, without drawing appropriate conclusions and lessons from them, we can not move from national revival to the greatest goal of national revival. This article deeply examines the scientific and philosophical views of great thinkers – our forefathers, scholars and public figures of different periods on the spiritual development of society.

Keywords: heritage, spirituality, philosophy, civilization, Zoroastrianism, "Aphorisms", moral, customs, social progress, civil society, enlightenment, freedom.

INTRODUCTION

Spiritual renewals are the historical and philosophical process associated with the objective assessment, understanding and rational use and development of the people's past, cultural and spiritual heritage, national and universal values. In this process, if the people are unaware of their history, national culture, values, spiritual heritage, there will be no clear vision of the past, no specific strategic goal for the future, no desire to mobilize on this path to unity. It can be seen that the process of spiritual renewal of society and people is inextricably linked with each other. This means that the social, economic and political development of a society is impossible without certain spiritual factors.

In our opinion, the renewal of national spirituality has also contributed to the development of relations between peoples. The nation, which understood itself justly, was valued by other nations as well, and tried to strengthen equal, friendly relations with them. For this reason, the wise thinkers and famous scholars of the people in their efforts to raise the national spirituality have recognized that respect for other peoples, the establishment of friendly relations with them is an important spiritual factor in the development of the country.

The philosophical heritage of the peoples of Central Asia has made a significant contribution to the history of world philosophy. The philosophy of these peoples is distinguished not by such antiquity as the philosophy of ancient India, China, Egypt, Greece, but by the evolution of philosophical and religious ideas that have strongly influenced the spirituality of peoples of the world in their development.

MATERIALS AND METHODS

In writing this article, the methods of comparative analysis, generalization, comparison, analysis, synthesis, historical, correlation of knowledge were used. The article also relied on the principles of objectivity and systematicity.Therefore, it is expedient to conduct a scientific analysis of the role of spiritual renewal in the development of society on the basis of examples from the works of ancient Eastern and Western philosophers. No wonder the East has long been described as the center of spirituality and civilization.

The philosophers of the ancient East put forward many unique ideas in the concepts of spiritual growth, self-awareness and perfection, especially in the philosophy of Zoroastrianism, Buddhism, Confucianism.

DISCUSSION AND RESULTS

The noble ideas of the ancient **Zoroastrian** philosophy of peoples of Central Asia play a special role in the spiritual development of society. It embodies the spirituality, culture, customs and traditions, moral values of the ancient peoples of Central Asia. It promotes the ideas of peace and stability, which serve the spiritual revival of society, and the perfection of human beings in honest work with one another. In Zoroastrian philosophy, "Those who want light for others will have light. In the light of truth, bestow upon us Your enlightenment from the Good Intentions, so that we may enjoy every moment, every hour, every day of our lives"[1. –P.52] or "It is necessary to strive for the prosperity of the world, to preserve it with kindness and to bring it to light" [1. –P.120] such ideas have not lost their relevance today. The values associated with Zoroastrian ideas, which in his time played an important role in encouraging the people to the ideas of goodness and justice, the formation of living traditions, the development of agriculture and urban culture, still play a significant role in defining the peculiarities of our people's way of life.

The views of **Confucius (551-479)** have a special place in the history of socio-philosophical thought in ancient China. The philosopher made a great contribution to the development of socio-philosophical thought in ancient China. His "Aphorisms" are an integral part of the spirituality of the peoples of the world. In his philosophical views, he argues that every member of society is involved in spiritual renewal, that human life depends on destiny, and that if a person strives for noble goals, he will surely be blessed with wealth and glory. In his philosophical views, he argues that each member of society is involved in spiritual renewal, that human life depends on destiny, and that if a person strives for noble goals, he will surely be blessed with wealth and glory.

In the philosophical views of the Confucius, moral issues occupy a central place. Confucius, relying on the customs, rituals and teachings of the ancient ancestors, said that the fame of the ancestors raises their descendants, the true foundation of society, the need to restore and follow ancient customs, rituals, traditions to further strengthen the foundation[2. –P.9].

Today, the expediency of the teachings created by Confucius can be seen in the spiritual and enlightenment reforms in our country on the restoration of ancient customs, traditions, national ceremonies and holidays, the historical memory of our ancestors. Although the first socio-philosophical ideas in human civilization first originated in the East, they have literally reached their peak in the West, especially in Ancient Greece and Rome. Socio-philosophical ideas in ancient Greece stand out in this regard. Representatives of the philosophical school founded by Socrates, Plato, and Aristotle in ancient Greece, their views on the spiritual renewal of society served not only in the West but also in the rise of Eastern philosophy.

Socrates (469-399 BC) was one of the philosophers who drastically changed the development of philosophy, despite the fact that he was an irrational man in Greek philosophy and did not write anything during his lifetime.

The being called human, is somehow not what it is but what it should be, not a completion but volition, not a success reached but a promise, an attempt. This desire for self-realization and self-completion is the essence of human being (Versenyi, 2007: 135-136). However, in

order to release this potential power he needs to be enlightened by the instructive light of knowledge. In this context, according to Socrates, education helps the seeds of good will grow inside human.

Socrates tells that: "If to me as I am the son of a midwife and that I understand the art of midwifery, and try to give the best answer possible to my questions. My art of midwifery is in general like theirs; the only difference is that my patients are men, not women, and my concern is not with the body but with the soul that is in travail of birth"[3. –P.4485]. In this context, the task of the educator according to Socrates is not conveying knowledge to the learner but disclosing the existing internal knowledge. According to Socrates knowledge is attained not through conveying knowledge but through research and this research lasts for the life. Keeping in our minds that Socrates calls himself not a wise man but a philosopher, it should be noted that the pursuit of knowledge and the search for knowledge is a lifelong process.

The great scientist, philosopher, and art historian who left an indelible mark on the history of world philosophy was **Plato (428/427 or 424/423 BC - 348/347 BC).** Plato's teachings on society and the state are central to his worldview. Plato's teachings on society and the state are central to his worldview. Plato wrote works on socio-political issues called "State", "Laws", "Politics" and "Republic".

In his work "Republic", where Plato offers a theory about how art affects the soul and forms character in ways that people are often not aware of. If you are designing an ideal society, as Plato does in the Republic, and contrasting it with the corruptions of existing societies, as he also does in the Republic, then you need to think about much more than political institutions in a narrow sense. You need to think about all the influences, all the ideas, images, and practices, that make up the culture of a society[4. –P.217].

On the basis of Plato's dream about an ideal state lies the idea of Justice. According to Plato, the obedience of all members of society to the laws of a just society is the main guarantee of social progress. According to Plato, the obedience of all members of society to the laws of a just society is the main guarantee of social progress.

Aristotle (384-322 BC) was a great philosopher who amazed the world with his encyclopedic heritage and was recognized in the East as the "First Master" for his scientific and philosophical ideas. Aristotle's views on the rise of society stand at the center of the doctrine of the scientist. The philosopher's views on the development and progress of society are analyzed in such works as "State", "Rhetoric", "Politics", "Physics".

The philosopher writes in "A Treatise on Government": Since in every art and science the end aimed at is always good, so particularly in this, which is the most excellent of all, the founding of civil society, the good wherein aimed at is justice; for it is this which is for the benefit of all. Now, it is the common opinion, that justice is a certain equality; and in this point all the philosophers are agreed when they treat of morals: for they say what is just, and to whom; and that equals ought to receive equal: but we should know how we are to determine what things are equal and what unequal; and in this there is some difficulty, which calls for the philosophy of the politician[5. –P.127].

Therefore, different political systems replace each other and new ones emerge. Even if the state changes, the people will not change, they will remain the same, only the form of government will change: Everything comes into being for the sake of an end. An end is that which always appears as the final result of a development, in accordance with natural law and

by a continuous process, and in which the process attains its completion. Thus in the process of becoming the mental is later than the physical, and in the mental realm the intellectual element in its pure form is again the later [6. –P.75].

However, the goal of the human community should not only be to live, but to be higher, that is, to live happily, so the goal of the state is to create a happy life. Thus, the task and goal of the state is to create a happy life for families and many generations: "Chance and what results from chance are appropriate to agents that are capable of good fortune and of moral action generally. Therefore necessarily chance is in the sphere of moral actions. This is indicated by the fact that good fortune is thought to be the same, or nearly the same, as happiness, and happiness to be a kind of moral action, since it is well-doing"[7. –P.28].

Aristotle said that justice is a common happiness, but it must conform to the just parts of the common good: We may define happiness as prosperity combined with virtue; or as independence of life; or as the secure enjoyment of the maximum of pleasure; or as a good condition of property and body, together with the power of guarding one's property and body and making use of them. That happiness is one or more of these things, pretty well everybody agrees. From this definition of happiness it follows that its constituent parts are: good birth, plenty of friends, good friends, wealth, good children, plenty of children, a happy old age, also such bodily excellences as health, beauty, strength, large stature, athletic powers, together with fame, honor, good luck, and virtue. A man cannot fail to be completely independent if he possesses these internal and these external goods; for besides these there are no others to have (Goods of the soul and of the body are internal. Good birth, friends, money, and honor are external). Further, we think that he should possess resources and luck, in order to make his life really secure. As we have already ascertained what happiness in general is, so now let us try to ascertain what of these parts of it is[8. –P.19-20].

Based on the above, it should be noted that in the socio-philosophical views of ancient Eastern and Western thinkers, the issues of the spiritual uplift of society and man are leading. The masterpieces of spiritual heritage by great thinkers and philosophers are remarkable today, as they appeal to the whole of humanity.

The 18th century was a period of renewal of Enlightenment in the history of world philosophy. The spiritual and enlightenment views of such enlighteners as John Locke[9.–P.3115], David Hume[10.–P.483], Voltaire[11.–P.173], Jean-Jacques Rousseau[12.–P.636], Ch.L.Montesquieu [13.–P.706] were of great importance in the development of European enlightenment ideas.

John Locke (1632-1704) was an English philosopher and the founder of liberalism. Locke's ideas played a major role in the history of European philosophical and socio-political thought. He outlines a new theory of mind, contending that the gentleman's mind was a *tabula rasa* or "blank slate"; containing no innate ideas. The treatise explains how to educate that mind using three distinct methods: the development of a healthy body; the formation of a virtuous character; and the choice of an appropriate academic curriculum. Locke attempts to popularise several strands of seventeenth century educational reform as well as introduce his own philosophical ideas on education[14. –P.1408].

David Hume (1711-1776) - English philosopher, historian, economist. Describes the basic principles of ideas: "For when men, from their early education in society, have become

sensible of the infinite advantages that result from it, and have besides acquired a new affection to company and conversation; and when they have observed, that the principal disturbance in society arises from those goods, which we call external, and from their looseness and easy transition from one person to another" [15. –P.489].

Voltaire (1694-1778) was a French writer, philosopher and historian.Voltaire found inspiration in their ideals of a free and liberal society, along with freedom of religion and free commerce. It thus becomes clear that luxury is identified with the entirety of Voltaire's "Enlightenment project". It is seen as integral to the progress of reason, religious tolerance, moderate government, justice, politeness, increased sociability, and the arts and sciences. It is in fact the visible proof of the ideal of human community: the development of human potential and human happiness or pleasure. Hence Voltaire's own persona became strongly bound up with luxury[16].

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) was a French philosopher, writer, and composer. Rousseau admits that in a corrupt society (such as the one in which he lived) only science, and even general enlightenment, can provide man with a measure of relief. In a society where it is no longer necessary or desirable that any prejudices be respected, one may freely discuss the sacred foundations of society and freely seek not merely for remedies of the prevailing abuses, but for what would be simply the best solution to the political problem[17. –P.16]. Under such conditions the direct and scientific presentation of that solution would at its worst be an innocent pastime; but assuming that there is a prospect of a revolution, the new political science might prepare public opinion not merely for the restoration of a healthy society, but for the establishment of a more perfect society than ever existed before.

The famous French writer, lawyer and philosopher Charles Louis de Montesquieu (1689-1755). It is in endeavouring to instruct mankind that we are best able to practise that general virtue which comprehends the love of all. Man, that flexible being, conforming in society to the thoughts and impressions of others, is equally capable of knowing his own nature, whenever it is laid open to his view; and of losing the very sense of it, when this idea is banished from his mind[18. –P.16].

The philosopher says the following about education: "Most of the book is devoted to moral education in republics. Montesquieu here is no liberal, but adopts instead Aristotle's teaching that the state ought to ensure that all citizens be inspired by the same passion, that prerequisite for the maintenance of the state. In a republic, this is the love of *patrie* and its laws, the persisting preference for the public over the private good. Because every citizen participates in the government, he must be possessed of the passion that will preserve it" [19. –P.79].

CONCLUSION

So, our thoughts on spiritual renewal, discussed above, have become an integral part of the history of spiritual revival not only in Central Asia but also in the peoples of the world. These ideas have been formed and developed in the process of studying the social environment, human relations, knowing the existing world and constantly striving to change it, and serve to promote the scientific thinking of nations, spiritual growth, advancement and implementation of ideas about human future. There is also a commonality in the works of thinkers of East and West in their views on the role of culture and enlightenment in the development of society. This can be seen through a variety of ideas and perspectives. That is, we see in them that the issue of enlightenment in the development of society, the role of education and its renewal, the

acquisition of world knowledge is the main issue in the idea of these enlighteners. That is, it is emphasized that progress cannot be achieved without the development of enlightenment. In general, it can be seen that the ideas and views related to the democratic development of society have been the main dream of great thinkers and scholars in the history of mankind. There is no doubt that in today's conditions of independence, special attention is paid to achieving it in loyalty to the cultural heritage and traditions, which will serve human civilization.

REFERENCES

Jurayev N. Avesta: a historical and literary monument. –T., "Creative publishing house named after Gafur Gulam", 2015. –P.52-120.

Confucius. Wisdoms. –T., "Publishing House of the National Library of Uzbekistan named after Alisher Navoi", 2010. –P.9.

Fatih Demirci. Socrates: the prophet of life-long learning. //Procedia - Social and Behavioral Sciences , 2012, № 46. –P.4485.

Burnyeat M.F. Culture and Society in Plato's Republic. Harvard University, 1997. –P.217.

Aristotle. A Treatrise on Government (Translator: William Ellis, A.M.). London, T. Payne, 1776 and J.M.Dent & Sons Ltd., 2017. –P.127.

Werner Jaeger. Aristotle fundamentals of the history of his development. Great Britain. Oxford University press, 1962. –P.75.

Aristotle. Physics(Edited by Jonathan Barnes). New Jersey, Princeton University Press, Princeton, 1991. –P.28.

Aristotle. Rhetoric(Translated by W. Rhys Roberts). USA, Dover Publications, 2012. –P.19-20.

Complete Works of John Locke. United Kingdom, Delphi Classics, 2017. –P.3115.

The philosophical works of David Hume. Volume IV. Edited by T.H.Green, T.H.Grose. London, Longmans, Green and Co. 1875. –P.483.

Voltaire. Candide. Boni & Liveright. USA, New-York, "The modern library", 1918. –P.173.

Jean-Jacques Rousseau. The Confessions. By Angela Scholar. Edted by Patrick Coleman. USA, New-York, Oxford University Press, 2000. –P.636.

Montesquieu. The Spirit of the Laws. Translated and edited by Anne M., Cohler, Basia C., Miller, Harold Stone. USA, New-York, Cambridge University Press, 1989. –P.706.

Complete Works of John Locke. United Kingdom, Delphi Classics, 2017. –P.1408.

David Hume. A Treatise of Human Nature. Edited by L.A.Selby-Bigge. London, Oxford, Clarendon Press, 1839. -P.489.

Felicia Gottmann. The Eighteenth-Century Luxury Debate: The Case of Voltaire. The Eighteenth-Century Luxury Debate: The Case of Voltaire Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy. University of Oxford, September 2010. –P.7. //https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:f5cdc51e-0ac1-4e01-8f7f-3d47ab07e233/download_file?safe_filename=Gottmann_thesis.pdf&file_format=application%2Fpdf&type_of_work=Thesis

Jean-Jacques Rousseau: Human nature and history. Edted by John T.Scott. USA, New-York, Routledge Taylor & Francis Group, 2006.-P.16.

Montesquieu, The Spirit of Laws (Thomas Nugent). Kitchener, Ontario, 2001. –P.16.

Melvyn Richter. The Politcal Theory of Montesquieu. USA, New-York, Cambridge University Press, 1977. –P.79.

THE SPREAD OF IDEAS ABOUT SCIENCE AND EDUCATION IN ISLAMIC PHILOSOPHY

Rajabboev Jurabek Jumanazar oglu[1]

[1] Student, Department of National Idea, Fundamentals of Spirituality and Legal Education, Urgench State University, Urgench, Uzbekistan.

E-mail: sv997710@gmail.com

Abstract: The following article discusses the reflection of ideas about science and education in Islamic philosophy. The works of our ancient scientists in the field of science and education have also been referenced and analyzed.

Keywords: Harmonious view, a dynamic features, technical research, secular, knowledge , objective laws, secularism, democratic state, believer, spiritual, maturity

Introduction

In the Islamic philosophical heritage, it is stated that "the scholar are the successors of the prophets," and "the scholar are the trustworthy people of Allah on earth." "It is well known that there is no rank higher than the status of a prophet, and it is the highest honor to inherit this rank"[1].

The ideas of knowledge and acquisition of knowledge in the spiritual heritage of Islam should not be interpreted only in a religious mystical sense. Yes, these ideas primarily refer to religious knowledge, but it is not separate from secular knowledge.

Materials and methods

The essence of the harmony of religious and secular knowledge was emphasized by Beruni in his time. He emphasized the importance of science in this harmony: “Only through science can we do good deeds for both religion and the world and avoid harming them. If there were not it (knowledge), we would not be convinced that what we attract is not evil and that what we avoid is not good ”[2]. “Although the views of religiosity and secularism are inherently contradictory, they are influenced by each other, sometimes completing each other, and to some extent influenced by each other’s views. Their mutual struggle on fundamental issues contributed to the perfection of each. While the secular (philosophical, scientific) view of the world was the basis of some religions' ideas about the world, the ideas in some religious books contributed to the deepening of secular knowledge”[3].

Researcher A. Boboev connects the modern problems of the combination of religious and secular knowledge with the following. They are close to innovative research:

1. Depletion of natural living conditions on earth (depletion of natural resources, deepening ecological crises, etc.).

2. The development of science and technology has dangerous consequences for society and human life.

3. As a result of the development of science, the unknown, mysterious phenomena of the universe are endless, the number of problems identified by science, but can not be solved today.

Each of these requirements is important for the younger generation, which has made innovative research a vital goal, ready to introduce scientific and technological discoveries into national life. They are not the requirements formed today, but are expressed in the spiritual heritage of our people, especially in the works of our Jadid ancestors. “Muhammadkhoja Behbudi, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidkhonov, Ubaydullahoja Asadullahojaev,

Abdulla Avloni, Abdulhamid Cholpon and other intellectuals have been active in the implementation of Jadidism.

The new teaching was based on a secular, religious education program for local children in a short period of time. According to this program, the teaching system in schools consisted of two phases. The first stage was called the elementary part, and its duration of study was 4 years, and it produced children's literacy. The student who successfully completed the second stage was able to speak Arabic, Persian, Turkish and Russian fluently"[4].

Results

The subjective possibilities of human spiritual maturity are truly "the same." That is, every sane person has the "subjective capacity" to achieve spiritual maturity, perception, adequate behavior, ability to respond to external influences, the desire for knowledge, the correct assessment of events. Therefore, the acquisition of knowledge in the Qur'an and the hadiths is recognized as a confirmation of spiritual maturity. In the Islamic philosophical heritage, it is stated that "the scholar are the successors of the prophets," and "the scholar are the trustworthy people of Allah on earth." "It is well known that there is no rank higher than the status of a prophet, and it is the highest honor to inherit this rank"[5].

The ideas of knowledge and acquisition of knowledge in the spiritual heritage of Islam should not be interpreted only in a religious mystical sense. Yes, these ideas primarily refer to religious knowledge, but it is not separate from secular knowledge.

Discussion

The essence of the harmony of religious and secular knowledge was emphasized by Beruni in his time. He emphasized the importance of science in this harmony: "Only through science can we do good deeds for both religion and the world and avoid harming them. If there were not it (knowledge), we would not be convinced that what we attract is not evil and that what we avoid is not good "[6]. "Although the views of religiosity and secularism are inherently contradictory, they are influenced by each other, sometimes completing each other, and to some extent influenced by each other's views. Their mutual struggle on fundamental issues contributed to the perfection of each. While the secular (philosophical, scientific) view of the world was the basis of some religions' ideas about the world, the ideas in some religious books contributed to the deepening of secular knowledge"[7].

Conclusion

The most important idea put forward by the Jadids, directly related to our subject, was the idea to study the enlightenment experiences in Russia and abroad, to apply them to national development. The word "Jadid" itself means "new," which means that Jadid itself was an innovation for our people and our country.

References

Alimov U. The virtue of science-Tashkent: Movorounnahr, 2010. 35-p.
Beruni, Abu Rayhan. Tarvihalar. From the Book of Jewels - Tashkent: Meros, 1991. 61-62 p.
Boboev A. On the relationship between religion and secularism in modern times // Philosophy of secularism. Collection of articles - Tashkent: Tashkent State Economy, 2007. 116 p.
Amon, Qamar. Theory and history of spirituality - Tashkent: Sharq, 2002. 140-141-p
Alimov U. The virtue of science-Tashkent: Movorounnahr, 2010. 35-p.
Beruni, Abu Rayhan. Tarvihalar. From the Book of Jewels - Tashkent: Meros, 1991. pp. 61-62.

ҚАДИМГИ УРБАНИСТИК ЖАРАЁНЛАР ТАРИХИГА ДОИР МУЛОҲАЗАЛАР (ФАРҒОНА ВОДИЙСИ МИСОЛИДА)

Ҳакимов Абдумухтор Абдухалимович.
Андижон давлат университети
Ўзбекистон тарихи кафедраси катта ўқитувчиси, Т.ф.ф.д (PhD)

Тарихий ходисалар ва воқеаларнинг тарихий аниқлигида, тарихий-маданий тараққиёт босқичларида шундай жиҳатлар борки, уларни бир-бири билан мантиқий таққослаш, қиёсий солиштириш асосида ўрганиш қўйилган масалага кўпгина ойдинликлар киритиши тадқиқотчилар томонидан эътироф этилган. Чунончи, Ўрта Осиё умуман, дунё тарихида рўй берган урбанистик жараёнлар хусусида турли даврларда олиб борилган археологик тадқиқотлар натижаларини тахлил этиш ҳамда қиёслаш бу жараёнларнинг чуқур ва ҳар томонлама таърифлаш имконини беради. Шунинг учун ҳам Ўрта Осиё турли қадимги тарихий-маданий вилоятларидаги урбанистик жараёнлар тарихини хақиқий манбалар-археологик ва ёзма манбалар асосида таҳлил этиш жамиятда рўй берган қадимги тарихий-маданий жараёнларни англаб етишда беқиёс аҳамият касб этади.

Фарғона водийси худудларидаги урбанистик жараёнларни тадқиқ этиш ва ривожланиш босқичлари, урбанистик жараёнлар тарихи ва маданияти муаммолари Ватан тарихшунослигининг муҳим масалалари ҳисобланади. Ушбу масалаларни илмий ўрганиш ва таҳлил этиш фақат археологик тадқиқотлар туфайлигина амалга ошишини ҳисобга олиб Фарғона водийси урбанистик жараёнлари тарихига қисқача тўхталиб ўтишни лозим топдик.

Фарғона водийси археологик ёдгорликларни ўрганиш, водийнинг бронза даври ҳақида маълумот берувчи топилмалар XIX асрнинг охири – XX асрнинг бошларидаёқ маълум бўлган бўлса-да улар умумий хусусиятга эга бўлиб, айнан илк шаҳарлар ҳақида маълумот олинмаган. Бу йўналишдаги махсус изланишлар ўтган асрнинг 30-йилларидан бошланиб, 1933-1934 йилларда Б.А.Латинин Фарғона водийси моддий маданиятининг тўртта босқичини ажратди [1.134-141].

1939 йилда Катта Фарғона канали қурилиши давридаги археологик тадқиқотлар пайтида Т.Г.Оболдуева бу ердаги бронза даври буюмлари (нақшли сапол парчалари, тош чўқмор, бронза пичоқ) аниқлади ва уларни Туркманистондаги (Анов I) моддий маданият буюмлари билан қиёсий ўрганди [2.7-10]. 1946-1948 ва 1950-1952 йилларида А.Н.Бернштам бошчилигидаги Помир-Олой ва Помир-Фарғона археологик экспедициялари Фарғона водийси илк деҳқончилик маданияти ҳамда бронза даври дашт маданияти тарихи ва улар ўртасидаги алоқаларга кўпгина аниқликлар киритди.

1950 йилда М.Э.Воронец ва В.И.Спришевский Чуст шаҳри яқинидаги бронза даври ёдгорлигини ўрганишни бошлаб бердилар ва бу ёдгорликда узоқ йиллар тадқиқот ишлари олиб борилди [3.53-57]. 1953-1961 йилларда В.И.Спришевский Чуст ёдгорлигида кенг миқёсли археологик тадқиқотлар олиб бориб [4], водийнинг бронза даври маданиятига кўпгина аниқликлар киритди.

Фарғона водийси илк деҳқончилик маданияти ва қадимги шаҳарлар тарихини ўрганишда Ю.А. Заднепровскийнинг археологик тадқиқотлари аҳамияти беқиёсдир. Узоқ йиллар давомида Фарғона водийсида археологик тадқиқотлар олиб

борган ушбу олим водийдаги барча археологик маълумотларни умумлаштириб, Эйлатон ва Далварзин қазишмаларидан хулоса чиқариб бу худудлардаги моддий маданиятни учта катта тарихий босқичга- Эйлатон, Мархамат ва Косон босқичларига ажратди [5]. 1957 йилда эса водийдаги бронза даври ёдгорликларидан мил.авв. II-I минг йиллик бошлари билан саналашни таклиф этди [6].

Шунингдек, Ю.А.Заднепровский 1958-1961 йилларда Қорадарё воҳасидаги тадқиқотларини давом эттириб, бу ердаги сўнгги бронза даврига оид ўтроқ деҳқончилик маданияти ёдгорликларини аниқлади ва уларда тадқиқот ишларини олиб борди [7.18-20].

Ўтган асрнинг 60-йилларидан бошлаб Ю.А.Заднепровский, Н.Г.Горбунова, В.И. Спришевский, Б.А. Литвинский ва бошқа олимларнинг тадқиқотлари натижасида Фарғона водийсидаги илк деҳқончилик маданияти ва қадимги урбанистик жараёнлар масалаларига кўпгина аниқликлар киритилиб, уларнинг хулосаларидан Ўрта Осиё халқлари қадимги тарихини ёритишда кенг фойдаланила бошланди. Бу даврга келиб Фарғона водийсида бронза даври маданияти мавжуд бўлганлигини тасдиқловчи кўпгина ёдгорликлар фанга киритилиб, уларнинг топилмалари биринчи маротаба Жанубий Туркманистон ва Эрондаги шу давр топилмалари билан қиёсий ўрганилди. Шу билан биргаликда қадимги Фарғона деҳқончилик маданиятининг хронологик кетма-кетлиги аниқланиб, Ўрта Осиё археологияси тарихида илк марта Чуст қадимги деҳқончилик маданияти алоҳида ажратилди.

Ўтган асрнинг 80-йилларига қадар В.И.Спришевский ва Ю.А.Заднепровскийлар, Чуст, Далварзин, Ашқалтепа, Хўжамбоғ каби ёдгорликларда тадқиқот ишларини олиб бордилар. Ушбу тадқиқотлар натижасида Чуст маданиятига оид турар-жойлар ҳамда моддий маданият ёдгорликлар турлари чуқур таҳлил қилиниб, фанга жорий этилди [8]. 80-йилларга қадар олиб борилган археологик тадқиқотлар натижасида Далварзинда кенг кўламли, Чустда қайтадан қазишма ишлари, Ўш ва унинг атрофларида катта хажмдаги ишлар олиб борилиб [9.25-30], Чуст маданияти хронологияси мил.авв. VIII-VII асрларгача бўлган даврлар билан даврланади. Ундан ташқари, Чуст маданиятининг маҳаллий хусусиятлари ҳисобга олиниб, улар гуруҳларга ажратилди. Шунингдек, Чуст маданияти ёдгорликларидан топилган моддий маданият буюмлари асосида Фарғона водийси тарихининг сўнгги бронза даври деҳқончилиги, чорвачилиги ва ҳунармандчилининг ўзига хос қирралари очиб берилиб, Чуст даври мудофаа иншоотларининг Ўрта Осиё фортификациясидаги роли ва ўрни аниқланди.

1982-1983 йилларда Ўз ФА Археология институти ходими Б.Х.Матбобоев ҳам Чуст маданияти ёдгорликларида археологик тадқиқотлар олиб бориб, Чуст ёдгорлигининг шимоли-ғарб томонидаги арк қисми деворлари ўрнини тўла аниқлади, ёдгорликдаги маданий қатламларни ўрганиш натижасида учта тарихий даврни ажратди, ҳунармандчиликнинг турли соҳалари бўйича янги маълумотларни тўплади[10.241-245].

XX асрнинг 80-йиллари охири ва XXI аср бошларида Чуст маданияти ёдгорликлари, хусусан, Фарғона водийси давлатчилиги ва урбанистик жараёнлар масалалари бўйича асосан ФА Археология институтининг Б.Х.Матбобоев бошчилигидаги экспедицияси тадқиқот ишлари олиб борди. Ушбу тадқиқотлар натижасида аввало, Фарғона водийсига хос моддий маданият (Чуст маданияти)нинг

айрим томонларига бағишланган умумлашма мақолалар эълон қилиниб, Далварзин ва Чуст ёдгорликлари хронологиясига бирмунча аниқликлар киритди [11.46-51]. Б.Матбобоев томонидан Фарғона водийсидаги бронза ва илк темир даври деҳқонларининг уй-жойлари чуқур таҳлил этилди, узоқ йиллар тадқиқотлари натижасида аниқланган турар-жойлар харобаларини ўрганиш натижаларини умумлаштирди[12.46-60]. Шунингдек, кейинги йилларда Фарғона водийсининг шарқида яъни Андижон вилояти Жалақудуқ туманида профессор Б.Матбобоев бошчилигидаги археологик тадқиқотлар олиб борилмоқда. Ҳисобларга кўра шаҳарда ҳозиргача қарийб 20 мавсумда археологик қазишма-кузатув ишлари олиб борилган. Масалан, айни шу олимнинг тадқиқотлари асосида шаҳарнинг қадимги ва ўрта асрлар давридаги ривожи тарихи, шаҳарнинг тузилиши тўғрисида қимматли материаллар эълон қилинди [13].

Фарғона водийси сўнгги бронза ва илк темир даври ёдгорликлари ўрганилиши тарихини қисқача таҳлил этиб шундай хулоса чиқариш мумкинки, бугунги кунга қадар олиб борилган археологик тадқиқотлар водийдаги урбанистик жараёнлар маданияти ва улар асосида шакллана бошлаган илк давлатчилик масалаларини илмий тадқиқ этиш учун етарли имкониятлар беради. Шунга қарамасдан, Фарғонадаги ўзига хос бўлган Чуст маданиятининг тарихий санаси тўғрисида ягона хулоса йўқ. Ушбу маданият тадқиқотчилар томонидан мил.авв. XV-VII асрлар кенг хронологик доира билан белгиланганлиги боис, Фарғона водийсида урбанизация жараёнларининг турлича, 2500 йилдан 3200 йилгача бўлган тарихий йўлини босиб ўтганлиги таъкидланади. Фикримизча, кейинги тадқиқотларда водийдаги урбанистик жараёнларни шаклланишининг шарт-шароитлари, омиллари ва хусусиятлари билан қиёсий ўрганиш жоиздир.

Адабиётлар:

1. Латинин Б.А. Работы в районе проектируемой гидростанции на реке Нарыне в Фергане ИГАИМК. 1935. Вып 110. стр. 134-141.

2. Оболдуева. Т.Г. Отчёт о работе первого отряда археологической экспедиции на строительстве Большого Ферганского канала ТИИАН УзССР. 1951. Т. 4. – стр.7-10.

3. Воронец.М.Э. Археологическая исследования Института истории Академии наук Уз ССР на территории Ферганы в 1950-1951 ТМИ УзССР. Вып.2 1954.стр.-53-57.

4. Спришевский В.И. Чустское поселение (К истории Ферганы в эпоху бронзы). Автореферат, дисс.канд.ист.наук.-Т., ИИА АН Уз ССР. 1967.

5. Заднепровский.Ю.А. Древняя Фергана. Автореф. дисс.канд.ист.наук –Л. ЛОИА АН СССР, 1954.

6. Заднепровский.Ю.А. Дальверзинские селище КСИИМК, 1957, Вып 69.

7. Заднепровский. Ю.А. Основные этапы истории Карадарьинского оазиса КСИА. 1964. Вып. 98, стр 18-20.

8. Заднепровский.Ю.А. Чусткая культура Ферганы и памятники раннежелезного века Средней Азии. Автореф.докт.дисс.-М.ИААН СССР, 1978.

9. Заднепровский.Ю.А. Ошское поселение бронзового века Памятники Киргизии-1982.Вып.5.стр. 25-30.

ҚАДИМГИ ФАРҒОНАНИНГ СЎҒД БИЛАН ТАРИХИЙ ВА МАДАНИЙ АЛОҚАЛАРИ

Комилов Убайдулло Иброхимжон ўғли
Андижон давлат университети
Ўзбекистон тарихи кафедраси магистранти

Кишилик жамиятининг даҳоларидан бири Арнольд Тойнбининг водийга “Қадимги Фарғона – жаҳон цивилизациясининг муҳим марказларидан биридир” деб таъриф бериши бежиз эмас. Қадимги Фарғона Бактрия, Сўғд, Хоразм каби Туронзаминнинг йирик тарихий-маданий ўчоқларидан бири ҳисобланиб, умумбашарият маданиятига қўшган муносиб ҳиссаси туфайли “Фарғона цивилизацияси” деган ном остида жаҳон тарихига кирган. Водий ўзининг табиий-географик шароитидан келиб чиқиб, тарихий тараққиётда қўшни ҳудудларнинг моддий маданиятидан фарқини анча катта эканлиги доимо сезилиб туради. Шунинг учун жуда кўплаб қадимшунослар Фарғонанинг қадимги давр қатламларини моддий маданияти тўғрисида ёзганларида уни кўпинча ўзига хос хусусиятларига алоҳида эътибор беришади[47].

Лекин табиий географик шароит бутун бошли водий аҳлини бошқа халқлар билан бўладиган хўжалик ва маданий алоқаларига тўсиқ бўлаолмаган. Масалан, Фарғонанинг энеолит ёки илк бронза даври ёдгорлиги ҳисобланган Сўх топилмаси ғарбий Эроннинг Жирофта ёдгорлигидан, Икки дарё оралиғидаги Хаваж ёдгорлигидан топилган топилмаларнинг айнан ўзгинасидир[48]. Бундан шундай хулоса келиб чиқади-ки, ўша энеолит ёки илк бронза даврида ҳам одамлар бир-бирлари билан жуда яқин алоқада бўлганлар. Агарда икки ўртадаги алоқалар бир-бирларига яқин бўлмаганда эди, уларнинг диний-илоҳий ва маданий тушунчалари турлича бўлиши керак эди.

Илк темир давридан фақат Суғд билан Фарғона ўртасидагина эмас, балки, анча кенг ҳудудларда – шарқда Шарқий Туркистондан, ғарбда жанубий Туркманистон, шимолий Эрон ва Каспий бўйиларигача бўлган ҳудудларда бир хил маданият тарқалганлигини ва бу маданиятни жуда кенг минтақаларда тарқалганлиги учун уни ўрганган олим Ю.А.Заднепровский бу ўхшашликни сезиб «Чустская этно-культурная общность»-Чуст этник-маданий бирлиги (умумийлиги) деб атади. Чунки чуст маданиятини ташкил этган аҳолининг турмуш тарзи, ишлаб-чиқариш усуллари, хўжалик-маданий анъаналари ва диний-илоҳий тушунчалари ҳудудлардаги маданий тараққиётни умумлашишига олиб келди.

Бу даврдаги жамият тараққиётининг даражаси ҳали у қадар тараққий этмаганлиги “Авесто”да келтирилган бўлса[49], археологик маълумотлар бу манбаларни тўлиқ тасдиқламоқда. Жумладан, “чуст этник-маданий бирлиги” даврида (мил. ил. X-VIII асрларда) ҳали биронта ҳам шаҳарнинг йўқлиги, тараққий этган ҳунармандчилик маҳсулотларининг (масалан, кулолчилик чархида тайёрланган сополни, ёки темирдан

---

[47] Матбабаев Б.Х. Локальные варианты чустской культуры Ферганы. Автореферат дисс. на соис. уч. ст. канд. ист. наук. Л.: 1985.
[48] Абдуллаев К. Церемониально-культовый предмет из Соха с изображением змей (к вопросу интерпретации). Марғилон шаҳрининг жаҳон цивилизацияси тарихидаги ўрни. Марғилон шаҳрининг 2000 йиллик юбилейига бағишланган халқаро илмий конференция материаллари. Тошкент-Марғилон.: Фан. С. 88-93.
[49] Дьяконов М.М. Сложение классового общества в северной Бактрии// СА. XIX. М.: 1954. с.121-140.

ясалган қуролларни) йўқлиги, “Авесто жамиятини” милоддан илгариги X-VIII асрлардаги Ўрта Осиё дарё воҳаларида шаклланган жамият билан таққослаш имкониятини беради[50].

Чуст маданиятидан кейинги даврдаги тарихий тараққиётда кескин ўзгаришлар рўй берди. Жанубий ҳудудларда Қадимги Бақтрия ва Қадимги Хоразм давлатларининг ташкил топганлиги тўғрисида хабар бор[51].

Бу даврда, яъни, милоддан илгариги VII асрлардан бошлаб Бақтрия ҳудудида[52] кулолчилик чархида ясалган цилиндро-конус, лаб қисмини кесмаси илгаксимон шаклдаги идишларнинг кенг тарқалганлигини кўриш мумкин. Аммо Суғд ҳудудида лабини кесмасида илгаксимон профилли идишлар мутлақо учрамайди. Шу билан биргаликда - қўлда кулолчилик буюмларни тайёрлаш анъанаси Бақтрия ҳудудида камроқ, Суғд ҳудудида эса, анчагина кўпроқ эди ва бу анъана кейинроқ ҳам давом этди.

Фарғона водийсида милоддан илгариги VII асрлардаги ҳолат мутлақо бошқача эди. Жануб ва жануби-ғарбий ҳудудларда бошланган урбанизация жараёнларини Фарғона водийсига таъсири умуман билинмади. Бу ҳудудларда чуст маданияти давридагидай одамлар ертўла, ярим ертўла, чайла типидаги уйларда яшашар, йирик аҳоли масканларини атрофлари монолит тарзидаги, гувалак, пахса ва лўмбоз усуллари билан кўтарилган мудофаа деворлари билан ўраб олинган эди[53].

Икки ҳудудни бир-бири билан таққослаганда энг объектив баҳони кулолчилик буюмлари беради. Айнан Эйлатон-Оқтом даври кулолчилик буюмлари ҳар икки ҳудудда, яъни Суғдда ҳам Фарғонада ҳам жуда кўплаб ўхшаш томонлари борлигини кўрсатади. Ҳар икки ҳудуддаги маданиятни ниҳоятда яқинлигини остки қисми думалоқ қилиб ишланган кичик ҳажмдаги косалар ташкил этади. Аслида бу идишларни энг қадимги шакллари чуст даврида кенг тарқалган бўлиб, анъанавий тарзда эйлатон даврида ҳам ишлаб чиқарилган. Ҳар икки ҳудудни бир-бирига яқинлигини кўрсатадиган яна бир жиҳат – бу идишларнинг ташқи томонидан ранг билан бериладиган нақшнинг сақланиб қолганлигидир. Суғд ва Бақтрия ҳудудида бундай безаклар, яъни ранг билан нақш бериш милоддан илгариги VII-VI асрларда мутлақо учрамайди.

Тарихий тараққиётда бундай ҳолат бўлган эди. Ўрта Осиёнинг жанубий ҳудудларидаги илк деҳқончилик маданияти тарқалган ҳудудларнинг энеолит даври жамоаларини Номозгоҳ I-III босқичларида тўлиқ қўлда ясалиб устидан жуда чиройли қилиб нақш берилган кулолчилик идишлари кенг тарқалган бўлиб, уларнинг ичида биронта ҳам кулолчилик чархида тайёрланган идишлар йўқ эди. Номозгоҳ-IV даврига

---

[50] Исамиддинов М.Х. Ремесло древней Средней Азии и общество Авесты//Цивилизации и культуры Центральной Азии в единстве и многообразии. Материалы Международной конференции Самарканд, 7-8 сентября 2009 г. Самарканд-Ташкент. 2010. с. 151-155; Исамиддинов М.Х. Истоки городской культуры Самаркандского Согда (проблемы взаимодействия культурных традиций в эпоху раннежелезного века и в период античности). Из-во народного наследия имени А.Кадыри. Ташкент.: 2002.

[51] Дьяконов И.М. История Мидии от древнейших времен до конца IVв. до н.э. М.; Л.: 1965. – 483 б.; Ўша муаллиф. Восточный Иран до Кира (к возможности новой постановки вопроса)//История иранского государства и культуры. К 2500-летию Иранского государства. М.; Л.: Изд-во. АН. 1956. -486 б.; Толстов С.П. Основные вопросы истории древней Средней Азии//ВДИ. М.: 1938, №1. -176-203.

[52] Бақтрия ҳудудига Суғднинг ҳам кирганлигини биринчи бўлиб А.М.Беленицкий тахмин қилган эди. Бу тўғрисида қаранг: Исамиддинов М.Х. Истоки городской… -206 б.

[53] Кудратов С.С. Поселения левобережья р.Нарын в Фергане (III в. до н.э. – V в.н.э.). Авт. дисс. на соис. уч. ст. канд. ист. наук. Санкт-Петербург – 1992 г.

келиб эса, кулолчилик чархида тайёрланган идишларнинг пайдо бўлганлигини ва шу билан бирга бир қисм идишлар кулолчилик чархида, яна бошқа қисми қўлда тайёрланганлиги маълум. Номозгоҳ V-VI даврларида эса, жамиятда тайёрланган идишларининг деярли барчаси кулолчилик чархида тайёрланади, ҳамда идишларнинг ташқи томонидан рангда нақш бериш мутлақо тугайди. Чунки, кулолчилик чархида тайёрланган идишларнинг кўриниши нақши бўлмаса ҳам, шакл жиҳатдан тугалланган, айниқса, уларнинг кесмасидаги кўриниши жуда яхши эди.

Эйлатон-Оқтом даври археологик материаллари кенгроқ ўрганилганда шу нарса маълум бўлади-ки, бу даврда водий аҳолисининг бир қисм аҳолиси чорвадор бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳам асосий йирик воҳаларнинг марказларида битта-иккита ёдгорлик сақланиб қолган бўлса ҳам, қолганлари чорвадор аҳолининг мозор-қўрғонлари эканлиги маълум[54].

Бундан шу нарса келиб чиқади-ки, милоддан илгариги VII-VI асрларда ҳам Суғд ҳудуди таркибий жиҳатдан “Бақтрия-Марғиёна этно-маданий бирлиги” таркибида эди, сиёсий жиҳатдан эса, мустақил Суғд давлатини ташкил этганлиги эҳтимолдан ҳоли эмас[55].

Кейингироқ даврларни кўрадиган бўлсак, Бақтрия-Марғиёна ҳудуди, шу жумладан, Суғд ҳам аҳамонийлар томонидан тўлиқ босиб олинади ва натижада илгариги ҳар икки ҳудуд орасидаги анъанавий алоқалар узилади. Шунинг учун бу даврга оид Фарғона материаллари кўрилганда уларда ҳеч қандай ўзгариш бўлмагандай кўринади. Чунки, аҳамонийлар ўзларининг давлатини чегарасини энг шимоли-шарқий чеккадаги Яксарт дарёси бўйига қуришиб, ўзларининг империясини асосчиларидан бирининг номи билан “Киропол” деб аташади. Бу шаҳарнинг харобасини археологларнинг аксарият қисми ҳозирги Ховос яқинидаги Нуртепа ёдгорлиги билан қиёслашади[56], лекин “қадимги шаҳарни Тожикистон ҳудудидаги Ўратепа яқинидаги Курткада харобаларидан излаш керак” деган фикрлар ҳам йўқ эмас[57]. Бу шаҳарни ўрни қаерда бўлишидан қатъий назар уни водийга кираверишдаги Сирдарёнинг бўйидалиги аниқ. Лекин, Суғднинг аҳамонийлар империясига қўшиб олиниши билан бу ҳудуднинг Фарғона водийси аҳолиси билан алоқалари бир неча асрга узилади. Фарғона водийсидаги моддий маданиятни эски анъаналарда қолганлиги бунга гувоҳлик беради.

Эрон армияси билан Александр қўшинлари ўртасидаги жанг тугаб Аҳамонийлар империяси тўлиқ ғалаба қилгандан кейин Амударёнинг ўнг қисмидаги Бақтрия, Марғиёна ва Суғд ҳудудлари ҳам тўлиқ Александр тузган империя ихтиёрига ўтади[58]. Эндиликда Сирдарё бўйигача бўлган ерларда эллинистик маданият тарқай бошлаганлигини кўрамиз. Ҳамма гап шунда-ки, айнан эллинистик маданият тарқай бошлагандан кейин фақат Суғд ҳудудида тарқалган идишларгина эмас, балки Бақтрия

---

[54] Горбунова Н.Г. Сым-тепе-поселение в Фергане. Археологический сборник. Вып. 16. Из-во Аврора. Л.: 1974. С. 92-104; Ўша муаллиф. Древние связи скотоводов Ферганы и соседних территорий//Фарғона ўлкашунослиги. Фарғона ўлкашунослик музейининг 100 йиллигига бағишланган илмий ишлар тўплами. Фарғона. 1996 й. 138-150 б.

[55] Исамиддинов М.Х. Истоки городской… -196-212 б.

[56] Грицина А.А. Археологические памятники Сырдарьинской области. Из-во Фан. Ташкент.: 1992. – 68 б.

[57] Ўрганилиш тарихи Б.А.Литвинскийнинг История таджикского народа. С древнейших времен до V в. до н.э. Т. I. М.: Наука, 1963 й. -528 б. китобидаги алоҳида бўлимда яхши берилган.

[58] История Узбекистана в источниках. Сост. Б.В.Лунин. Ташкент.: Фан, 1984.-224 б.

ва Марғиёна ҳудудларида тарқалган идишлар ҳам Фарғона комплексларида кенг тарқай бошлайди.

Искандар тузган империя, Салевкийлар давлати ва Юнон-Бақтрия давлатлари билан алмашди, лекин бу империя ҳудудидаги халқлар жуда йирик, жуда катта ҳудудларни қамраб олган эллинистик маданият тарихига кирдилар.